

A V H A N D L I N G A R

ROSENHANESKA PALATSET PÅ RIDDARHOLMEN.

AV

TORD O:SON NORDBERG.

Åren 1927—28 genomgick Rosenhaneska palatset en omfattande restaurering, vilken förf. hade uppdrag att följa som kulturhistorisk kontrollant. Det har synts mig lämpligt att för sig publicera den med anledning härav företagna undersökningen av monumentet, varom rapport inlämnats till K. Byggnadsstyrelsen. Uppsatsen är dock endast att betrakta som ett led i den undersökning av Jean de la Vallé och hans verksamhet, som jag sedan åtskilliga år varit sysselsatt med och för vilken jag åtnjutit understöd av Långmanska kulturfonden.

BYGGNADSHISTORIA, YTTERARKITEKTUR.

År 1648 inköpte Schering Rosenhane, som då var svensk ambassadör i Frankrike, en stor tomt å Riddarholmens nordvästra del.¹ Sedan han följande år återkallats till Stockholm synas planerna på tomtens bebyggande börjat taga fastare form. År 1652 — samma år som Rosenhane utnämndes till överståthållare i Stockholm — igångsattes sprängningsarbetena å tomten och material till bygget började anskaffas. Påföljande år lades grunden och murningsarbetena kommo igång. På våren 1656 var huset fullt färdigt och inrett. Rörande byggnadsarbe-

tena finnas utförliga uppgifter bevarade bland Schering Rosenhanes räkenskaper i Rosenhaneska arkivet i Uppsala Universitets Bibliotek,² ur vilka följande notiser äro hämtade och sammanställda.

Åren 1652—53 inköptes stora mängder av skärgårdssandsten, huvudsakligen från Länna socken, Rådmansö m. fl. ställen i Roslagen. »Bergsbrännare» voro sysselsatta med att »bränna väg» uppför berget och härtill levererades ved i skutlaster. Det sistnämnda året inköptes också bortåt 100,000 tegel, bl. a. från kronans tegelugn på Munklägret och från Norrnäs och Vårby tegelbruk, bjälkar och stockar samt spiror till ställningar vid murningen. Bergsprängningsarbetena voro nu i full gång för själva grunden till huset. Bergsprängarna använde sig av björkstänger till proppar, vatten, som bars i ämbar och hälldes på berget, grått papper och ved, för att bränna och bryta bort berget.

Samma år (1653) kontrakterades med den kände stockholmske murmästaren

¹ Rörande tomten och dess historia se Utredningar rör. Statens mark och tomter i Stockholm I, sid. 41 ff och 45.

² Schering Rosenhanes huvudbok 1652—56 (x 290 s. — x 290 v) U. U. B.

Anders Fischer³ om husets uppmurande, vilket han skulle utföra med egna hantlangare för ett belopp av 2,400 d. Smt (6,000 d. Kmt), och för stenarbetena ingicks kontrakt med den stockholmske stenhuggaren Didrich Blom, eller Blume.⁴

Murningsarbetena igångsattes omedelbart och fortsattes och fullbordades under båda följande åren. Till Fischer utbetalades för 1653 års arbeten 563 d. Smt, för 1654 års 901 och för 1655 1,146 d. Smt. Sprängningsarbetena för tomtens planerande fortsattes även under dessa år. Tegelsten, golvsten, trappsten, bjälkar och annat timmer, fönsterkarmar o. s. v., ankarjärn, stenklamrar (till listerna) och porthakar m. m. levererades till bygget.

Under de tre nämnda åren utförde också Didrik Blom de kontrakterade stenarbetena. Enligt räkenskapernas specifikationer voro de av honom utförda arbetena bl. a. tillhuggning av 172 alnar »store watnlistor» och lika många alnar mindre lister av samma slag, tillhuggning och uppsättning av huvudportalen, tillhuggning av 50 alnar lister »överst på skorstenarna», kantning av 490 alnar golvsten och inläggning av dem i nedersta våningen, tillhuggning av 10 st. »trappor». Han bestod också delvis stenen till dessa arbeten. Med trappornas och golv-

stenens färdigställande tog han emellertid hjälp av sin broder stenhuggaren Gerdt Blom, vilken bl. a. fick betalt för 49 »trappor», 26 ½ enklare trappsten i nedersta våningen och för kantning av bortåt 700 aln. golvsten. Även den kände stockholmske stenhuggarmästaren Johan Wendelstam,⁵ som i räkenskaperna går under den förnåma titeln stembildhuggare och som till den Rosenhaneska gården Scheringsberg tillhög portalen, var för Ridderholmshuset sysselsatt med kantning av »fliser»; enligt räkenskaperna har han kantat över 1,600 alnar till byggnaden.

Inrednings- och snickeriarbetena utfördes under åren 1654, 55 och 56 av »bildhuggaren» Jost Skytt⁶ med biträde av snickaren Kort Stenkort. Den förstnämnde utförde bl. a. 23 st. fönsterkarmar i nedersta våningen, 26 st. »stora fönsterkarmar» i mellanvåningen och lika många i övervåningen, 48 fönsterbågar, 15 st. furudörrkarmar och 9 st. furudörrar i nedersta våningen, 20 st. dörrkarmar av ek i mellanvåningen, 2 st. dörrar av ek med 10 fyllningar, 4 st. dörrar av ek med 8 fyllningar och 14 st. dörrar av ek med 6 fyllningar. Till översta våningen förfärdigade Jost 16 st. dörrkar-

³ W. användes i kronans tjänst bl. a. å Stockholms slott och Kungsträdgårdsmuren och har även varit verksam på Skokloster och på andra stormanspalats. Rtg 1924 sid. 130. S:t Eriks årsbok 1925, sid. 136 ff, Romdahl-Roosval, Svensk konsthistoria, sid. 281, Upmark, Svensk Byggnadskonst sid. 153.

⁶ Jost Skytt (även Joost Schytt eller Schütz) var kungl. bildsnidare i Stockholm, bosatt å Helgeandsholmen. Han har bl. a. utfört de nu försvunna predikstolarna i Ridderholmkyrkan och Jakobs kyrka samt bänkinredningen i den sistnämnda kyrkan. S:t Eriks årsbok 1914 sid. 107, E. Lundmark a. a. sid. 322 o. 326.

³ Fischer var verksam i kronans tjänst och utförde byggnadsarbeten bl. a. på Stockholms slott och Kungsträdgårdsmuren, se härom Nordberg Rtg 1924 sid. 84, 123 och 125 ff och S:t Eriks årsbok 1925 sid. 136, men hade även en hel del privata byggen i Stockholm.

⁴ Didrich Blume arbetade senare på 1650-talet på Drottningholm och utförde 1658 den på 1800-talet rivna portalen i kyrkogårdsmuren vid S:t Jakobs kyrka i Stockholm. Romdahl-Roosval, Svensk konsthistoria sid. 283, E. Lundmark, Jakobs kyrka sid. 239 i Sveriges kyrkor.

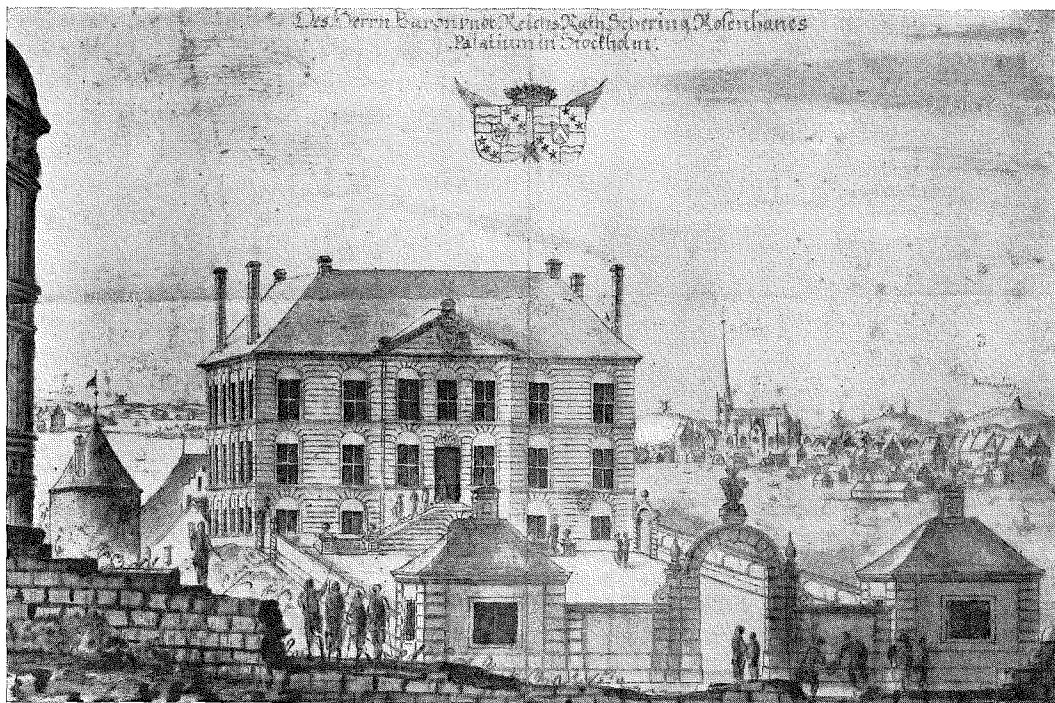

FIG. 1. ROSENHANESKA HUSET, SETT FRÅN SÖDER. TECKNING AV ERIK DAHLBERG FÖR SVECIAVERKET, K. BIBLIOTEKET.

mar av ek. Kort Stenkort levererade övriga fönsterbågar, 7 par fönsterluckor, ett antal dörrar av furu samt några bord och stolar till »kontoret».

Redan år 1653 hade drottning Christina genom ett k. brev förärat Rosenhane 40 skeppund koppar till ett värde av 2,400 d. Smt för taktäckningen å Riddarholmshuset. Donationen konfirmerades följande år av Karl X Gustaf och år 1655 överlämnades äntligen den utlovade kopparn och lades på taket.

Det Rosenhaneska palatset, som till det yttre och vad själva byggnadskroppen beträffar — ehuru tillbyggt — står nästan orubbat bevarat till våra dagar, består av en i plan nästan kvadratisk

byggnad, uppförd av tegel i tre våningar med sockel av roslagssandsten. Fasaderna äro behandlade med en i puts rusticerad blindbågsarkitektur; rusticeringen är genomförd i tegelmurverket (se fig. 3). I bågarna äro rektangulära rakt avslutade fönster insatta. Mellan våningarna löpa de horisontala gesimserna av huggen sandsten, som förfärdigats av Didrik Blom. Åt söder (ingångssidan) och norr finnas svagt framspringande frontonkrönta mittrisaliter (fig. 1 och 2).

Den väsentligaste förändring, som byggnaden till det yttre genomgått under senare tid, består i de under 1800-talet företagna flygeltillbyggnaderna. År 1801 tillbyggdes nämligen den nuvarande syd-

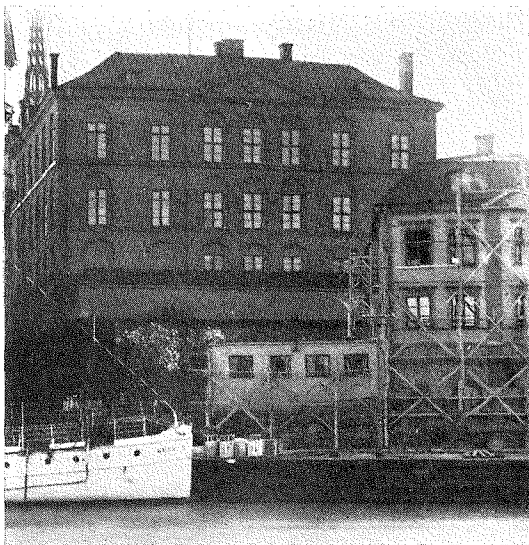

FIG. 2. ROSENHANESKA Huset, sett från norr.
Foto N. Åzélius 1930.

östra flygeln och år 1855 den sydvästra.⁷ På den sistnämnda har övre våningen delvis påbyggts 1897. Flyglarna hopbyggdes direkt med det gamla palatset, så att av dess södra fasad nu endast den tre fönsteraxlar breda mittrisaliten är synlig mot den av flyglarna inramade gården. Södra fasadens ursprungliga utseende (se fig. 1) framgår emellertid av det efter Erik Dahlbergs år 1661 utförda teckning av Marot år 1670 förfärdigade kopparsticket av »den lysande och utmärkte herr baronen och riksrådet Schering Rosenhanes palats» i *Svecia Antiqua*.⁸ Den norra fasaden har helt och hållet bevarat sitt gamla utseende (fig. 2).

Den låga bottenvåningen — sockelvå-

⁷ Ritning troligen av A. Nyström i Stockholms stads byggnadsnämnds arkiv.

⁸ E. Vennberg, *Sveciaverkets historia* i 1924 års upplaga av *Svecia Antiqua*.

ningen — var ursprungligen avsedd för kök, ekonomiutrymmen och tjänstepersonal; en dubbelarmad fritrappa förde fordom till den första stora våningen därovanför. Vid flygeltillbyggnaderna under 1800-talet har denna stora fritrappa, vars utseende framgår av *Sveciabilden*, måst borttagas. Portöppningen har sänkts, så att yttertrappan nu endast består av 7 steg. De återstående erforderliga stegen till första våningens plan ha förlagts innanför porten i förhallen (se planen fig. 5). Den på *Sveciasticket* synliga musslan över portalen, som huggits av Didrik Blom, är bevarad; det runda fönstret med dess omfattning äro däremot nytillsatser vid portöppningens sänkning. Bottenvåningens entré, som nu ligger omedelbart intill huvudportalen på dess västra sida, låg förut i mittaxeln under fritrappan.

I samband med dessa förändringar har södra fasadens fronton ombyggt till en låg attikavåning.

Det gamla branta taket finnes kvar, men den ursprungliga kungliga kopparn är för länge sedan försvunnen och ersatt av svartplåt. Vid istandsättningsarbetena efter en eldsvåda, som år 1692 härjat palatset, då även koppartaket lidit skada, försålde den dyrbara kopparn och ersattes med plåt.⁹ Några av de karaktäristiska på yttermurarna stående höga skorstenarna, som synas på bilden i *Sveciaverket*, äro dock ännu bevarade.

På södra sidan låg ursprungligen, som av *Sveciabilden* framgår, en kvadratisk muromgiven gårdsplats, en cour d'honneur. Genom södra gårdsmuren förde hu-

⁹ Svea Hofrätts arkiv. Liber causarum 149. R. A.; Westinska samlingen U. U. B. sign. 1069.

vudportalen från gatan in till gårdsplatsen, och denna port flankerades vid södra murens båda ändar av ett par små låga paviljonger, till planen kvadratiska, med en fönsteröppning å varje vägg och med valmat tak. I en värdering för brandförsäkring, som ingavs av den dåvarande ägaren handelsmannen Börje Olofsson Ström den 17 april 1752 till Stockholms stads brandstodsbolag,¹⁰ uppges den östra av dessa båda innehålla en välvd källare samt två bostadsrum med gipsade tak, under det att den västra upptogs av ett stort rum med gipstak. Redan vid mitten av 1700-talet hade emellertid låga byggnadslängor vuxit upp mellan dessa båda små flygelbyggnader och huvudbyggnaden utefter östra och västra gårdsmurarna.¹¹ På östra sidan var det en ganska omfattande byggnadslänga, som innehöll »fem särskilda avdelningar mitt på flygeln till wagnsrum» och i norra ändan, närmast intill huvudbyggnaden »ett con-
toir med en förstuga». På västra sidan var det blott en lång täckt gång. Ett slags förbud sålunda till de båda flyglar, som uppfördes på 1800-talet på ungefär samma plats och vilka nu i hög grad störa intrycket av palatsets huvudfasad, även om de ganska skickligt ansluta sig till dess arkitektur.

* *
*

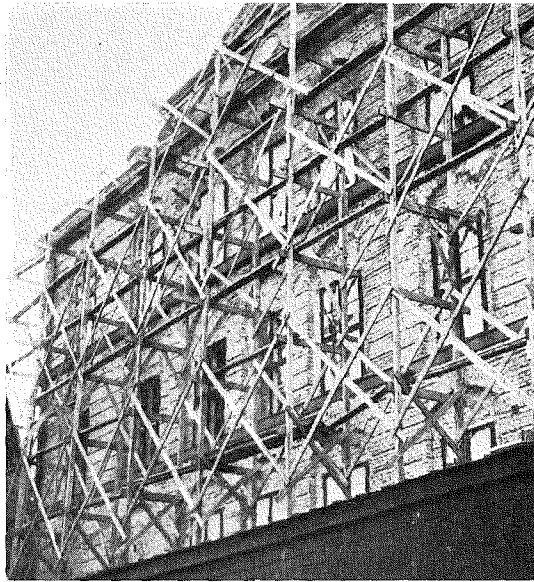

FIG. 3. NORRA FASADEN UNDER RESTAURERINGEN 1927—28 MED PUTSEN BORTKNACKAD.

VÄNINGSPLANER OCH INREDNING.

Planen visar en elegant, utomordentligt klar och redig lösning. Alla tre våningarna delas av två parallella i norr och söder löpande genomgående skiljemurar i tre stora delar (se fig. 4—6) i det följande kallade mittpartiet, västra och östra partiet resp. I mittpartiet, vilket upptager mittrisalitens bredd, inträdde man från den nyssnämnda dubbelarmade fritrappan genom huvudportalen i en stor förhall. I en liknande förhall kom man i bottenvåningen från den forna ingången under fritrappan. I fonden av förhallen ligger det monumentala trapphuset sträckande sig genom alla våningarna. Förhallarna öppna sig med tre rundbågiga öppningar mot trapphuset. Förhall och trapphus upptaga var sin tredjedel av mittpartiet och trapphuset ligger sålunda precis i centrum av byggnaden.

¹⁰ Brandkontorets verif. 1752 fol. 309 och 325.

¹¹ Huvudbyggnadens entrefasad vetter egentligen mot sydost och gårdens tre övriga mur-
omgivna sidor ligga således icke rakt i söder, väster och öster. För enkelhets skull angives här huvudbyggnaden såsom orienterad med entrefasaden mot söder, vilket är riktigare än den orientering, som angives i den ovan nämnda handlingen från 1752, där entrefasaden såges vetta åt öster o. s. v.

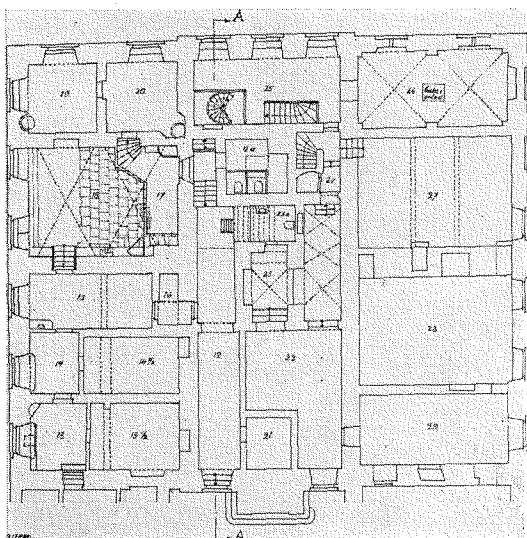

FIG. 4. ROSENHANESKA Huset, PLAN AV SOCKELVÅNINGEN. UPPMÄTNING AV C. SANDBERG 1927.

Det i plan kvadratiska trapphuset består av tre trapparmar med två kvadratiska vilplan löpande kring ett rektangulärt ljusschakt och öppnande sig mot detta med rundbågiga öppningar (se fig. 8). Mellan bottenvåningen, som ju är betydligt lägre, och den första våningen har endast två trapparmar varit erforderliga. Trappan har liksom i första våningen börjat i nordvästra hörnet av förhallen och fortsatt liksom ovanför, men redan efter den andra armen nått första våningens plan. Trapphuset hade ganska kraftigt förändrats på 1800-talet. Själva trappan hade byggts om till en enda vinkelböjd trapparm, och mellanväggar, som avskilde själva trappan dels från ljusschaktet i dess mitt, dels från förhallarna, hade uppförts (se fig. 7). I ljusschaktet hade dessutom trossbottnar lagts in och utrymmet tagits i anspråk för toaletter, garderober o. d. En av de ur såväl

kulturhistorisk som arkitektonisk synpunkt betydelsefullaste åtgärderna vid 1928 års restaurering har varit trapphusets återställande i ursprungligt skick.

I den nordligaste delen av mittpartiet ligger närmast trapphuset en öppen gård med en domestiktrappa och längst i norr ett galleri-artat rum, som förbinder husets västra och östra partier på norra sidan om trapphus och gård. Den redan ursprungligen ganska minimala gården har i senare tid ytterligare förminskats. Då värmeledning anlades i byggnaden, uppfördes i gårdens nordöstra hörn en skorsten. Gården har också överbyggt i olika omgångar (senast vid restaureringen 1928) så att gårdsplanet nu är beläget mellan första och andra våningarna. Det ursprungliga gårdsplanet finnes utmärkt å rekonstruktionsritningen av trapphuset, fig. 8.

Det är denna öppna gård och det ståtliga trapphuset med sin ljusbrunn, som blivit särskilt omnämnda i den danska läkaren Gerhard Stalhoffs beskrivning av palatset i hans skildring av Stockholm år 1660¹²: »Härefter följer den frejdade Schäring Rosenhanes synnerligen vackra palats beläget på klippan, täckt med koppar; och mitt därpå äro från tak till grund tvänne genombrytningar i denna form □□, av vilka öppningar den ena tjänar till gård, den andra skänker innevanarna sol och dagsljus.»

Av Stalhoffs berättelse att döma skulle trappschaktet sålunda ursprungligen varit öppet och utan tak.

I östra och västra partierna ligga de

¹² Handskrift i U. U. B.; avtryckt av R. Cederström i S:t Eriks årsbok 1910, sid. 33 ff. Rör. Rosenhaneska palatset sid. 45.

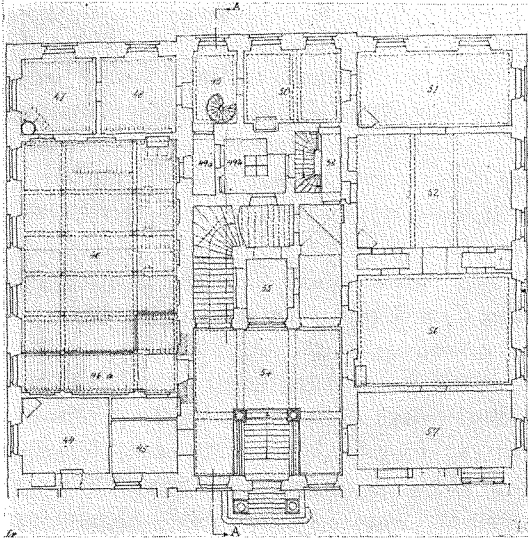

FIG. 5. ROSENHANESKA Huset, PLAN AV FÖRSTA VÅNINGEN. UPPMÄTNING AV C. SANDBERG 1927.

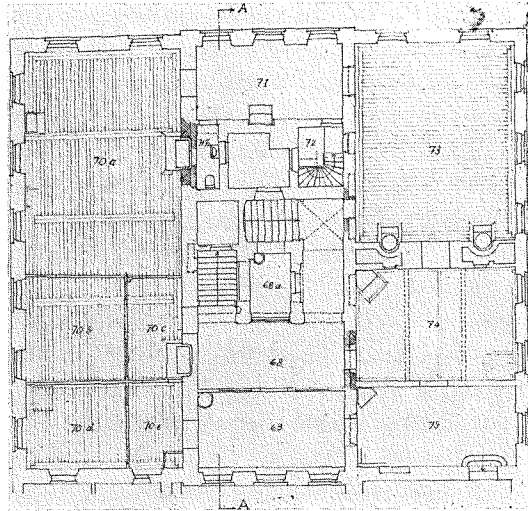

FIG. 6. ROSENHANESKA Huset, PLAN AV ÖVERSTA VÅNINGEN. UPPMÄTNING AV C. SANDBERG 1927.

olika rummen. Den ursprungliga rumsindelningen i dessa partier är nu endast delvis bevarad och av rumsinredningen från 1600-talet finnes så gott som ingenting kvar. En eldsvåda härjade som nämnt år 1692 palatset. Ombyggnader och nyinredning ha sedan ägt rum för växlande ägare och olika ämbetsverk, som varit inrymda i huset. Efter slottsbranden år 1697 inflyttade några av statens ämbetsverk, däribland en del av Riksarkivet. Beträffande reparationer av golv, fönsterbågar och spisar i Riksarkivets lokaler finnas några uppgifter bevarade.¹³ Frimurareorden, som år 1783 kom i besittning av egendömen och där hade sina lokaler ända till år 1875, lät utföra omfattande förändrings- och nyinredningsarbeten i det gamla palatset. Som ovan nämnts tillbyggdes ju också under frimuraretiden

de båda flyglarna. Det mesta av den nuvarande inredningen, såsom golv, gips-tak, bröstpaneler, dörrar, smygpaneler, kakelugnar o. s. v., härrör från dessa reparationer under frimuraretiden och från tiden efter 1875, då huset kom i kronans ägo och olika ämbetsverk där haft sina lokaler.

På några undantag när ger sålunda den bevarade rumsinredningen icke någon direkt ledning för klarläggande av den ursprungliga rumsplanen och rumsdispositionen. Men genom ett närmare studium av våningsplanerna, sådana de nu (eller före år 1928) te sig, och de tyvärr icke alltför rikhaltiga uppgifter, som stå att vinna på arkivalisk väg, kan man utan svårighet nå ett tämligen säkert resultat härutinnan.

Den låga sockelvåningen har säkerligen helt och hållet upptagits av köks- och ekonomiutrymmen samt rum för tjänare. I

¹³ Se Bergh, Svenska Riksarkivet 1618—1837, Sthlm 1916, sid. 330 ff.

två av rummen (17—18 och 26 å planen fig. 4) finnas de gamla välven, ribblösa enkla kryssvalv, bevarade. I regel bruka ju alla rummen i den för ekonomitrymmen avsedda bottenvåningen i 1600-talspalatsen vara välvda. Så har dock icke varit fallet här. När Riksarkivet efter slottsbranden flyttade in just i en del av denna våning och i bottenvåningen av Per Brahes hus på Helgeandsholmen, klagas över att endast ett par av rummen i det Rosenhaneska huset äro välvda,¹⁴ medan däremot alla rummen i det Braheska huset hade stenvälv och följaktligen voro mindre eldfarliga.

I den ovannämnda beskrivningen av Rosenhaneska palatset från år 1752 lämnas om sockelvåningen följande uppgifter: Den består av tolv rum och förstu »hvar af 2:ne hvälfda rum, 7 med gipstak, 1 panelat och 2:ne med bielktak. Förstugan har ock bielktak.»

Rummen 19, 20, 25 (med undantag av trapporna, som äro senare inbyggda), 26, 27, 28 och 29 å planen fig. 4 äro bevarade i sin ursprungliga omfattning; möjligen har rum 29 ursprungligen varit uppdelat i två rum på samma sätt som rummen n:r 19 och 20. Rummen n:r 17 och 18 ha naturligtvis ursprungligen varit ett rum, välvt med två kryssvalv. Förmodligen har detta rum varit palatsets kök. Under trägolvet påträffades här vid restaureringen ett golv av kalkstensplattor, den enda resten av alla de stengolv, som tillhöggs av Didrich och Gerdt Blom samt Johan Wendelstam. Hela golvet fanns icke bevarat; en gammal ilagning hade gjorts med tegel. Rummen n:r 14, 14½, 15 och

16 ha ursprungligen troligen varit ett rum motsvarande rum 28 på andra sidan trapphuset. Väggen mellan rum 13 och 13½ har flyttats från sin ursprungliga plats. Den stora förstugan, som haft samma form som i de övre våningarna, har i senare tid uppdelats i tre rum (n:r 12, 21 och 22 å planen).

Den första stora våningen, till vilken man kom direkt från fritrappan, har varit den egentliga bostadvåningen för byggherren och hans familj. Våningen innehöll enligt 1752 års beskrivning liksom bottenvåningen 12 rum förutom förstugan. Sex av dessa rum voro försedda med gipstak, 4 rum och förstugan med panelade tak under det att taken i två rum voro beklädda med väv och vitlimmade.

Denna bostadvåning torde i stort sett haft samma indelning som den egentliga bostadvåningen i det några år senare vid Riddarhustorget uppförda Bondeska palatset. Från trapphallen i det Rosenhaneska huset (54 å planen fig. 5) har man sålunda på västra sidan kommit in i ett förmak,¹⁵ troligen omfattande de nuvarande rummen 44 och 45. Möjligen har det ursprungligen också varit två rum av ungefär samma omfattning som 44 och 45. De gamla mellanväggarna hava emellertid blivit rivna vid ombyggnad för frimurareorden och de nuvarande väggarna mellan rum 44, 45 och 46 a torde förskrivna sig från 1800-talets senare del. Norr om förmaket låg den »ordinarie» matsalen, den stora salen (46 och 46 a å fig. 5) med fyra fönster åt väster och en

¹⁴ Bergh a. a.

¹⁵ Benämningarna å rummen äro hämtade från Jean de la Vallées planritningar med explikationer till Bondeska palatset, återgivna av Curman, Stockholms rådhus i Ord och Bild 1909 samt Sirén, Gamla Stockholms hus, Sthlm 1912.

Rosenhaneska palatset

Kulturhistorisk undersökning i samband med ombyggn. nov. 1927 - juli 1928

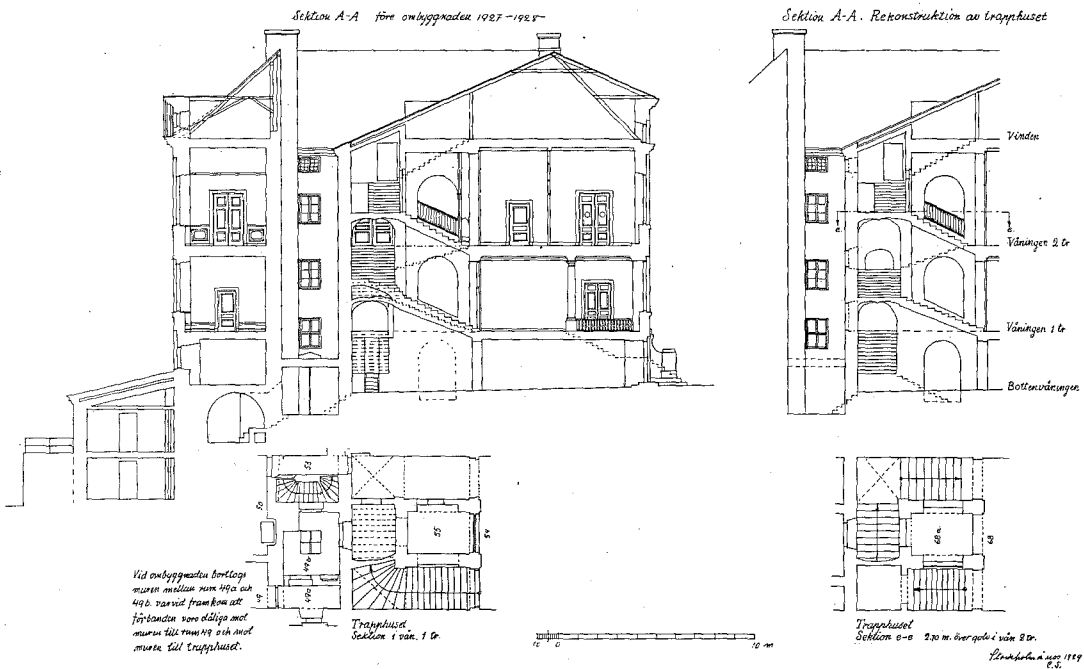

FIG. 7—8. ROSENHANESKA Huset, SEKTION GENOM BYGGNADEN MED TRAPPHUSET FÖRE OMBYGGNADEN 1927—28 SAMT REKONSTRUKTION AV TRAPPHUSETS URSPRUNGLIGA UTSEENDE.

liten skänkkammare (n:r 49 a) åt gården. Invid matsalens norra kortsida lägo två till sin omfattning ännu bevarade kamrar (n:r 47 och 48). Jämför fig. 5 och fig. 11.

På östra sidan torde den gamla rumsindelningen vara nästan helt och hållet bevarad.

Från trapphallen inträda vi här i för-maket (n:r 57) och därifrån vidare till »frustuvan» (n:r 56). Innanför den sist-nämnda låg förmodligen sängkammaren (n:r 52) med garderober i den dubbla mellanväggen och med direkt trappa för tjänarna. På norra sidan om sängkam-maren böra två kabinet ha legat; troligen har rum 51 ursprungligen varit de-

lat i tvenne rum. Dessa kabinet förbund-dos med rummen på västra sidan genom det i norra fasadens mitt belägna galleri-artade rummet, vilket senare uppdelats i två (49 och 50 å fig. 5).

Vid restaureringen 1928 borttogs den troligen i början 1700-talet uppförda mellanväggen mellan rum 49 och 50, en spännbock av trä med på korsvirkessätt inmurat tegel. Det var sålunda en direkt på bjälklaget vilande mellanvägg av den art som i 1600- och 1700-talsdagsverkslistor och dylika handlingar kort och gott brukar kallas för »korsverke».

I några av rummen (47—51, 56 och 57) finnas delar av 1700-talsinredning, bröst- och smygpaneler, helfranska dörrar, be-

Rosenthaliska Palatset
 Ombyggnaden sen. 1847-juli 1848.

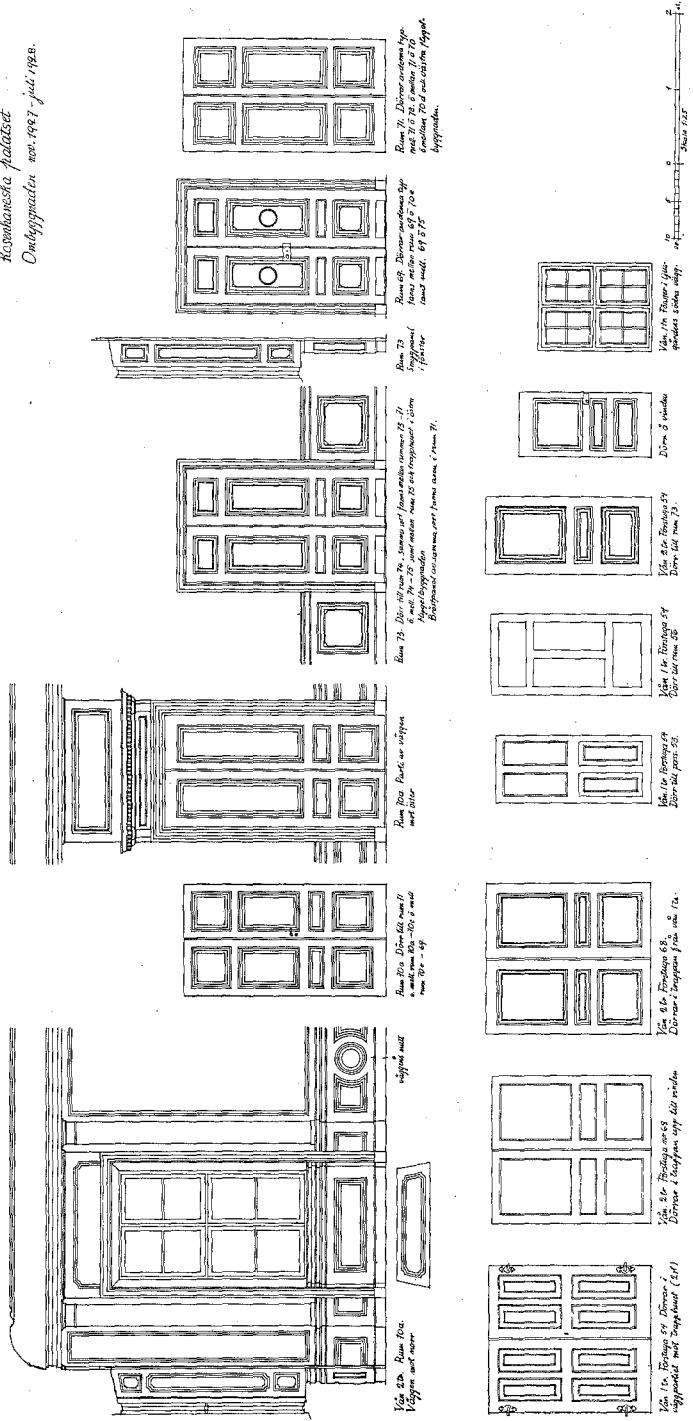

FIG. 9. SAMMANSTÄLLNING AV SNICKERIDETALJER FRÅN ROSENTHANESKA HUSET. UPPMÄTNING AV C. SANDBERG. HUVUDELEN AV DE NUVARANDE RUMSINREDDNINGARNA HÄRRÖRA FRÅN OLIKA REPARATIONER UNDER FRIMURARETIDEN 1783—1875. I UNDER RÅDEN LÄNGST TILL VÄNSTER DÖRRAR FRÅN 1800-TALET, TROLIGEN FRÅN BYGGNADSTIDEN. I ÖVRE RÅDEN LÄNGST TILL VÄNSTER INREDDNING I STORA SALEN I ÖVERSTA VÅNINGEN, TROLIGEN FRÅN 1780-TALET. DÖRRAR AV TYPEN RUM 49 (FULL HÖGER I ÖVRE RÅDEN) TROLIGEN FRÅN TIDEN FÖR FLYGELBYGGNADEN 1801.

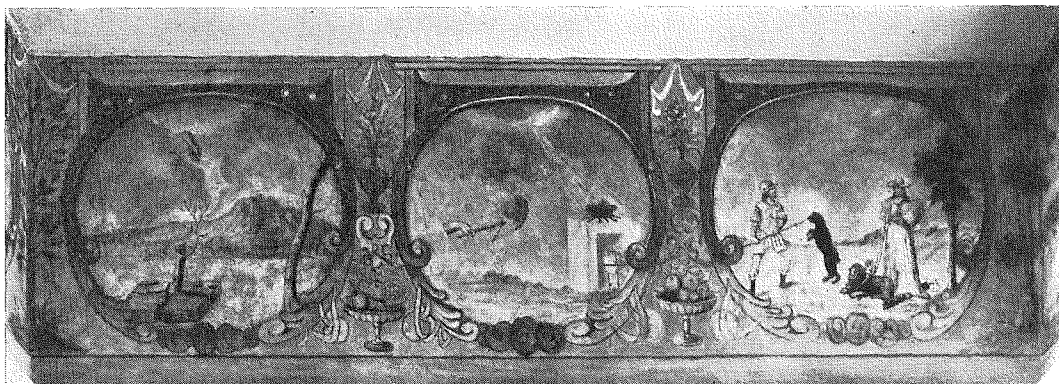

FIG. 10. ROSENHANESKA Huset, DETALJ AV FRISMÅLNING I RUM 71. VÄSTRA VÄGGEN I RUMMET.

varade (se sammanst. av 1700-talsinredn. å fig. 9). I rum 47 och 48 funnos gamla furugolv med frisp plankor.

Den stora salen (46 och 46 a) har under frimuraretiden i samband med eller efter utbyggnaden av den sydvästra flygeln delats i tre skepp genom två rader kolonner. Mittskeppet var försedd med en absidartad avslutning söderut, som upptog större delen av rum 44 och 45.¹⁶

Den översta våningen slutligen var festvåningen med en stor bankettsal och en gästrumsvåning avsedd att tagas i bruk av furstliga eller andra förnäma gäster, för bilägers firande och andra solenniteter.

Enligt beskrivningen från år 1752 bestod denna våning då av åtta rum förutom förstugan. I ett rum var taket vävspänt och vitlimmat. De övriga rummen och förstugan hade panelade tak. I den stora salen, som hade panelat tak, voro då 9 stycken avplankningar av bräder inbyggda.

Från trapphallen, som i senare tid de-

lats i två rum (n:r 68 och 69 å planen fig. 6) men vid restaureringen 1928 återstälts i sitt ursprungliga skick, kom man till väster in i den stora festsalen. Möjligen har denna festsal — liksom på Karlbergs slott — upptagit hela utrymmet väster om trapphuset (70 a—e), men det kan också tänkas, att man från trapphallen kommit in i ett förmak som ungefär omfattat rum 70 d och e. Festsalen har säkerligen varit försedd med öppna spisar och musikläktare. Förmodligen har det lilla rummet 71 ½ varit något slags skänkkammare som stått i förbindelse med den stora salen. Östra sidan har förmodligen liksom i våningen inunder varit delad i fyra rum; rum 73 (fig. 6) har ursprungligen bestått av två rum på samma sätt som utrymmet söder om den dubbla mellanväggen (rum 74 och 75). De vid restaureringen påträffade gamla dörr- och väggnischerna (utmärkta å planen fig. 6) ge vid handen att den ursprungliga indelningen varit denna. Här har den ståtliga gästvåningen med förmak, audienssal, praktsängkammare och kabinettt varit belägen.

¹⁶ Ritning i Byggnadsnämndens arkiv.

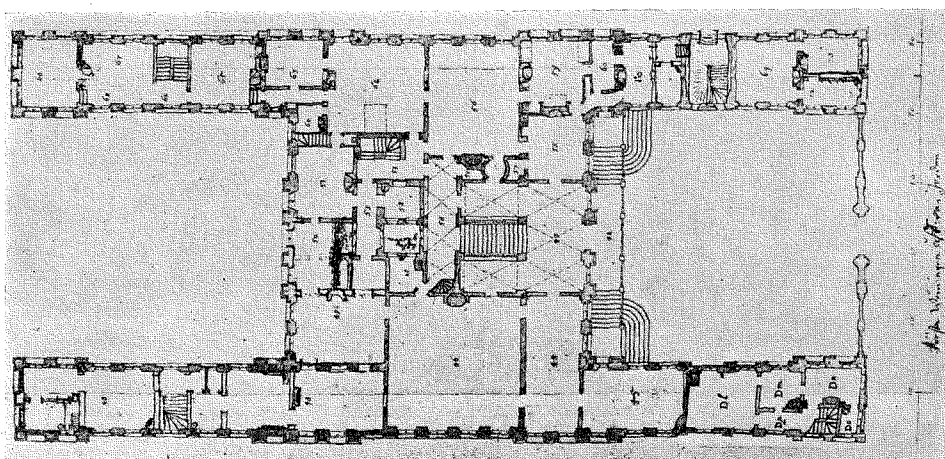

FIG. 11. BONDESKA PALATSET (GAMLA RÅDHUSET). PLAN AV FÖRSTA HUVUDVÅNINGEN (VÅNINGEN ÖVER SOCKELVÅNINGEN).

I övervåningen finns en stor del av inredningen från frimuraretiden bevarad, vackra snickerier från 1700-talets slut och 1800-talets början. I den västra delen, som under frimuraretiden upptogs av en enda stor sal, äro väggarna sålunda helt boaserade (bröstpanel, smygpanel, överstycken, fönster och dörrar med omfattningar). Boaseringens och dörrarnas uppställning och form framgår av fig. 9. Golvet — av furu — delades i denna stora sal av tvärgående plankor i fem fält om tiljor av 4 meters längd. Längs väggarna löpte frisplankor med förband i hörnen. Även i några av de andra rummen i denna våning funnos bröstpaneler, dörrar, golv o. d. samt en vacker kakelugn med dekor i blått från frimuraretiden bevarade.

I ett av rummen i denna våning, galleriet på norra sidan (nr 71 å planen), finnes emellertid en synnerligen intressant och värdefull detalj av dekoreringen från den Rosenhaneska tiden, den enda nu

bevarade, en väggfris målad direkt å väggarnas puts fig 10. Frisen, som bär spår av skador genom eldsvåda (troligen 1692 års brand), har bevarats tack vare att rummets takbjälklag någon gång efter eldsvådan flyttats ned och förlagts vid frisens underkant. Vid en förändring av bjälklaget under en restaurering av byggnaden år 1890 påträffades målningen. Med anledning härav flyttades taket tillbaka till sitt ursprungliga läge, och målningarna restaurerades genom övermålning med oljefärg. Den östra väggen målades vid denna restaurering år 1890 helt ny. Å de övriga väggarna har frisen — särskilt å norra väggen — varit mycket söndrig och stora partier av dess övre och undre delar skadade. I samband med byggnadens restaurering år 1928 avlägsnades övermålningen å de bevarade gamla målningpartierna, vilka konserverades (fig. 10).

Frisen framställer i 6 bildfält på vardera långväggen och 3 på kortväggen al-

legoriska scener syftande på ordspråk eller sentenser, inramade av kartuscher. Varje kartusch är upptill försedd med ett språkband, vari den åsyftade sentensen återgivits eller någon inskription, som anspelar på eller haft något samband med den i bild framställda scenen. Tyvärr äro samtliga dessa inskriptioner med ett undantag så gott som fullständigt utplånade och det synes vara en mycket svårlöst uppgift att finna nyckeln till framställningens innehåll. Den bevarade överskriften lyder »Hoc potius quam totum» (detta hellre än allt) och läses över en bild av ett skepp, liggande för ankar men med seglen delvis hissade; i förgrunden tornar en väldig klippa upp sig, och på en avsats i klippväggen sitter en man fastklamrad. Å samma vägg framställs i ett annat bildfält en våg hängande ned från himlen. I den ena vågskålen ligga krigets emblem och i den andra den fredliga odlingens. Det är den sistnämnda vågskålen, som väger tyngre. Nere på marken ligga en kubisk tärning och ett klot; den förstnämnda under »fredens» vågskål. Kanske bör man härav utläsa, att fredens lycka är »fyrkantig», men krigets obeständig som ett rullande klot. Det synes ligga nära till hands att göra den hypotesen, att hela framställningen avser att förhålliga freden och dess väl-signelser. Schering Rosenhane hade ju spelat en betydande roll vid Westfaliska fredens förhandlingar; han var en av de få bland tidens stormän, som inte gjort sin karriär på krigarbanan.

Mellan kartuscherorna äro fruktskålar och blomvaser ställda. Färgerna äro grått, brunt, grågrönt och grågult.

* * *

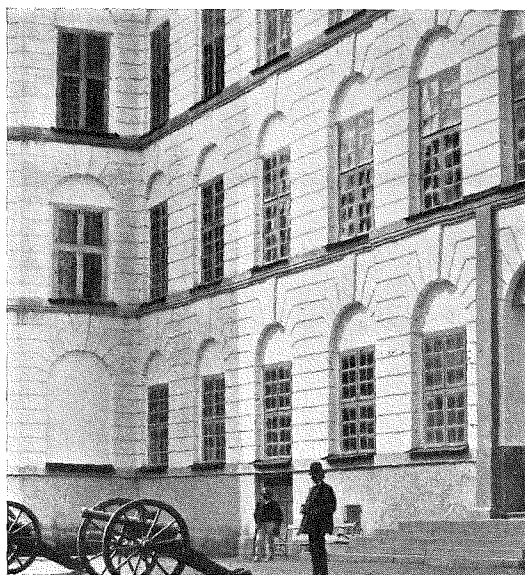

FIG. 12. SKOKLOSTERS SLOTT, DETALJ AV FASADEN.

FÖREBILDER OCH STILFRÄNDER.

Rosenhaneska palatset står ingalunda isolerat i den samtida svenska eller stockholmska byggnadskonsten. I den nyss lämnade redogörelsen för palatsets inre ha redan som jämförelse nämnts ett par av de mest kända huvudstadspalatsen från 1660- och 1670-talen. Jämförelsepunkterna och överensstämmelserna äro flera och det finns också andra byggnadsverk från den tiden, som äro besläktade till sin typ och uppbyggnad. Alla äro de exempel på de nya klassicistiska strömningar i svensk arkitektur under 1600-talets andra hälft, där rent franska och italienska förbindelser bliva de dominerande. Jean de la Vallée's triumfbåge uppförd till drottning Kristinas kröning år 1650 på nuvarande Gustav Adolfs torg är i sin rent romerska stil den betecknande portalfiguren till den nya epoken. Men medan tri-

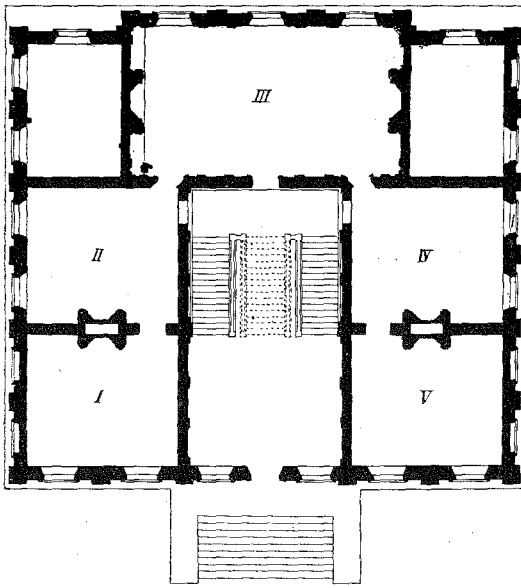

FIG. 13. MAURITSHUIS, HAAG. PLAN AV FÖRSTA HUVUDVÅNINGEN.

umfågens papp och väv för länge sedan förstörts och försvunnit,¹⁷ står Rosenhaneska palatset som det första fullbordade verket i varaktigt material ännu bevarat.

Källan för denna nya klassicistiska strömning, som vid mitten av 1600-talet erövrat eller funnit företrädare i så gott som alla den europeiska civilisationens länder, är som känt den italienska senrenässansarkitekturen, inom vilken Andrea Palladios byggnadsverk och hans »Fyra böcker om arkitekturen»¹⁸ inta en dominerande ställning. Till hela sin uppbyggnad går det Rosenhaneska palatset tillbaka på den italienska senrenässansarkitekturen. Palladios villabyggnader hava sålunda som regel en nästan kvad-

ratisk grundplan med en symmetrisk och enhetlig indelning. Ofta är denna kvadrat precis som i Rosenhaneska palatset genom två långsgående hjärtmurar delad i tre delar, där mittpartiet upptages av entré, vestibul, trapphallar, trapphus och bankettsalar, medan boningsrummen äro belägna i de båda sidopartierna. Det förtjänar emellertid framhållas att denna villatyp till sina grunddrag finnes utbildad redan hos Serlio, ett förhållande, som i detta sammanhang har sitt intresse, då man vet att Serlio fanns i Jean de la Vallée's bibliotek.¹⁹ I de genuesiska 1500-talspalatsen är denna plantyp vanlig. Flertalet av Alessis och hans lärjungars palats i och utanför Genua såsom den här avbildade Villa Cambiaso i S. Francesco d'Albaro (fig. 17) överensstämma med Rosenhaneska huset och detta närliggande svenska 1600talspalats i fråga om planen. Som palladianska exempel kunna Leonardo Emos villa i Fanzolo och Girolamo Ragonas villa Le Ghizzole nämnas (fig. 14).²⁰

Av samma typ är även det för Floriani Antonini uppförda palatset i Udine.²¹ Annars äro i regel Palladios stadspalats av en helt annan planläggning än lantvillorna. De utgöra sålunda i vanliga fall såväl hos Palladio som hos flertalet av de italienska senrenässansarkitekterna av flerlängade anläggningar kring en eller ibland flera gårdar, medan lantvillans manbyggnad inom sin kub aldrig innesluter någon gård; något som i detta fall,

¹⁷ Riksrådet beslöt den 6 april 1663 att triumfbågen skulle nedtagas.

¹⁸ Andrea Palladio, *Quattro Libri dell'architettura* 1570; svensk upplaga Sthlm 1928, vilken i det följande citeras.

¹⁹ Förteckning över Jean de la Vallée's boksamling i R. A. Biographika. Serlio, del VII, sid 23 ff. visar dylika typer.

²⁰ Palladio, a. a. s. 123 och 125; villorna s. 116, 120, 122, 124 m. fl. visa likartade exempel.

²¹ a. a. sid. 73.

där gårdsplats och trädgård omgiva huset, vore tämligen onödigt. I stället är där ofta en i mitten av huset belägen festsal högre än de kringliggande rummen och försedd med överljus.

Rosenhaneska huset kan sägas vara en kontamination av båda dessa typer. Inom lantvillans byggnadskub rymmer det ett för stadspalatset önskvärt slutet gårdsrum, som visserligen måst givas minimala mått.

Köks- och ekonomitrymmen borde enligt Palladio förläggas till en låg sockelvåning. Så har också skett ifråga om de flesta av de i hans böcker upptagna lantvillorna, och en fritrappa — ibland dubbelarmad — för här besökaren direkt till den egentliga bostadsvåningen, där entrén, som nämnt, ligger i villans mittre tredjedel. Denna mittre tredjedel är i regel i fasaden utmärkt som en svagt framspringande mittrisalit, vanligen krönt av en fronton. Som vi se idel drag, som återfinnas i Riddarholmspalatset.

Men Rosenhaneska palatsets arkitektur ligger icke enbart inom den palladianska konstens rāmärken. Till fasadernas pregnanta och karakteristiska utformning söker man förgäves någon motsvarighet i Palladios verk med sina pilaster- eller kolonnidelade fasader, där någon gång en rusticering är genomförd i sockelvåningen.

Ett av den italienska renässansens mest berömda palats, palazzo Pitti i Florens, vilket numera tillskrives Leon Batt. Alberti,²² uppfört omkring 1460 och tillbyggt på 1620-talet, har däremot en helt

²² Willich — Zucker, *Baukunst der Renaissance in Italien*, i *Handbuch der Kunstwissenschaft*, Berlin — Potsdam 1914—1929.

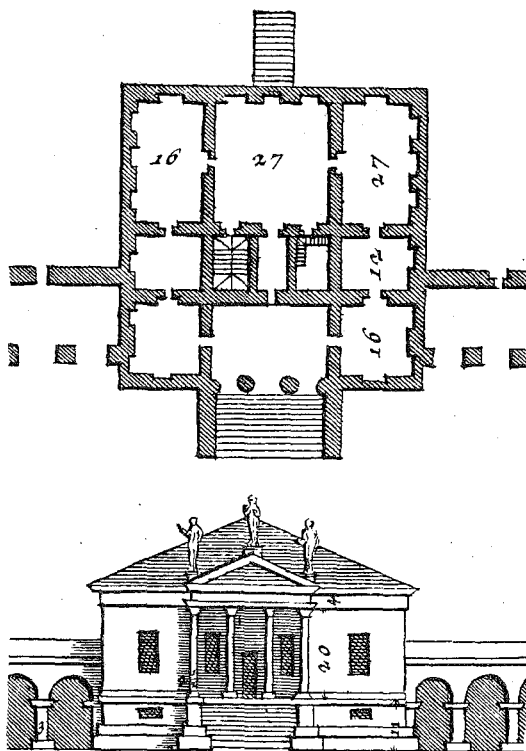

FIG. 14. VILLA EMO I PANZOLO EFTER PALLADIO.

rusticerad fasad, endast indelad av fönsteröppningar och mellan våningarna löpande horisontala gesimser. Även om Rosenhaneska palatsets arkitekt besökt Italien och här kunnat få impulsen till sin fasadutformning, är Paris den närmaste inspirationskällan. Det är i varje fall icke Pitti-palatsets kraftiga, oroliga rustik, som går igen i Riddarholmshuset, utan Luxembourg-palatsets släta och jämna, som man i tegel och puts sökt efterbilda. Salomon de Brosse, Maria de Medicis hovarkitekt, vilken räknas som inledaren till le grand siècle's arkitektur i Frankrike, har med förkärlek använt sig av helt rusticerade fasader. Hans förnämsta skapel-

se, Palais de Luxembourg²³ 1615—1621 står ännu in i seklets andra hälft som det högt skattade mönstret för sådana anläggningar. I inledningen till den holländske arkitekten Philip Vingboons år 1648 utgivna arbete *Afbeelding der Gebouwen etc.* nämnas sålunda i den kortfattade översikten över byggnadskonsten alltifrån Egyptens pyramider egentligen endast två byggnadsverk närmare, nämligen Louvren och Palais de Luxembourg. För de franska inflytelser, som finnas i holländsk 1600-tals arkitektur synes de Brosse stå som en av de främsta förebilderna.

De palats som de franska stormännen läto uppföra åt sig i Paris under 1600-talets förra hälft skulle, om de voro av någon betydelse, ligga ett stycke in-dragna från gatan med två stycken flyglar löpande fram mot denna och inramande en cour d'honneur; en stadspalats-typ som vi känna igen i ett flertal exempel i Stockholm från 1600-talets senare hälft. Rosenhanes hus ansluter sig till typen, men dess låga sidomurar och små paviljonger erinra kanske mera om palladiovillornas gårdslängor än om Parispalatsens flyglar.

Till Stockholm hade emellertid denna fransk-italienska palatstyp kommit redan

²³ Medan Pittipalatset i regel anges som den direkta förebilden till Luxembourg-palatsets arkitektur på grund av Maria de Medicis uttalade önskan att hennes barndomshem skulle tagas som förebild — exempelvis Gurlitt, *Geschichte des Barockstils*, s. 56; Ward, *French Renaissance Architecture*, London 1911, sid. 236; Brinckman, *Baukunst des 17 u. 18 Jhhs.* in den *Romanischen Ländern*, Berlin 1919, sid. 194 — hävdar Stein — art. Salomon de Brosse i *Allgemeines Lex. der Bildenden Künstler* — det nationellt franska draget i de Brosse's arkitektur som förhärskande och pekar på franska föregångare.

flera decenniér innan grundstenen lades till Rosenhaneska huset. Gustaf Adolfs främste arkitekt Kasper Panten införde den. Men det var fransmannen Simon de la Vallée, verksam i Sverige 1637—42, som med sina stora projekt till Riddarhus i Stockholm i början av 1640-talet här lade fram den, genomförd till såväl plan som fasad.²⁴ Även om Riddarhuset icke fullbordades förrän 1674 och byggnadsritningarna under tiden undergingo genomgripande förändringar, har Simon de la Vallées projekt liksom vissa från honom inspirerade slottsanläggningar för svenska stormän icke varit utan betydelse för samtida svensk byggnadskonst.²⁵ Man behöver endast erinra om Tessin d. ä:s på Drottning Kristinas order 1648 uppgjorda projekt till universitetsbyggnad i Uppsala, som i allt väsentligt kopierar de la Vallées riddarhusritningar.²⁶

Även Palladios konst hade före 1650 nått Stockholm. Dyrningar av strömningarna inom den italienska renässansarkitekturen trängde ju visserligen redan vid mitten av 1500-talet mer eller mindre medelbart över Tyskland och Holland till

²⁴ Jmfr G. M. Silfverstolpe, *Riddarhuspalatset i Sveriges Riddarhus*, Sthlm 1926; Silfverstolpe pekar på Palais de Luxembourg och den franska hugenottarkitekturens fasadutformning i exempelvis de av Henrik IV anlagda kvarteren kring Place Dauphine och Place Royal (des Vosges) som förebilder. Den direkta förebilden för fasadarkitekturen är dock givetvis Ducerceaus Charleval-förslag med rusticerade kolossalpilastrar och fönsteromfattningar, bådadera av natursten springande fram ur tegelytan.

²⁵ Av handlingar i A. Oxenstiernas arkiv framgår att Vallée gjort planerna till Fiholm. Sedan detta skrivits har Sten Karling i *Rig* 1930, häfte 3—4 publicerat de la Vallées planer till Fiholm.

²⁶ E. Aréen, *Uppsala Universitetsbiblioteks byggnadshistoria I*, Uppsala 1925.

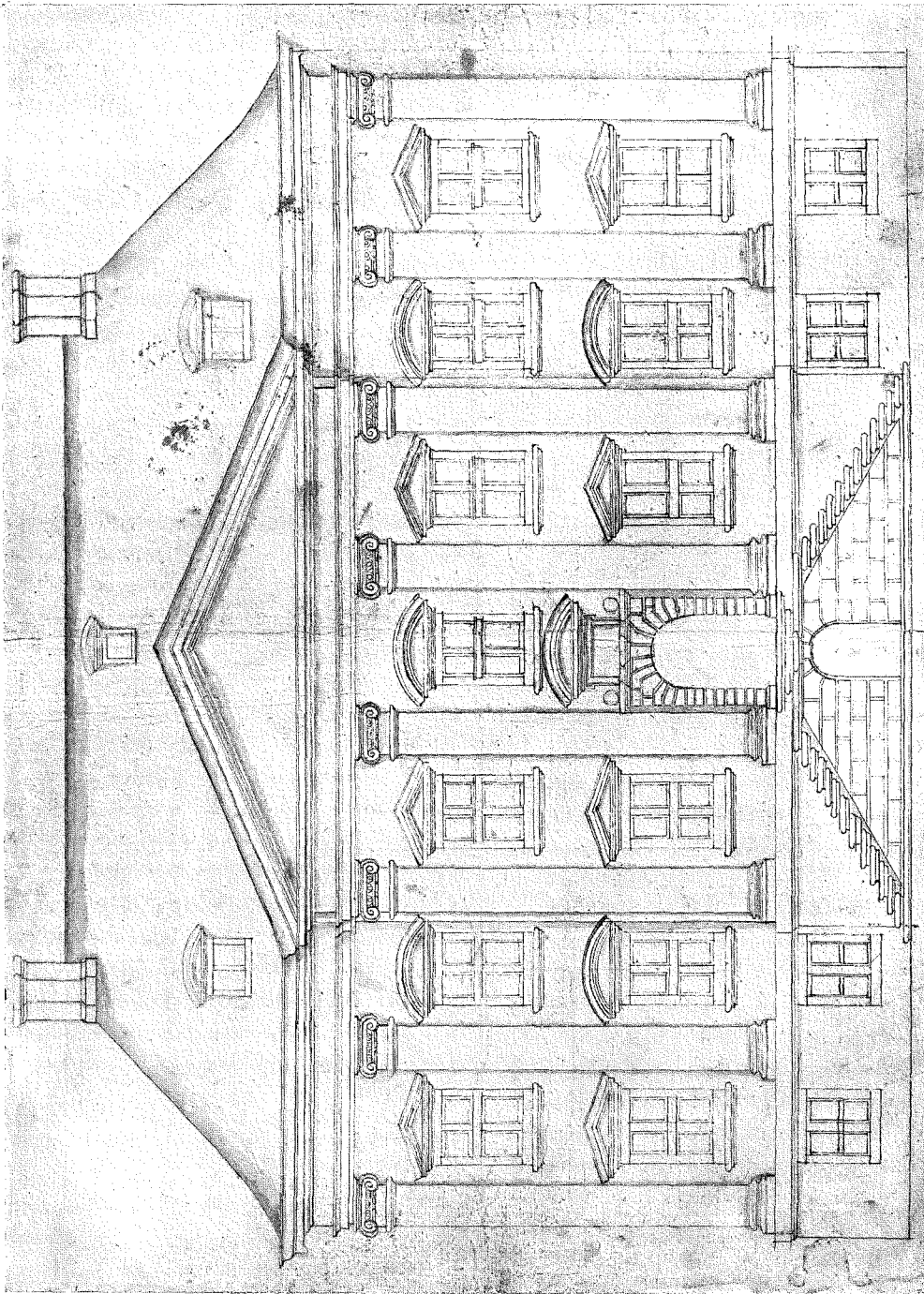

FIG. 15. DE GEERS HUS (EBBA BRAHES PALATS) VID GÖTGATAN. BYGGNADSRITNING TILL FASADEN. UR S:T ERIKS ÅRSBOK 1919.

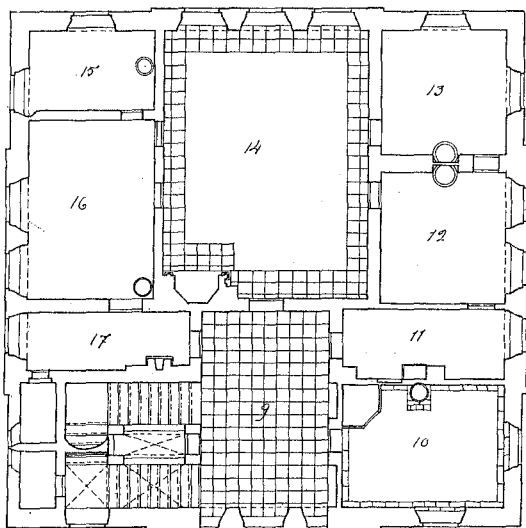

FIG. 16. ÖSTERMALMA SLOTT. PLAN AV ÖVERSTA VÅNINGEN EFTER SVENSK ARKITEKTUR.

Sverige. Men det är som bekant först under 1600-talet som man i Nordeuropa på allvar går djupare än till sirliga gavlar eller kolonetter och pilastrar på fasaderna.

Genombrottet för den palladianska klassicismen i Holland kan förläggas till de år, då målaren Jacob van Campen efter en längre vistelse i Italien vid återkomsten till hemlandet började ägna sig åt arkitekturen. Hans första utkast är 1626 till ett hus vid Keizers-Gracht i Amsterdam för en köpman Coymans bär tydligt vittne om den nya stilen. Fullt utbildad i sin särpräglade art står denna holländska klassicism eller palladianism sju år senare med van Campens ritningar 1633 till Mauritshuis i Haag, Mauritshuis-typen är sedan den förhärskande för holländsk arkitektur av verklig magnificens under hela 1600-talet och återfinnes hos exempelvis Pieter Post och Vingboons

(fig 13).²⁷ Det är i denna holländska form palladianismen när Stockholm redan på 1640-talet.

Förbindelserna mellan Sverige och Holland voro ju vid den tiden synnerligen livliga, och det är en till Sverige inflyttad holländare, Louis de Geer, som i Stockholm introducerar den nya arkitekturen. I sin viktiga utredning om Louis de Geers hus i Stockholm²⁸ har E. W. Dahlgren klarlagt, att detta ännu stående märkliga palats (i regel nämnt som Ebba Brahes palats) uppfördes vid mitten av 1640-talet efter i Holland och av en holländsk arkitekt uppgjorda ritningar. O. Sirén hade redan tidigare framhållit frändskapen mellan exempelvis Mauritshuis eller Gemeente Museum i Haag och detta Stockholmspalats, vars byggnadstid han dock trodde låg betydligt senare.²⁹ Den av Dahlgren publicerade ritningen till entréfasaden visar nära överensstämmelse med ritningarna till Mauritshuis (fig. 15). Av skäl, som i detta sammanhang icke finnes anledning att närmare utveckla, är jag böjd för att antaga att den okände mästaren till de Geers palats är Philipp Vingboons.

Med de Geers hus vid Götgatan blir den holländska klassicismen bofast i Stockholm ända till århundradets slut; införskrivna holländska konstnärer svarade för dess vidmakthållande och blomstring. Det kan vara nog att erinra om att

²⁷ För den vanliga borgerliga gavelhusbebyggelsen vid grachtena blir det nu som förut mest detaljer som lånas från den nya stilen att smycka de smala gavlarne, även om försök göras att hopkomponera flera dylika gavlar till en enhetlig arkitektur.

²⁸ S:t Eriks Årsbok 1919.

²⁹ O. Sirén, Gamla Stockholms hus I, Sthlm 1912 sid. 19.

vid samma tid som Schering Rosenhanes byggnadsplaner började taga fastare form, en broder till Philipp Vingboons inkallades till Stockholm för att leda Riddarhusbygget. Och i dennes — Joost Vingboons — händer ändrades företrädarnas ritningar till rent holländsk klassicism.³⁰

I regel synas de Stockholmska direkta avkomlingarna till denna holländska byggnadsstil dock liksom Riddarhuset mera ansluta till Gemeente Museums långsträckta rektangulära typ — en skillnad, som icke blott består i några meters längre fasad utan i hela planlösningen. Några av de mest välkända exemplen, van der Nootska huset vid S:t Paulsgatan och Hornska eller Reenstiernska huset vid Vollmar Yxkullsgatan, båda på Södermalm, samt Flemingska huset vid Slottsbacken ha långa fasader efter gatan, och även de Geerska huset (Ebba Brahes palats), vilket som nämnt till entréfasaden mycket nära ansluter sig till Mauritzhuis, hör ifråga om planen hemma inom den långsträckta rektangulära typen.

Vissa överensstämmelser, som dock mest synas ha sin grund i den gemensamma källan, finnas naturligtvis mellan den holländska palladianismens byggnader och Rosenhaneska palatset; sockelväningen för köks- och ekonomiutrymmen, fritrappan, som för direkt upp till första våningen o. s. v.

Om sålunda Rosenhaneska huset och exempelvis Mauritzhuis ifråga om uppbyggnaden förete likheter, så äro dock olikheterna mera iögonenfallande. Utmär-

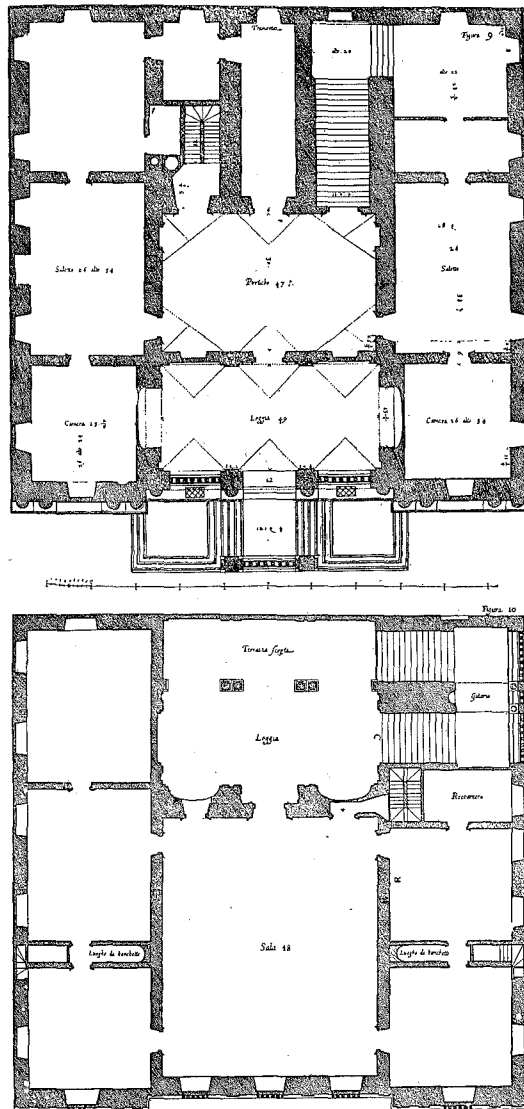

FIG. 17. VILLA CAMBIASO I S. FRANCESCO D'ALBARO; ARKITEKT: GALEASSO ALESSI. PLANER AV DE BÅDA HUVUDVÅNINGARNA EFTER RUBENS, PALAZZI DI GENOVA 1622.

kande för Mauritzhuis och den holländska klassicismens fasadutformning är ju de på sockeln stående genom båda huvudvåningarna gående pilastrarna. Till denna

³⁰ Silfverstolpe, a. a.

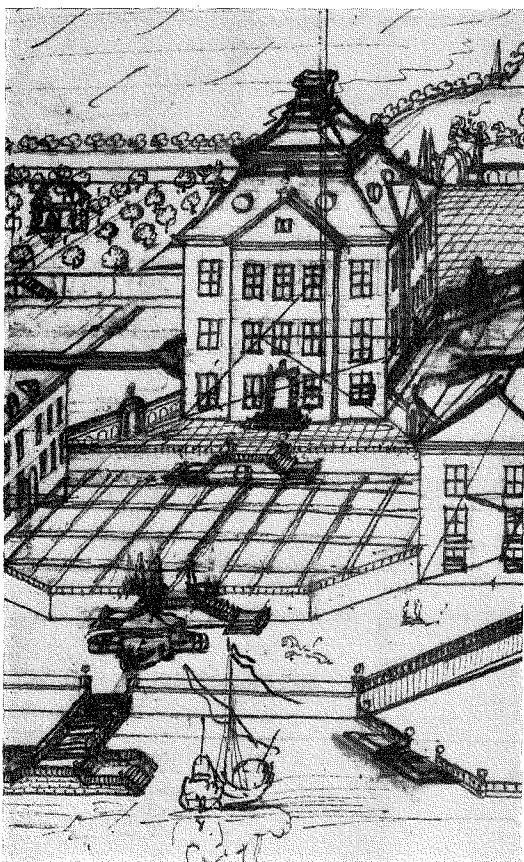

FIG. 18. ÖSTERMALMA, DETALJ UR TECKNING AV ERIK DAHLBERG FÖR SVECIAVERKET, K. BIBLIOTEKET.

markerade vertikala indelning, som naturligtvis återfinnes på de nämnda Stockholmska palatsen, utgör Rosenhaneska huset en bestämd motsats med sina helt rusticerade fasader, indelade av horisontala lister mellan våningarna. Och ifråga om planlösning och våningsindelning råder en lika väsentlig skillnad mellan Rosenhaneska och de Geerska husen. Medan Mauritshuis, uppfört för greve Maurits av Nassau, inom sin nästan kvadratiska grundplan visar en klar och symmetrisk

rumsindelning i de båda huvudvåningarna med en ståtlig trappa placerad i kvadratens mitt, mitt för entrén,³¹ och påminner om Palladios planlösningar, fig. 13, och om Rosenhaneska husets, ha de holländska efterbilderna, uppförda för förmögna borgare, i regel stannat vid en gammalmodig tämligen oregelbunden planlösning och saknat monumental trappa. Så är exempelvis förhållandet på flertalet av Philipp Vingboons ritningar till hus av Mauritshuistypen.³² Och gå vi till det de Geerska palatset i Stockholm, finna vi i de av Dahlgren publicerade utkastet en planlösning, som helt är bunden inom det tidigare 1600-talets praxis. Från huvudentrén för en korridor genom huset till en port på baksidan. Vid sidan av denna korridor ligger den föga monumentala huvudtrappan och olika rumsgrupper vilkas karaktär och ändamål det skulle föra för långt att här närmare gå in på.

Våningsplanerna till Riddarhuset, vilket ju var avsett för publika ändamål, låta sig givetvis icke direkt jämföras med privatpalatsets. Här må därför endast pekats på skillnaden mellan Simon de Vallées planlösningar och Joost Vingboons rumsgruppering. Men det förtjänar kanske i detta sammanhang också framhållas, att den sistnämnde anlände till Sverige först på våren 1653 och att ritningar till Rosenhaneska huset då säkerligen redan förelågo. Redan Simon de la Vallée hade visserligen planerat ett monumentalt trapphus i Riddarhusbyggnadens centrum och på Vingboons rit-

³¹ Genom en eldsvåda 1704 förstördes större delen av palatsets ursprungliga, mycket påkostade inredning.

³² Jmf. Vingboons, a. a.

ningar från hösten 1653 har trapphuset omarbetats och givits en mera monumental form. Men det förunnades först Vingboons efterträdare som Riddarhusarkitekt Jean de la Vallée att under följande decennium bygga Riddarhusets monumentala trappa.

Det finns dock ett svenskt palats från tiden före 1650, vars planlösning mera direkt pekar på franska och italienska förebilder, Vilbyholms slott i Södermanland uppfört 1622—26 efter ritningar av Kasper Panten. Med sin rediga och symmetriska rumsfördelning står det ensamt i svensk arkitektur från 1600-talets förra hälft. Pantens närmaste efterföljare voro mera bundna av gammal inhemsk tradition.³³

Våningsindelningen i Rosenhaneska huset ansluter också till gammal nordisk tradition. Redan i medeltidsborgarna finna vi köks- och ekonomiutrymmena och rum för tjänarna (borgstugan) förlagda till bottenvåningen, därovanför borgherrens bostadsvåning och i översta våningen de för kungliga och andra förnäma gäster och för stora fester avsedda rummen. Så är exempelvis fallet i Glimmingehus borg³⁴ från 1400-talets sista år och i Malmöhus slott³⁵ från 1530-talet och samma fördelning kan iakttagas i Stockholmska eller svenska adelspalats från 1600-talets förra hälft. Men det är icke blott en inhemsk tradition, som man härvidlag stöder sig på.

Medan flertalet av Palladios villaritningar ovan den låga sockelvåningen en-

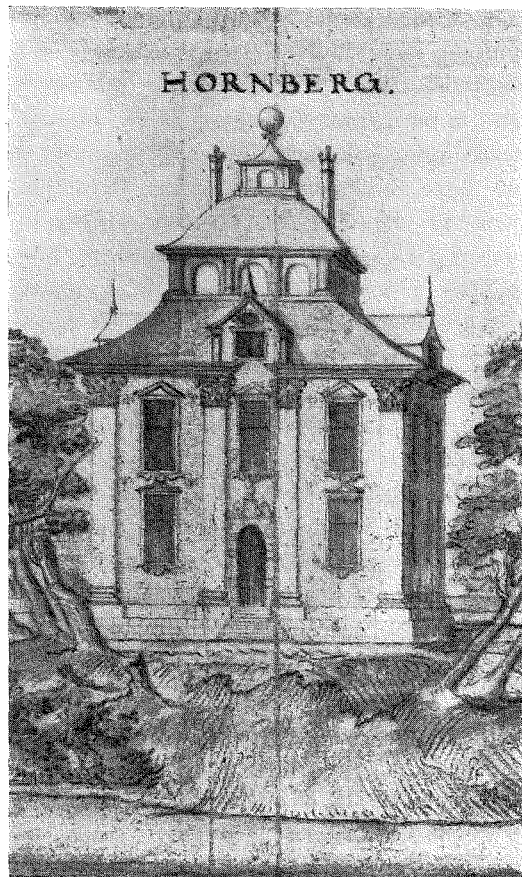

FIG. 19. HORNSBERG, DETALJ UR TECKNING FÖR SVECIAVERKET. K. BIBLIOTEKET.

dast har en huvudvåning, där bostadsrum, gästrum och festsalar äro belägna, och hans stadspalats i en hög bottenvåning innesluta stall, vagnsrum, ekonomi- och affärslokaler och ha en huvudvåning därovanför, piano nobile, för byggherren och hans gäster,³⁶ bli i de franska palat-

³³ Nordberg, Gustaf II Adolf som byggherre i Fornvännen 1931 häfte 1.

³⁴ O. Rydbeck, Glimmingehus, Vägledningar utg. genom KVHAA N:o 7, Sthlm 1927.

³⁵ Erik Lundberg, Malmöhus och dess restaurering. Fornvännen 1930 hft 1, sid. 61.

³⁶ Såväl villor som stadspalats ha dock ibland flera våningar eller en övre halvåning avsedd för ekonomiutrymmen eller som bostadsrum vid förefallande behov. Genuapalatsen från 1500-talets senare del ha i regel liksom franska och svenska 1600-tals-palats två huvudvåningar.

sen från 1600-talets förra hälft två huvudvåningar vanliga. Den franska hovetikettens lagar föreskrev att konungen skulle bo överst. Konungen eller personer av kunglig rang kunde icke ha människor av lägre rang boende över sig. Principen innebär ju möjlighet för olika våningsindelning i exempelvis kungliga slott, högadelns palats och enklare adelspalats, vilka sistnämnda icke byggdes med tanke på att taga emot kungliga gäster. Rosenhaneska huset står i detta avseende som typen för en hel rad av de märkligaste svenska adelspalatsen, där gammal tradition förenats med samtida franska etikettsregler. Samma av franska mönster beroende våningsantal återfinna vi också i Mauritshuis och de med detta sammanhörande holländska palatsen, men dessa ha så gott som undantagslöst praktrummen belägna i den undre våningen, som också i regel har betydligt högre takhöjd, härutinnan stående närmare de italienska förebilderna än de svenska palatsen.

Rumsindelningen i de båda huvudvåningarna i Rosenhaneska palatset följer, som ovan nämnts, i stort sett palladianska planlösningar. För bostadskulturens utveckling var den italienska senrenässansen av största betydelse. Hos Palladio och hans samtida finna vi en verklig differentiering mellan de olika sorters lokaler, som äro erforderliga i ett stormanspalats, genomförd, och hans våningsplaner hava god kommunikation mellan alla rummen i våningen. Rummen äro grupperade i fil, enfilade.

På denna grund bygger man i Frankrike vidare och mot 1600-talets slut när man här fram till en bostadvåning och en rumsgruppering »l'habitation com-

plette» (på tyska: »Ein vollkommenes Gemach»)³⁷ innehållande Antichambre, Chambre, Cabinet och Garderobe, som sedan i stort sett haft bestånd för de burgnare hemmen ända in i våra dagar. Enligt 1600-talsreglerna borde slotts Herren och slottsfrun ha var sin sådan våning, belägna på var sin sida om den stora salen i palatset. Det var de nya umgängesformerna i den parisiska hovadelns kretsar och vid det franska hovet som alltifrån århundradets början gjort sig gällande för danandet av denna våningstyp. Rosenhaneska huset ansluter sig i något begränsad och förändrad form till denna franska planindelning och inredning, sådana dessa utformats fram mot seklets mitt, innan den ceremoniösa etiketten på Ludvig XIV:s tid skapat exempelvis Vaux-le-Vicomte och Versailles.

Det är emellertid tydligt att i Rosenhaneska huset liksom i Bondeska palatset även inhemska traditioner gjort sig gällande. Man behöver blott läsa den ovannämnda de la Valléeska explikationens benämningar på rummen i Bondeska palatset (frustuvan o. s. v.) för att märka den särpräglade egenart, bottnande i gammal inhemska tradition, som skiljer dessa svenska planlösningar från samtida franska. En jämförelse mellan Rosenhaneska husets bostadvåning och de unge-

³⁷ A. Ch. Daviler, Cours d'architecture, Paris 1696; Sturm Vollständige Anweisung grosser Herren Paläste schön und prächtig angegeben, 1718; K. Cassirer, Die ästhetischen Hauptbegriffe der französischen Architektur-Theoretiker von 1650 bis 1780 Berlin 1909; H. Schmerber, Studie über das deutsche Schloss und Bürgerhaus im 17 u. 18 Jahrhundert, 1902; Vilh. Lorenzen, Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16 og 17 aarhundrede, Kbhvn 1921 och Dansk Herregaardsarkitektur fra Barocktiden, Kbhvn 1928.

fär samtidigt med det Rosenhaneska bygget av Jean de la Vallée utarbetade planerna för de kungliga bostadsvåningarna på Stockholms slott i de av honom uppgjorda ombyggnadsförslagen daterade 1656³⁸ är av största intresse. Det första alternativet ansluter sig ganska nära till franska förebilder. I den ena längan efter Smedjegården ligger konungens våning med två förmak (ett för drabanterna och ett för uppvaktande adel) audienssal, konungen egen kammare (till partic. audiens) och konungens kabinet; i den andra längan drottningens våning med förmak, audienssal, drottningens egen kammare och kabinet. Och i mitten förenande dessa båda våningar ligga stora matsalen och en gemensam sängkammare med alkov och en kammare på vardera sidan för konungens och drottningens kläder. I det andra alternativet vilket är det som Karl X Gustav med en del ändringar fastställer, är den stora matsalen förflyttad till andra ändan av konungens våning, och i mitten förenande de båda våningarna finnes endast den gemensamma sängkammaren kvar.

Försöka vi nu i några korta satser sammanfatta resultaten av denna en smula vidlyftiga exposé, finna vi att Rosenhaneska palatset till plan och uppbyggnad återgår på palladianska byggnadstyper, till fasadutformning och våningsplaner visar överensstämmelser med fransk arkitektur från 1600-talets förra hälft, men också i flera avseenden gömmer på gammal inhemsk tradition. Såväl palladianska stildrag som fransk arkitektur från sekelskiftet hade visserligen tidigare

nått Stockholm, men starkt uppblandade med holländska inflytelser. Rosenhaneska huset är det första enhetligt genomförda arkitekturverket i den romanska barockens anda i Stockholm; enhetligt, trots alla de stildrag från olika håll, som ovan verifierats, ty mästaren har ingenstädes slaviskt kopierat och fört samman detaljer, som »lånats» från äldre och samtida arkitektur. Förutsättningarna och förebilderna för hans konst ligga fullt skönjbara, men ur dessa har han koncipierat ett särpräglat och enhetligt verk, vartill motstycke icke fanns i dåtidens Stockholm.

* * *

ARKITEKTEN OCH HANS VERK.

Vem är då denne mästare? De Rosenhaneska räkenskaperna lämna oss icke alldeles utan uppgifter på denna punkt. Av vad som ovan framhållits rörande Rosenhaneska husets arkitektur, torde med önskvärd tydlighet ha framgått, att det icke varit den enkle murmästaren eller någon av stenhuggarmästarna, som arbetade på bygget, vilka — såsom tidigare under 1600-talet och 1500-talet brukat vara fallet — lett arbetet och svarat för husets slutliga utformning. En framstående arkitekt måste ha gjort ritningar. Och det har icke endast varit huvudritningar. Han har följt bygget och även lämnat detaljritningar. Mäster Didrich Bloms stenarbeten hade säkerligen icke blivit av detta slag om icke detaljritningar, som han måst följa, förelegat.

Namnet på en arkitekt finnes också upptaget i räkenskaperna. Av huvudbo-

³⁸ Se härom Nordberg, Stockholms gamla slott, Rig 1924 sid. 65 ff och 116 ff.

ken för år 1652 erfara vi nämligen att Nicodemus Tessin d. ä. — som då befann sig på sin med statsstipendium företagna utländska resa — i Amsterdam utkvittrerat 300 dlr smt³⁹ av Peter Trotzig, som denne påfört Albert Stockmann i Hamburg och denne i sin tur påfört Rosenhane. I huvudboken antecknas att Tessin blir skyldig dessa pengar »intill bliver resolverat om han be:te penningar förtiänt hafwer eller ej» och i räkenskaperna för de följande åren (till 1657) balanseras Rosenhanes fordran. Denna uppgift, som förmodligen rör sig om stipendiesumman, vilken i den rådande statsfinansiella förvirringen kommit att belasta Rosenhanes privata konto, innebär givetvis icke någon ledning för ett svar på den framställda frågan. Men Tessins namn förekommer också i räkenskaperna för Riddarholmshusets byggnad. Den 29 okt. 1653 exempelvis får Pär Mattson från Norröra i Länna socken betalt för 30 ½ alnar sandsten »effter architectoris Nicodemij giordhe kiöp och lofwen», och den 27 april 1654 betalas till samma bonde för 37 alnar »tjock» sandsten »effter Nicodemi giordhe kiöp».

Innebär nu detta att Tessin är skaparen av Rosenhaneska palatset? År 1651 hade han begivit sig på den nyssnämnda utländska resan. Genom ett kungl. brev den 14 juli 1652 fick han order att återvända hem ifrån Italien och inträffade i Stockholm på sommaren 1653. Och tidigt på våren året därpå begav han sig till Borgholm för att leda byggnadsarbetena där och i Kalmar. Att Tessin före sin utlandsresa gjort ritningarna till Rosen-

haneska huset är uteslutet. Han var nämligen då bunden inom den nordiska renässanskonstens stilgränser och Simon de la Vallées verk, som han kommit i kontakt med och som han direkt efterbildade. När Tessin återkommer till Stockholm synes arbetet på husets uppförande vara igångsatt. Sedan mer än ett år tillbaka hade leveranser av material till bygget pågått. Åtskilliga mängder sandsten exempelvis, både av »kvadrat» och »alnestenar» hade under år 1652 och på våren 1653 inköpts »till huset». När kontraktet med murmästaren undertecknades förelåg emellertid en ritning till byggnaden av Tessins hand.

Rosenhaneska palatsets arkitektur ligger dock åtminstone delvis utanför den stil och den byggnadsgruppering, som äro utmärkande för Tessin efter hemkomsten från den utländska resan. I stället finna vi drag som peka på Jean de la Vallée, vars namn och verk redan osökt upprepade gånger här kommit att nämnas. Det synes mig därför troligt, att de la Vallée — i detta som i så många andra fall — anlåtats och gjort utkast till byggnaden, men på grund av drottning Kristinas och hovets alla uppdrag måst överlämna det hela åt Tessin.

Bondeska palatset (Gamla rådhuset i Stockholm) visar såväl beträffande den yttre arkitekturen som i fråga om plan och rumsindelning nära överensstämmelser med Rosenhaneska huset. Sirén har visserligen gentemot Upmark och Curman⁴⁰ hävdad att Tessin d. ä. vore Bon-

³⁹ På föråret 1653; stipendiet utgick med 300 d. smt om året.

⁴⁰ Sirén, Gamla Stockholmshus I, sid. 115, Sthlm 1912; Upmark, Svensk Byggnadskonst sid. 176, Stockholm 1904; Curman, Stockholms Rådhus, Ord och Bild 1908.

deska palatsets arkitekt, och därvid stött sig på ett uttalande av Tessin i ett brev till Carl Gustaf Wrangel 17 maj 1662, att han, Tessin hade gjort en ritning till Riksskattmästarens (Bondes) palats. Sirén, som synes utgå från att de la Vallée egentligen icke gjort några ritningar alls och överhuvudtaget icke intresserat sig för något slag av arbete, har emellertid haft svårt att bortförklara, att de enda ritningar från byggnadstiden, som finnas bevarade av detta palats, otvivelaktigt äro av de la Vallées hand. Dessa ritningar, planer till sockelvåning och båda huvudvåningarna jämte en utförlig explikation rörande rumsfördelningen samt en fasaddetalj av flyglarna, hava nämligen i huvudsak följts vid byggnadens uppförande.⁴¹

Bondeska palatset är visserligen av betydligt större omfattning och rikare utformning än Rosenhaneska huset. Med sin huvudlänga med hörntornsartade utbyggnader i de fyra hörnen med därifrån utgående dubbla par lägre flygellängor ansluter sig Bondeska palatset — som ofta framhållits — i fråga om planen till Simon de la Vallées riddarhusförslag. Till arkitekturen är Bondeska palatset dock mera avancerat 1600-tal.

Som ovan nämnts är uppbyggnaden med en låg sockelvåning och två huvudvåningar densamma som i Rosenhaneska huset. Flyglarnas fasadutformning med i puts rusticerad blindbågsarkitektur

⁴¹ Tessin har troligen gjort ett första utkast till palatset. Hans grundplan, vilken som Sirén framhållit visar överensstämmelser med de samtida Drottningholmsplanerna, har bibehållits av de la Vallée, som måste räknas som mästaren beträffande planernas och fasadernas utformning.

och de i bågarna insatta rakt avslutade fönstren överensstämmer i detalj med Rosenhaneska husets fasader. Bondeska palatsets huvudbyggnad har däremot rusticerade pilastrar, ett motiv som dock är utmärkande för den gemensamma förebilden, de Brossets arkitektur.

I stället för Riddarhusförslagets långsträckta huvudbyggnad visar Bondeska palatset en till planen nästan kvadratisk huvudlänga, där rummen äro placerade kring ett i mitten av huset beläget trapphus och en liten öppen gård av alldeles samma dimensioner som den lilla gården i Rosenhaneska huset. Det har redan ovan nämnts hur nära dessa båda planer synas överensstämma även ifråga om rumsindelningen. Här skall endast tilläggas att arkitektens uppfinningsrika hjärna i Bondeska palatset med dess större möjligheter fått tillfälle laborera med ett otal »kamrar» och »kabinetter» till föga fördel för planlösningens reda och överskådlighet. Men denna försämring i jämförelse med Rosenhaneska huset har förmodligen sin grund i bestämda av riksskattmästaren uttalade krav och önskemål.

Näsby slott i Roslagen, som i sin ursprungliga gestalt är att betrakta som ett verk av Jean de la Vallée, var till planformen ganska närstående Bondeska palatset, en nästan kvadratisk huvudbyggnad med dubbla par utskjutande korta flyglar. Fasaderna, om vilka en bild i Sveciaverket⁴² ger en föreställning, äro liksom Rosenhaneska husets helt rusticerade och utan annan indelning än horisontala lister mellan våningarna. Även

⁴² Pl. I: 114.

i andra avseenden finnas överensstämmelser.

Denna för Jean de la Vallée karaktäristiska fasadutformning återkommer exempelvis i ritningarna till Östermalms kyrka i Stockholm.⁴³ Skoklosters slotts fasader överensstämma också mycket nära med Rosenhaneska husets. Hela fasaderna äro rusticerade i puts. Murytan indelas av horisontala lister löpande mellan varje våning. Putsrustiken bildar precis som på Rosenhaneska huset i varje våning en rad blindbågar. I bågöppningarnas släta murverk äro de upptill rakt avslutade fönstren insatta. Jean de la Vallée var i början av 1650-talet sysselsatt med ritningar till Skokloster och några utkast av hans hand finnas bevarade. När Tessin d. ä. vid mitten av 1650-talet övertog ledningen av Carl Gustaf Wrangels byggen har han tydligen bibehållit det av de la Vallée skisserade fasadschemat för Skokloster, fig. 12.

Inom Jean de la Vallées oeuvre finnes emellertid också en byggnad, som till sin plantyp och hela sin uppbyggnad står nära Rosenhaneska huset. Det är Östermalma slott i Södermanland, uppfört på 1660-talet för generaltullinspektoren W. Drakenhjelm efter ritningar av de la Vallée.⁴⁴ Till planen helt kvadratisk med svagt framspringande mittrisaliter på alla fyra fasaderna bygger slottet upp sig med en låg sockelvåning och två huvudvåningar därovanför. Fasaden har enligt vad Sveciabiliden⁴⁵ anger ursprungligen varit

helt rusticerad i puts, fig. 18. Av rustiken finnes ännu en del bevarat å en av fasaderna. Våningsplanerna stå också nära Rosenhaneska huset. På grund av Östermalmas betydligt mindre mått (ung. 17 × 17 mot Rosenhaneska husets omkr. 28 × 25 m.) har gården måst uteslutas. Av samma anledning har säkerligen det ganska vackra trapphuset måst flyttas till byggnadens ena hörn vid sidan av vestibulen. I stället har den stora salen — i mera överensstämmelse med de italienska förebilderna — kunnat flyttas till byggnadens mittre tredjedel; trots de av dessa förändringar betingade olikheterna kunna vi nämligen i denna plan skönja samma tredelning som i Rosenhaneska huset, fast vestibulen i Östermalma på grund av trapphusets läge icke kunnat få samma bredd som stora salen, fig. 16. Olikheten i planlösningen beror naturligtvis på att det här är fråga om en lantvilla. Östermalmaplanen står också närmare de italienska villorna. En jämförelse mellan övervåningarna i Östermalma och i Villa Cambiaso i S. Francesco d'Albaro (fig. 16 och 17) visar, hur nära de la Vallée här följt de italienska förebilderna.

För svensk arkitektur under 1600-talets senare del blir Rosenhaneska huset av stor betydelse. Framförallt är det den typ i mindre format som Östermalma företräder, som går igen i storborgarehus och enklare adelsbyggnader från den tiden. Den ännu kvarstående omkr. 1680 uppförda huvudbyggnaden å handelsmannen N. Paulis gård vid Götgatan på Södermalm (nu katolska församlingshuset; flyglarna tillbyggda på 1700-talet) exempelvis har samma kvadratiske grundplan av små mått och är uppbyggd i

⁴³ Sirén a. a. II; Lundmark, Östermalms kyrka i verket Sveriges kyrkor.

⁴⁴ Uppmätningar och beskrivning i Svensk arkitektur II, Sthlm 1915. Drakenhjelm var sväger till Jean de la Vallée.

⁴⁵ Pl. II: 28.

sockelvåning och två huvudvåningar. Ju mindre grundplanens mått äro desto mera komma dessa senare 1600-tals hus, som återgå på Rosenhaneska huset och Palladio-villan att till det yttre likna det gamla medeltida bostadstornet, ett drag, som åtminstone till synes binder dem samman med gammal inhemsk tradition.

Till denna grupp hör också en annan Stockholmsbyggnad, som torde kunna räknas bland Jean de la Vallées verk, Hornsberg på Kungsholmen, en till grundplanen kvadratisk byggnad om endast tre fönsteraxlars sida (fig. 19). Sedan fältmarskalken Gustaf Horn år 1650 genom köp högst betydligt utvidgat sin tomt på Munklägret, voro sprängningsarbetena för en manbyggnad redan följande år igång. Planen, som säkerligen uppgjorts av någon av de för Horn verksamma byggmästarna, avsåg emellertid en rektangulär byggnad om 38 alnars längd och 21 alnars bredd och icke det senare uppförda huset. Sprängningsarbetena drogo ut på tiden. Först 1656 sattes arbetena med husets uppförande igång. Den 11 juni detta år ingicks kontrakt med byggmästaren Anders Andersson om bygget

enligt nu uppgjorda ritningar, vilka vi tack vare bilden i Sveciaverket känna. Tio dagar tidigare hade Jean de la Vallée anställts som ledare för Riddarhusbygget, och det är Riddarhusets fasadutformning i holländsk klassicism med kolossalpilastrar och dess takform som gå igen på Hornsberg. Gustaf Horn hade redan 1651 vissa förbindelser med de la Vallée och anlidade honom för råd och anvisningar rörande sina byggnader.⁴⁶

Genom sin klara och rediga form sina återhållsamma nästan stränga fasader, sitt ändamålsenliga och ståtliga inre står Rosenhaneska palatset som ett av de bästa exemplen på klassicistisk arkitektur i Sverige. Samtiden hade också blick för byggnadens förtjänster. När frågan om en ny börsbyggnad diskuterades i riksrådet på 1660-talet⁴⁷ framhöll Magnus Gabriel de la Gardie att den icke borde byggas alltför »kosteligt och magnifice uthan wackert och måtteligen zijrligit såsom framledne R. Rådet H. Schering Rosenhanes hus.»

⁴⁶ Gustaf Horns papper, R. A. Till Hornsberg återkommer förf. utförligare på annat ställe.

⁴⁷ Riksrådsprotokoll 18 dec. 1665.

STATENS HISTORISKA MUSEUMS UTSTÄLLNING 1930, OMFATTANDE
FÖREMÅL FRÅN ANTIKVITETSKOLLEGIETS OCH ANTIKVITETS-
ARKIVETS TID.

AV

ANDREAS OLDEBERG.

Med anledning av Riksantikvarieäm-
betets 300-årsjubileum anordnade Statens
Historiska Museum i november och de-
cember 1930 en utställning av föremål,
som kommit i statens ägo före år 1786,
d. v. s. det år, då Kungl. Vitterhets His-
torie och Antikvitetsakademien instifta-
des av Gustaf III. Före denna tid ut-
gjordes den fornvärdande myndigheten av
antikvitetsarkivet, som inrättades år 1693,
och som företräddes av antikvitetskolle-
giet tillkommet år 1667 huvudsakligen
genom tillskyndan av Magnus Gabriel de
la Gardie.

Det intresse för rikets »antikviteter»,
som förefanns under 1600-talets förre del
synes i huvudsak ha tagit sig uttryck i
ett hävdasökande och ett samlande av
mera litterära minnesmärken såsom me-
deltidsböcker, urkunder och handlingar
från äldre och yngre tid samt »förnämp-
ligen rim eller runstaffvar och annat så-
dant» som det heter i ett år 1628 på för-
anstaltande av Johannes Bureus till är-
kestiftets prästerskap utsänt cirkulär.¹

¹ V. Gödel: Riksantikvarieämbetet K. V. H. A.
A. Handlingar, 41: 1.

Dock synes man särskilt ha beaktat in-
samlingen av »gammalt mynt och pen-
ningar» som framgår av det år 1630 ut-
givna memorial för dem »som antagne
äro att vara riksens antiquarii och hävde-
sökare». I detta storstilade dokument,
som tillika utgjorde ett program för geo-
grafisk, meteorologisk, etnografisk och
ortnamnsforskning anbefalles antikvari-
erna bl. a. »Allehanda klädedräckt och
wapner i hvart landskap af ålder i bruk,
och om deras dryckeskärel, kosor, horn
och annat sådant upptäckna.²

Inom antikvitetskollegiet blev Johan
Hadorph den drivande kraften. Det är
tack vare denne, som grunden lades till
den arkeologiska fornsakssamling, som
numera utgöres av Statens Historiska
Museum.

Vad som ligger före Hadorphs tid för-
utom böcker, handskrifter, anteckningar
och tolkningar av runinskrifter, antikva-
risk-topografiska anteckningar och dy-
likt, är svårt att göra sig en föreställning

² V. Gödel: Sveriges medeltidslitteratur, bil.
1. 1916. Svensk Kulturminnesvård, Ett 300-års-
minne 1930.

om, då det efter Hadorphs död 1693 upprättade inventariet är en »standortsförteckning» utan några som helst fynd- eller ortsuppgifter. Det är egentligen den i slutet av 1700-talet av Karl Reinhold Berch, riksantikvarie mellan åren 1750—1777, upprättade »Upteckning på de uti kongl. antiqv. archivo förvarade gamla minnesmärcken», som i samlat skick ger en mera fyllig bild av det dåvarande fornsaksbeståndet.³ Där angives redan för år 1670 ett fornfynd, som då gick över i statens ägo nämligen »Öfwersta delen af en koppar-klinga med små graverade ornamenten», funnet samma år i en ättehög i Hellestad sn i Skåne. Detta föremål anses nu utgöra det äldsta i Statens Historiska Museum befintliga föremålet. Emellertid torde det få ifrågasättas, om icke före Antikvitetskollegiets tid en del föremål funnits i kansliets eller det därunder sorterande riksarkivets vård och som redan tillförts Kollegiet. Detta torde med säkerhet gälla en del av mynten. Den 26 maj inlevererade nämligen Johannes Bureus »effter H. K. M:tz nådige befallningh uthi cronones cantzelij . . . utur K. M:tz bokekammer» en liten samling svenska, danska och norska mynt.⁴ Detsamma är troligen fallet med några av de i 1693 års inventarium förekommande runstavar och runalmanackor, vilka möjligen äro att indentifiera med de genom kyrkoherdens i Fresta och Hammarby, Martin Aschaneus, försorg år 1629 insamlade och till Bureus förfogande ställda runstenar och kalendarier. Beträffande här ifrågasatt utställning omfattande denna icke

alla de föremål, vilka enligt 1600- och 1700-talens inventarier en gång förefunnits. En stor del föremål ha nämligen icke påträffats eller åtminstone ännu icke kunnat indentifieras. Detta torde knappast förvåna, då man tager hänsyn till de vidriga öden, som samlingarna varit utsatta för, isynnerhet under 1700-talets slut och 1800-talets början, då hela fornsaksbeståndet endast genom en slump undgick att förstöras genom eld.

Samlingarnas historia har tidigare berörts av andra forskare.⁵ Likaledes har även själva utställningen behandlats.⁶ Jag kommer därför endast att här omnämna ett urval föremål och närmare beskriva en del av dessa, vilka tidigare endast knapphändigt behandlats.

FÖREMÅL FRÅN ANTIKVITETSKOLLEGIETS TID.

Av de i 1693 års inventarium upptagna 123 föremålen har ett 50-tal kunnat indentifieras och utställas. Stenåldern är i inventariet representerat av endast ett föremål, »en stridshammar af Steen, uthan skafft» och detta har tillsvidare ej kunnat indentifieras.

Från bronsåldern föreligger emellertid ett föremål nämligen det ovan omtalade svärdfragmentet från Hällestad sn, tillhörande femte perioden.⁷ I inventariet torde det kunna indentifieras med endera av »2 st. afbrutne Kopparwärior». Ytter-

³ Vilhelm Gödel: I Kungl. Slottets biblioteksflygel. 1927. Riksantikvarieämbetet. 1930. Sveriges medeltidslitteratur. 1916. Henrik Schück: Ett porträtt från frihetstiden, Carl Reinhold Berch, 1923.

⁶ T. J. Arne. Antikvitetskollegiets och antikvitsarkivets samlingar. Fornvännen 1931, s. 48.

⁷ Avbildat i Montelius, Minnen 1214.

³ Henrik Schück: Ett porträtt från frihetstiden Carl Reinhold Berch, Sthlm 1923.

⁴ V. Gödel: Riksantikvarieämbetet s. 82.

FIG. 1. SADEL, GRAVERAD ORNERING. 1500-TALET'S BÖRJAN.

ligare två bronsfragment finnas upptagna i inventariet troligen tillhörande bronsåldern; de ha emellertid icke kunnat påträffas.

Av fynd, som med en viss säkerhet torde kunna hänföras till järnåldern har inventariet 14 nummer. De flesta fynden äro av mindre betydelse och bestå mestadels av svärd samt av spjut- eller pilspetsar, »pijlar», som de senare vanligen benämnas i inventariet. Endast tre av fynden äro av mera förnämligt slag. Av

dessa tre är det ena ett ändstycke av en stor öppen halsring av guld från folkvandringstid, funnet år 1687 i Angered sn, Västergötland, av några vallbarn. Det ansågs av Hadorph hava »i forna tider varit brukat i enviges kamp» och benämnas i inventariet »Ett Gullstycke medh wrydit skafft», men kallas i senare inventarier ett »värjekors». Det andra fyndet utgöres av de tre berömda guldbraketterna från Wä sn i Skåne, funna 1674 och beskrivna av Joh. Schefferus i hans arbete

»De tribus aureis, Holmiae 1675».⁸ Det tredje fyndet är i inventariet benämnt »En lyten Bärnsteen, funnen widh Björköön medh någre små stycken» och består i själva verket av en sländtrissa av täljsten, en järnkniv, 3 järnitar, en järnten med vidsittande ring, ett beslag av brons samt ett kol. Fyndet, som härrör från vikingatiden är av särskilt intresse, emedan det, som en vidfäst lapp med påskrift utvisar, är tillvarataget år 1686 av Hadorph vid en på Björköön företagen undersökning, den första kända arkeologiska i sitt slag.⁹

Den ojämförligt största delen av antikvitetskollegiets samling består dock av föremål från medeltid och början av nyare tid.

Av vapen, som bevarats till vår tid har endast en bardisan från 1600-talet kunnat påträffas samt ett svärd med skida av trä, som jag längre fram kommer att behandla mera utförligt.

Förnämlig i sitt slag är en sadel av trä beslagen med ben, varpå ingraverats människo- och djurfigurer, fig. 1. I inventariet benämnes den »En gammal Sadel medh Elphenbeen inlagd». Troligen är materialet dock icke elfenben utan ben av annat djur. Sadeln skall hava begagnats av Karl IX och torde kunna dateras till 1500-talets förra del.

Dylika sadlar synas ha varit särskilt talrika under 1400-talet, de flesta troligen av nordtyskt ursprung.¹⁰ I figurut-

smyckningen på det här ifrågavarande exemplaret kan man, som synes, urskilja två olika stilarter, dels drakar och växtornament i ren höggotisk stil, dels två kvinnofigurer i dräkter från 1500-talets början. Dessa kvinnofigurers dräkter äro ganska betydelsefulla för arbetets datering. Den runda uringningen kring halset och huvudbonaden stämma nämligen ganska väl överens med motsvarande på en del figurmålningar från Valö kyrka i Uppland, vilka målningar anses vara utförda omkring 1530.¹¹ Av denna anledning torde sålunda sadeln även kunna hänföras till samma tid. Beträffande tillverkningsorten är denna svårare att bestämma. Det älderdomliga drag, som kommer till synes genom användningen av höggotisk stil så sent som under 1500-talet, är emellertid vanligare i Norden än på kontinenten. Det är därför mycket möjligt, att sadeln blivit förfärdigad i Sverige.

Ett annat föremål, som kan räknas till jagtens eller krigets emblem är »Ett drickeshorn af Elphenbeen uthskurit medh Rijtning», fig. 2. Att det är förfärdigat av elfenben är nog riktigt, men däremot är inventariets uppgift om dess användning tämligen felaktig, även om den är belysande för 1600-talets uppfattning om de materiella hävornas vikt och betydelse. I själva verket utgör hornet ett signalthorn, en s. k. olifant. Man vet endast,

plus précieux. Publié sous la direction du Général Niox, directeur du Musée par la société des amis du musée de l'armée. T. T. Paris. Julius van Schlosser: *Elfenbeinsättel des ausgehenden Mittelalters, Jahrbuch der kunsthistorischen sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses XV Band.* Wien 1894.

¹¹ Hans Hildebrand: *Sveriges Medeltid II*, fig. 136—138, fig. 139.

⁸ De finnas avbildade hos T. J. Arne, *Fornvännen* 1931, fig. 9—10.

⁹ Avbildade hos T. J. Arne, *Fornvännen* 1931, fig. 17.

¹⁰ Magyar Mü-kinesek: *Chefs d'oeuvre d'art de la Hongrie.* Rédigé par Eugène de Radisics. Budapest 1897. *Le musée de l'armée. Armes & Armures anciennes et souvenirs historiques les*

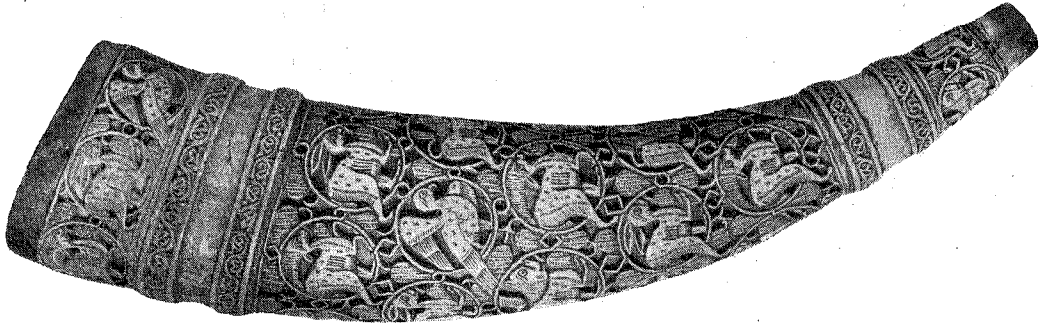

FIG. 2. »OLIFANT», ELFENBEN. L. 42 CM.

att det är inkommet till Antikvitetskollegiet före 1693, och att det sannolikt är funnet i svensk jord. Det har en längd av 42 cm. och en största diam. av 11 cm. Båda mynningarna visa spår av ärg, vilket häntyder på, att där en gång befunnit sig beslag av brons eller koppar. Så gott som hornets hela yta är översäddad med utskurna djurfigurer, fåglar, lejon, bockar, harar etc., vilka äro inordnade i ett nät av kretsformiga rankor bärande stiliserade blad. Endast mot ändarna äro utsparade två smala glatta zoner för fattningsringarna. Dessa zoner äro begränsade av fyra smala band av utskurna akantusrankor. Spår av mörk färg och förgyllning finnas även.

Tekniken på detta arbete, relief med ytbehandling, samt figurmotivet, torde hänföra detsamma till den islamiska konsten. Då elfenbenet under medeltiden företrädesvis kom från Afrika, så ligger det nära till hands att tänka på det under 900- och 1000-talen i Egypten blomstrande Fatimidriket såsom ursprungsart. Självva namnet olifant, en förvrängning av elefant, häntyder också på afrikanskt ursprung. Talrika träsniderier och fönsterinfattningar från egyptiska byggnader,

härörande från denna tid uppvisa även nära överensstämmelse ifråga om teknik och stil. Hornet är ett förhållandevis sällsynt arbete. För närvarande torde finnas ett 40-tal liknande och därmed besläktade horn i olika museer världen runt.¹²

Verkliga dryckeskärl äro däremot »Ett gammalt drickes Horn medh Kopparbeslagh, förgylt, medh Munkebookstäfwer» fig. 3 och »Ett Dito af Trää medh en Grijp» fig. 4. Det förra tillhör en icke ovanlig typ av medeltida dryckeshorn och torde kunna hänföras till 1400-talets förra del eller mitt. Det är troligen förfärdigat av kohorn samt har beslag och fötter av förgylld koppar. På beslaget kring kanten finnas ingraverade tre Kristus-huvuden och en inskrift: ihesus cristus maria. Detta horn är av intresse så till vida, att det troligen är att indentifiera med det horn, som den franske legationssekreteraren Charles Ogier omnämner i sin dagbok under ambassaden i Sverige 1634—1635. Ogier fick nämligen tillfälle att i maj 1635 besöka den kungl. svenska skattkammaren och omtalar såsom en stor

¹² Otto von Falke: Elfenbeinhörner, Pantheon 1929 s. 511 och 1930 s. 37.

märkvärdighet ett där befintligt svart krogigt horn med fyra silverfötter och benämnt »Trollhornet».¹³ Han anknyter i detta sammanhang till en legend, som i huvudsak synes återgå på den bekanta sagan om Ljungby horn och pipa. Översättaren av dagboken, Sigurd Hallberg, har i en not identifierat hornet med det ryktbara Ljungby horn, som numera finnes å Trolle-Ljungby slott i nordöstra Skåne. Detta torde emellertid av flera orsaker knappast vara möjligt. Dels synes det mig vara ganska osannolikt, att ett föremål som en gång varit en riksklenod sedermera kommit att hamna på ett privat gods. Dels vet man från tämligen säker källa, att det på Trolle-Ljungby slott förvarade hornet befunnit sig där åtminstone sedan 1600-talets början.¹⁴ Det är mera troligt, att det av Ogier omnämnda hornet verkligen är att identifiera med Antikvitetskollegiets horn. Man vet om detta endast, att det tillfördes kollegiet före 1693. Att Ogier förbinder detta horn med den ovan nämnda legenden behöver knappast vara av någon större betydelse, då denna legend synes ha varit tämligen spridd. Vidare få vi betänka, att Ogier först efter hemkomsten från den långa resan, redigerat sin dagbok, som utkom 20 år senare efter författarens död, varför det är tänkbart, att han hört legenden i ett helt annat sammanhang, men senare sammanfört denna med det i skattkammarsamlingen förvarade hornet.

Det andra dryckeshornet är i sitt slag

¹³ Från Sveriges storhetstid, Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634—1635 utgiven av Sigurd Hallberg, 1914 s. 107.

¹⁴ J. W. Coyet: Relation om Ljungby horn och pipa 1850, 4:e uppl.

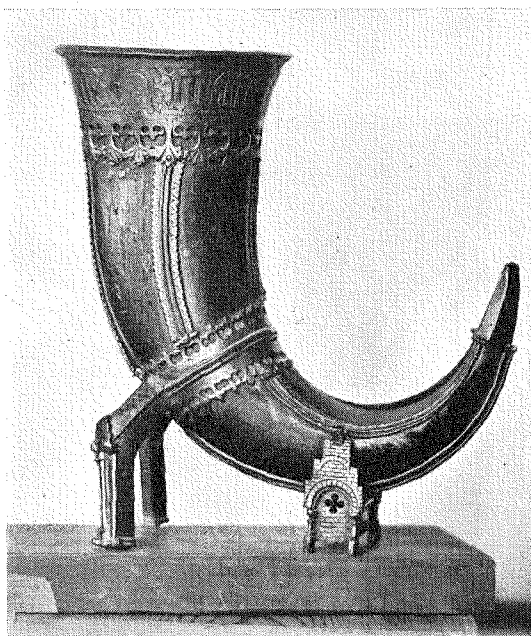

FIG. 3. DRYCKESHORN, HORN MED BESLAG AV KOPPAR; 1400-TALET.

unikt. Det är helt av trä utskuret i ett stycke med bakre spetsen utlöpande i ett drakhuvud och grepe, i form av ett grip-liknande djur, fig. 4. Tre mässingband finnas. Arbetet torde tillhöra 1300-talet eller yngre tid i nyssnämnda epoks stil. Även detta horn saknar närmare fynduppgift.

Ett annat kärl av intresse är »En Metall Kanna medh Munckeskriff» fig. 5, enligt Hadorphs konceptskrivelser funnen år 1674 i Nyköpings län i Södermanland. I detsamma skall ha legat »mynt i stor mängd».¹⁵ Som synes har kannan, som är av metall och försedd med lock, upptill en stor grepe. Längst ned vid botten finnes en kort pip, som tillkommit efter se-

¹⁵ Jmf. Liljegrens inventarium av 1830 i Vitterhetsakademiens handlingar 13, s. 166.

FIG. 4. DRYCKESHORN, TRÅ MED BESTAG AV MÄSSING; SEN MEDELTID. L. 51 CM.

dan kannan färdiggjutits. Möjligen har pipen en gång varit längre. Huruvida denna utgjort en snabelpip, som förekommer på en del liknande medeltida kannor, är numera svårt att avgöra. Troligen har den varit kort, då kannan i sig själv är mycket tung och svårhanterlig. Statens Historiska Museum har för övrigt ytterligare en liknande kanna förvärvad i senare tid, men denna är utan pip. Inskrifterna hava ingraverats efter gjutningen och bestå av besvärjelser och utropanden. De ha följande lydelse. På grepen: »hielp gut help maria». På lockets mitt: »hielp Gut, help Maria». Utmed lockets kant: »Petrus nicolai me fecerat help ridder Sante iorge anamzaptae». Kring kannans hals: Sepr aspectu cotert emblema refectu help ridder sante iorge». Kring midjan: »me fecerat et si mortiferum quidqui biberint non eis nocebit Petrus nicolai me

fecerat». Kring buken: »iaspar fert mirram tuus melchior baltasar aurum Petrus nicolai». Längst ned vid kanten: »gy bonessbu lade al gemeyne makes in to (här ha två bokstäver skadats genom pipen) ne etende help ridder sante iorge anamzapta.»

Bland prydnader finnas »Två stycken gamle gullringar, den ene av fijnare Gull». Troligen äsyftas härmed en guldring med framställning av Golgata, ätten Svinhufvuds vapen (?) och magiska inskrifter, 1400-talet eller 1500-talets början, samt en liknande ring med madonnabild och magisk inskrift, från omkring år 1450. Båda ringarna inlämnade till Antikvitetskollegiet 1673 eller 1674 av rikskansleren greve Magnus Gabriel de la Gardie. »Ett slätt silfbälte medh åhretal 1603. medh K. Carl den 9des Medaille inunder» torde snarare utgöra en halsring.

Medaljen är slagen för Karl IX som hertig av Södermanland. Själva ringen är ledad i två delar med ett gångjärn baktill och en hake framtill att fästa ihop delarna. Den är ihålig och förfärdigad av hamrade silverbleck, som lötts ihop. På ringens yttersida finnes ingraverat: **VPRICHTIGHEET. MANDOM. OCH. TRO. GOTT. AER. HOOS. THEM. PA. IORDEN. BO. 1603.** Enligt tradition skall ringen burits av en av konungens hovmän. Jfr. skattkammarekatalogen nr. 399.

Av kyrkliga föremål böra, utom diverse rökelsekäril, särskilt framhållas några vid Linköping i borgmästarens åker påträffade föremål nämligen 2 relikkäril i form av en arm med hand, en bild av den heliga Katarina av Alexandria, en monsttrans, en kalk och en patén — allt av förgyllt silver.*

Till samma kategori torde höra »En lyten Fattigbössa af Koppar medh Munkebokstäfwer» fig. 6 samt »Ett gammalt Patronkiök» fig. 7. Den förra synes ursprungligen ha utgjort ett s. k. ciborium d. v. s. ett käril till förvaring av hostian, således haft samma användning som monsttransen här ovan och torde först efter den katolska tiden ha blivit apterad till sparbössa. Den är förfärdigad av brons med spår av förgyllning. Troligen har locket varit försett med ett kors. Runt kärlets väggar finnas ingraverade på latin begynnelseorden av Ängelens hälsning till Maria: Ave Maria gratia plena domi. »Patronköket» däremot utgör otvivelaktigt ett i senare inventarier benämnt »Smörjelse Kaar» eller chrismatorium, d. v. s.

FIG. 5. KANNA, MALM; SEN MEDELTID. II. 48 CM.

ett käril, i vilket förvarades olja till smörjelse vid dop och konfirmation. Det här ifrågavarande exemplaret är av brons samt har tre rum. Dess tolkning som patronkiök kan i viss mån vara förklarlig. Redan vid 1600-talets början nyttjades nämligen bössor med bakladdningsmekanism, varvid användes ett slags patron, som medelst ett hål stod i förbindelse med fångpannan. Smörjelsekaret förvaras ännu i sitt medeltida fodral av läder.

Som väntat är finnas många föremål med runkalendarium; över ett 40-tal. De flesta utgöra »Runestafwar af åtskillige Sorter». Ett unikum är emellertid »Konung Gustaf Adolphs Runestaf», fig 8.

* Fyndet finnes avbildat i Fornvännen 1931.

FIG. 6. CIBORIUM; FÜRGYLLD KÖPPAR; SEN MEDEL-
TID. H. 63 MM.

Den består, av ett svärd med tillhörande slida av trä, försedd med runkalender. Slidans kanter äro beslagna med silverbleck försedda med följande inskrift:

»Guds staf som moise gafs uthi hand
Utaf nöd halp til siö och til land
Så beware gud Sveriges Gustaf
Thin lielp herre slå honom ey af
Ath the iv på skammen komme må
For oraet Sverige stride opå
Alt tetta aer skedt K: Gustaf till aere
Den gotes stafs namn med raetta baerer
Och til nya aer tetta så skaencht
Lof med all tro och aera betaencht.
På gud hans hopp i allan fara
Honom till lif och siel beware
Sverige regerer han med raett
utaf gamle Konung Gustafs aett
En herre med dygd mandom och aere
Af ungdom hollen till god laere
Kom till sit regemente unger
Och fik ther med bördan fast tunger

FIG. 7. CHRISMATORIUM, SMÖRJELSEKÄRL; BRONS.
L. 115 MM.

Naer han var bekriget af danmark
Gud halp honom som en hielte starck
M. O. S. NYCOP.»

Svärdet, fig. 8, har ett runt svarvat fäste av trä och ben och avslutas av en av graverat silverbleck förfärdigad knopp med inlagd emalj. På klingan finnes den ovan nämnde Nycops stämpel.

I samband härmed bör omnämnas »En Run Almanack i längden formerad att ihopläggias». Den utgör en slags fickalmanack från medeltiden förfärdigad av en pergamentsremsa, som först blivit vikt på längden och sedan på tvären med 16 veck. På remsans bakre yttersida finnas 12 månadsbilder, var och en bestående av 2 koncentriska cirklar med svarta och röda linjer, vilka utmärka medeltalet av nattens och dagens timmar för varje månad. Remsans båda innersidor upptagas av ett kalendarium och på dess främre yttersida, som avbildas här i fig. 9,

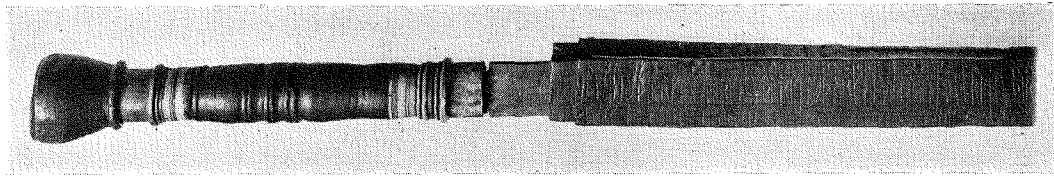

FIG. 8. »KONUNG GUSTAF ADOLPHS RUNESTAF»; DETALJ.

finnas de 12 månadernas namn samt färglagda bilder av den för varje månad karakteristiska sysselsättningen.

Denna bildserie är av en standardtyp, som med föga avvikelser återfinnes på de flesta medeltida almanackor. För att återgå till det här ovan beskrivna kalendariet finnas vidare, på tvärstyckena vid ändan, utom en del kalendariska uppgifter några anteckningar och bilder, som förtjäna att närmare omnämnas. Som synes är ändstycket indelat i 18 rektangulära fält eller rättare sagt 6 större grupper med upplysningar om händelser, som det under medeltiden ansågs höra till allmänbildningen att känna till. Den första gruppen omtalar årtalet för världens skapelse 6664, — räknat tillbaka från dåvarande tid — samt har längst vid kanten en avbildning av världen, en cirkel, i vars övre hälft finnes ett trearmat kors. De olika segmenten beteckna Europa, Asien och Afrika.

Sedan kommer en uppgift om Adams ålder, 932 år och en bröstbild av Adam. Därefter motsvarande upplysning om Evas ålder, 707 år med en bild av Eva. Vidare underrättas läsaren om, huru lång tid Adam tillbringade i underjorden, nämligen 4604 år. Bilden därbredvid torde föreställa Leviatans gapande käft. Så kommer en uppgift om att syndaflo den

ägde rum för 4774 år sedan och vid sidan därav en bild av Noaks ark. Slutligen angives almanackans tillkomst år, 1399 e. K. Vid sidan finnes en bild av den nyfödde Kristus med korsgloria och från kroppen utgående strålgans.¹⁶

Redan under 1600-talet intresserade man sig för lapparna och deras kultur. Ett utslag därav är »En stoor Lapptrumma medh Hammar» samt »6 st. Mindre». Av dessa sju trummor ha tre med säkerhet kunnat indentifieras nämligen en stor, tidigare tillhörig Magnus Gabriel de la Gardie av en unik typ, ett mellanting mellan de två utpräglade typer, som finnas, samt två mindre. Den ena av dessa tillhör den s. k. skältypen och har även den ägts av de la Gardie. Det andra exemplaret fig. 10, har mera formen av ett såll. Den har på sargens insida med Johan Hadorphs handstil följande anteckning. »1688 Den 1 Decemb. förährat af F. Chr. Gr. »Vidare finnas på trumskinnets vid de där befintliga figurerna bokstavs-beteckningar samt dessutom ibland förklarande glosor såsom »renskokin i hagen», »trol kjaeringshuss», »get», »folk», »Schog Rå» etc. samt mittöver trumskinnets »Her schal legiss tärning ssom schal for ssögess thrö-

¹⁶ Hans Hildebrand: En fick-almanack från 1300-talet; Månadsbladet 1875 s. 129.

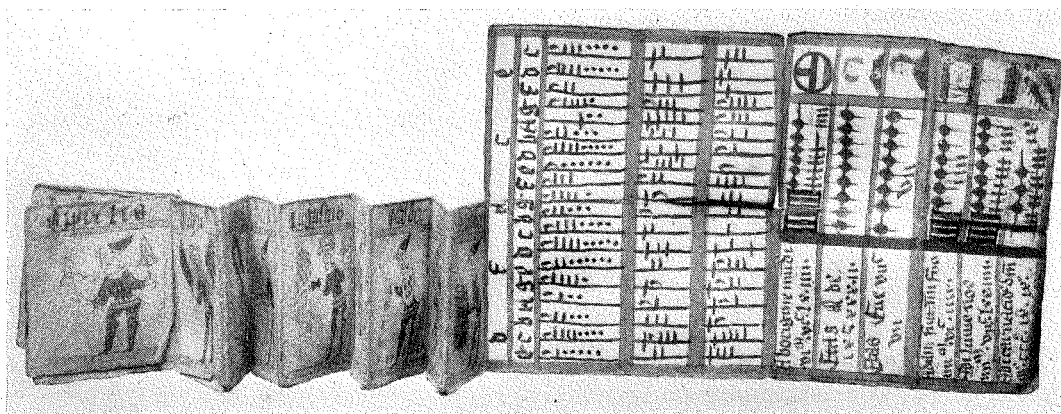

FIG. 9. RUNKALENDER; PERGAMENT; FRÅN ÅR 1399. L. 225 MM.

met der d(en) schal blifve». Alla dessa anteckningar på skinnen äro gjorda med en öfvad hand. Givarens namn har troligen varit Graan, namnet på den bekanta Norrlandssläkten av lapskt ursprung.

Lapptrumman eller trolltrumman, spåtrumman, bör uppfattas såsom ett ursprungligt schaman-attribut, som användes antingen av stammens trollkarl, nåiden, såsom ett medel att falla i trance och att avvärja någon olycka, sjukdom eller dylikt eller av den vanlige lappen för mera enkla spådomskonster, för att utröna huru jagten och fisket skulle gestalta sig. Som schaman-instrument är trumman besläktad med likartade redskap hos andra arktiska folk och utgör ett av de få bevarade kulturföremål, som lapparna bevarat från invandringstiden. På skandinavisk botten har schamantrumman, troligen rätt sent, utvecklats till ett spådomsredskap.

På det särskilt preparerade och över en trästomme spända renskinnet äro med al-bark målade dels figurer av mera ålder-

domlig, totemistisk art, jmf t. ex. sibiriska trummor, dels bilder av annan innebörd och tillkomna i senare tid, delvis under påverkan av vissa nordiskt-hedniska gudomligheter och kristna föreställningar.

Genom hamrande på trummskinnet med en liten hammare av renhorn flyttades en ring eller ett knippe dylika eller något annat litet föremål kallat »arpa» eller »baja», som löst lagts på skinnen, mellan de målade figurerna, och rörelsen utlästes av spåmannen under hamrandet och fick oftast sin förklaring under den djupa trance, vari han sedan försatte sig.

Av trumman finnas, som ovan omnämnts, 2 bestämda typer, av vilka den ursprungligare sälltrumman levt kvar i de södra lappmarkerna. Den består av en spjalring av trä, varöfver skinnen spänts och har baktill ett långsgående handtag. På baksidan av dessa trummor finnas upphängda i små skinnsnören diverse offer bestående av ringar, pengar, tillklippta kopparplåtstycken och bland dem anträffas former, som sammanhänga med

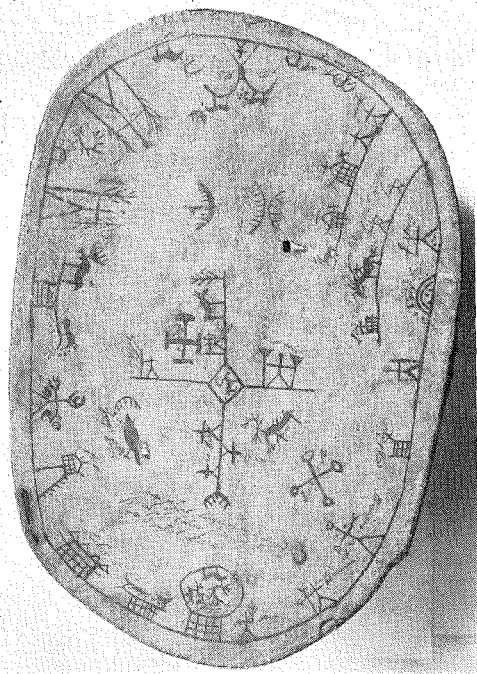

FIG. 10. LAPPTRUMMA; STOMME AV TRÄ; SKINN MED MÅLADE FIGURER.

fynd på lapska offerplatser från tidigaste medeltiden. I de norra lappmarkerna framför allt i Lule lappmark har utvecklats en specialtyp, där skinnets spänns över en skälliknande botten, vari ett handtag utskurits. Denna typ kallas även skältrummor.¹⁷

Trumman var helig och den var av stor betydelse vid lapparnas besvärjelser. Den har också betecknande nog av missionärerna kallats för »djävulens bibel». Kvinnorna fingo ej röra vid den och dessutom skulle den förfärdigas av ett träd, som

¹⁷ G. Hallström: »Traditioner om lapptrumman» och »Lapptrumman, bidrag till typutredning» båda i Fataburen 1910.

FIG. 11. LAPSK GUD; STEN.

skulle vara växt »på ett särdeles rum och efter solens gång rätt omkring och icke emot dess gång».¹⁸

Till lappetnografika kan vidare räknas »En Lapp afgudh af Steen» samt »4 st. Dito af Trä». Av dessa är emellertid endast den förstnämnde bevarad till vår tid, fig. 11. Som synes är stenbilden försedd med ett tämligen väl skulpterat huvud. Den vanligare och mera ursprungliga typen, ofta gående under benämningen seitlar, utgöres nämligen av stenblock av mera ovanlig form.

I inventariet omnämnes även »En Lappackia». Detta märkliga föremål finnes ej upptaget i något senare inventarium. Troligen är den dock att indentifiera med den akja, som finnes omnämnd jämte runstavar, diverse möbler m. m. i en förteckning daterad den 18 augusti 1786 och uppräntad av dåvarande amanuensen i antikvitetsarkivet F. C. Broman. Enligt denna förteckning skulle de där upptagna föremålen ha satts i förvar »i den stora s. k. målaresalen, näst utan före kgl. biblioteks rummen». På denna förteckning

¹⁸ E. Reuterskiöld: De nordiska lapparnas religion och där citerad litteratur.

har Adlerbeth antecknat: »Allt flyttadt till vitterhets academien den 16 april 1787 och upsatt i husgeråds cammarens vind», utom några här angivna möbler. Denna »husgerådscammarens» vind var belägen i det på Riddarholmen befintliga gamla Kungshuset, vilket den 15 nov. 1802 drabbades av en förödande eldsvåda. Då ak-

jan sedermera icke omtalas bland de saker, som räddades undan branden, är det sannolikt, att den blev förstörd vid detta tillfälle.

Föremål, som förvärvats under antikvitetsarkivets tid komma att behandlas i en följande artikel.

SPEGELMAKARE I KALMAR.

AV

MANNE HOFREÉN.

Den som studerar bohaget i gamla herremanshem landet runt skall utan tveivel få ett starkt intryck av huru dominerande det stockholmska inslaget är, när det är frågan om anspråksfullare ting. Kvalitetssakerna dokumentera sig synnerligen ofta genom stämplrar och signaturer såsom alster av huvudstadens högtstående konst och hantverk. Dessa sakers höga ekonomiska och estetiska värden ha måhända väl mycket fått undanskymma det faktum, att de gamla hemmen dock företrädesvis äro eller varit uppbyggda av ting, som skapats i respektive provinser och varit mer eller mindre utsprungna ur en provinsial tradition. Den svenska landsortens många städer kunna härvidlag framvisa ett arbetsresultat, som icke är föraktligt, varken kvalitativt eller kvantitativt. Främst i raden stå de stora landsortsstäderna, sådana som Göteborg och Malmö, vilka jämte Stockholm varit plantskolor för smakens, stilens och yrkeskunskapens växt och framsteg i de övriga. Från dessa centra ha böljeslagen utifrån Europa vällt fram över landsorten— de ha väl under tiden förlorat mycket av sin ursprungliga kraft, men i stället mött och sammanmängts med flöden

av provinsial friskhet och färg. Det är denna växelverkan, som skapat bygdestilar även inom högreståndskulturen.

För studiet av dessa problem borde landsortens möbelhantverk kunna lämna ett tacksamt material. Men detta material är icke mycket känt, och mycket litet publicerat. Det blir alltså i den förhoppningen, att de skola kunna lämna ett bidrag till kännedomen om landsortens konsthantverk, som efterföljande anteckningar om spegelmakeriet i Kalmar, och ett par av dess grannstäder, här få gå i tryck. Anteckningarna grunda sig huvudsakligen på Hall- och Manufakturrtätternas handlingar i Riksarkivet och Kalmar magistrats arkiv, på sistnämnda arkivs domböcker och »borgareböcker», samt framför allt på det bestånd av signerade och stämplade speglar, som föreligger i Nordiska Museet och Kalmar Museum eller kommit under mina ögon vid sysslandet med sydöstra Sveriges konst- och hantverkshistoria.

Det synes vara vid 1700-talets mitt, som spegeln på allvar slår igenom som en populär prydnadsmöbel i de svenska hemmen. I rokokons och den gustavianska stilens typbestånd spelar den sedan en yt-

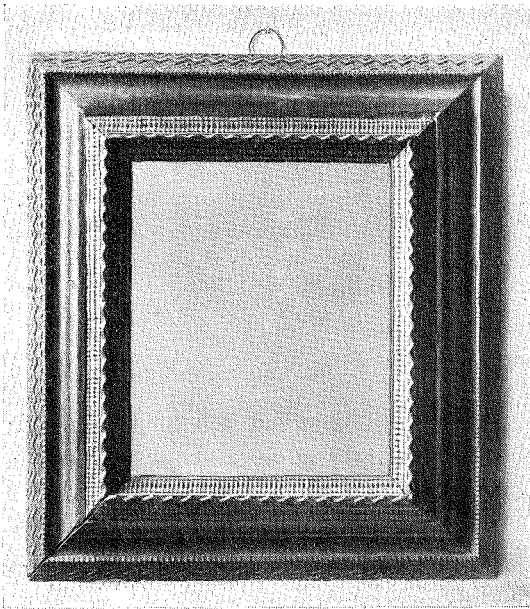

FIG. 1. SPEGEL, RAM MED SVARTA HOPPLISTER, OMKR. 1650. KALMAR MUSEUM.

terst framträdande roll, den blir tydliggen ett skötebarn och 1700-talsstilarnas hela arsenal av graciös dekoration tas i anspråk, när det gäller att skapa ramar kring det stycke glas, som icke ljuger. Spegelmakeriet som yrke blir snart mycket betydande, givetvis främst i Stockholm, där en serie av utomordentligt kunniga och stilsäkra verkstäder arbeta.¹ Även i landsortsstäderna florerar yrket i hög grad, i regel arbetande efter de impulser som det stockholmska hantverket ger.

¹ Det är att beklaga, att icke det rika och vackra stockholmska spegelmaterialet publicerats. Notiser om huvudstadens spegelmakare och signaturer återfinnas i *Upmarks Möbler*, i Nord. Museets *Stilböcker* samt i en uppsats av A. Beckström i *Svensk Nyttkonst* 1927. Jag har beretts tillfälle att studera den sistnämndes anteckningar om Stockholms spegelmakeri, för vilket jag här framför ett tack.

Före 1700-talets mitt synes spegelmakeriet knappast existera som självständigt hantverk i landsorten — det kombineras ännu med glasmästeriet. I och med varans allt mera stegrade betydelse bryter spegeltillverkningen sig ut till ett särskilt yrke — skilsmässan mellan de båda närstående hantverken försiggår icke utan slitningar.² Redan från början erhåller spegelmakeriet en gynnad ställning däri genom att det kom att sortera under hallrätterna, ej under skräämbetena. Spegeltillverkningen räknas alltså som »manufaktur», trots att fabriken ofta bestå bara av en mästare utan gesäller.

För forskningen har emellertid spegelmakeriets inordnande under hallrätterna haft den fördelen att yrket och yrkesutövarna kunna arkivaliskt tämligen väl följas. Då nu hallrätternas bevarade protokoll äro av sådan betydelse även för spegelmakeriet i den stad, som här är på tapeten, må några ord sägas om Kalmar Hall- och Manufakturätt, vilken trädde i arbete år 1741. Grundläggande för dess organisation och verksamhet var 1739 års kungl. förordning angående hallrätters inrättande i alla städer, som ekonomiskt och administrativt forum för industrien, till vars upphjälpande de i enlighet med frihetstidens nyttopolitik voro avsedda. Rätten bestod av en magistratsledamot såsom preses samt ett antal medlemmar av borgerskapet. Där skulle prövas ansökningar om nya burskap, dömas i mål an-

² Över spegelmakarnas monopol besvära sig t. ex. år 1756 glasmästarna i Stockholm under framhållande att spegelsarbete tidigare varit vanligt inom yrket, och att detta ämbete varit det första som började med spegelmakeriet. Stockholms Glasmästarembetes handlingar i Nord. Museet.

gående näringarna, företagas granskning av fabrikernas arbetsresultat o. s. v. Fullgoda varor skulle förses med rättens kontrollstämpel och vart år skulle till Kommerskollegium insändas berättelse över stämplingen samt över industriens tillstånd på respektive orter. En av kalmarhallrättens första angelägenheter efter stiftandet blev nu att anskaffa vederbörliga stämplat. Hos J. H. Feldt i Stockholm beställes sålunda sigillet, som i mitten har en krönt sköld med två korslagda nycklar samt omskriften: CALMARE HALLRÄTS SIGILL 1741. Vidare beställes där ordinarie stämpeln, som i stort sett liknar sigillet, samt en åttakantig stämpel, som ävenledes har de två kalmarnycklarna men i omskriften fått tillägget: SÄMBRE GODS 1741. Senare tillkommo vissa specialstämplat, såsom för socker, tobak och tyg. Meningen hade givetvis varit att för vart år förändra årtalet i stämpeln, men Kalmar Hallrätt opponerade sig mot den kostnad detta skulle medföra och årtalet 1741 förekommer sålunda oegentligt nog i stämplingen under denna rätts hela 100-åriga tillvaro. På speglar uppträder Kalmar hallstämpel mestadels i lack. I de flesta fall bära de hallstämplade speglarna också tillverkarens signatur, i Kalmar alltid åstadkommen med en brännstämpel. I Kalmar liksom överallt har dock både hallstämplingen och signeringen skett ytterst oregelbundet — mängder av speglar sakna både stämpel och signatur. Kontrollen över verkstäderna har tydligen icke varit alltför effektiv.

I hur pass stor utsträckning de gamla kalmaritiska glasmästarna sysslade med spegelmakarkonsten veta vi icke, men det

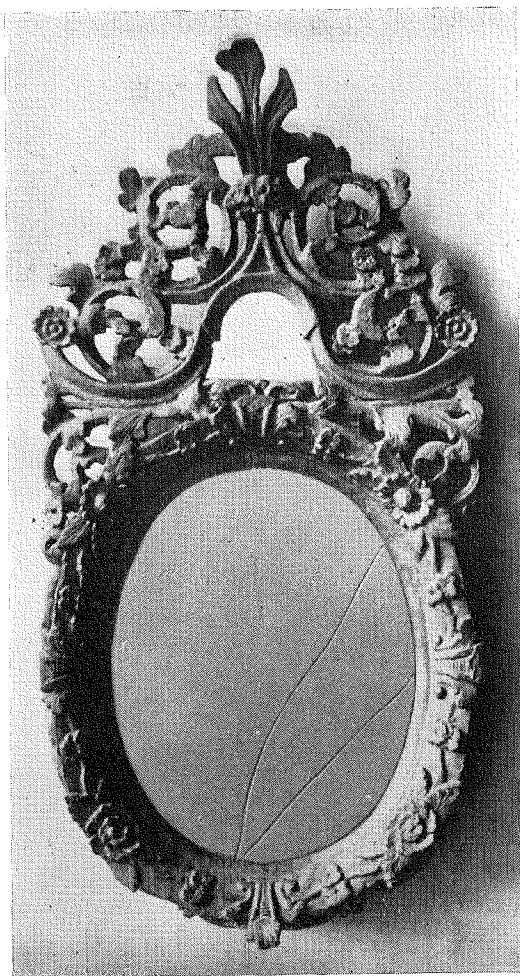

FIG. 2. SPEGEL, FÖRGYLLED RAM, OMKR. 1700.
KALMAR MUSEUM.

är troligt, att åtminstone de anspråksfullare yrkesmännen inom detta hantverk bidrogo att fylla stadens och ortens behov. Ur Kalmar Museums samlingar återges här tre speglar, som illustrera barockens typer och som möjligen kunna vara av kalmartillverkning, fig. 1—3. Ehuru alltså inga arbeten ännu påträffats, som med bestämdhet kunna hänföras till

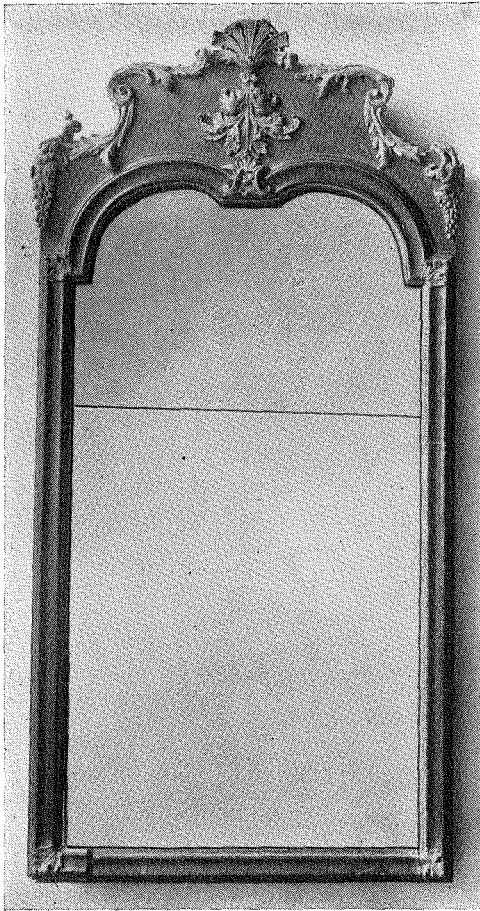

FIG. 3. SPEGEL MED ORNAMENT I FÖRGYLLET BLY, OMKR. 1725. KALMAR MUSEUM.

glasmästareämbetets produktion, må dock namnen på 1700-talets glasmästare i staden här anföras: Petter Nordgrehn (nämnd 1702), Anders Mårtensson (nämnd 1702), Anders Berggren (nämnd 1709, 1713), Olof Buhre (borgared 1726), Hinrik Jeurgen (Jörgens, Georges, borgared 1729), Christian Arnholt (borgared 1739), Sven Gillberg (borgared 1740), Petter Nordström (borgared 1740), Jonas Giliam (borgared 1771), Magnus

Elgström (borgared 1771), Gustaf Bergen (borgared 1795).³

I Kalmar uppträder spegelmakeriet som ett eget och självständigt yrke först på 1770-talet, men från denna tid existera i staden en rad dugliga och produktiva spegelverkstäder, utan tvivel de förnämsta i sydöstra Sverige. Vi kunna sammanfatta de varandra avlösande verkstäderna under tre namn: den Bröms-Ekmanska fabriken, Olof Wetterbergs fabrik, Johan Storks fabrik. Arbetande mellan 1772 och 1846 ge oss dessa fabriker i sin produktion rokokon, den gustavianska stilen och empiren.

DEN BRÖMS-EKMANSKA FABRIKEN
1772—1785.

Den 30 juni 1772 erhöi amiralitetskaptenen Johan G. von Bröms kommerskollegii tillstånd, att i Kalmar inrätta »en spegel och meuble fabrique». Om denne herres tidigare öden har antecknaren icke kunnat finna någon underrättelse. Sannolikt har man icke varit yrkesman, utan endast försträckt kapitalet i egenskap av »förlagsman»⁴. I mantalslängden 1773 finna vi honom boende i Östra kvarteret nr 114, i köpmannen Thomas Saur's gård. På samma ställe äro skrivna: »fabriquesmästaren And. Malmqvist, goss. Johan, goss. Abram». Fabriken har alltså troligen varit inrymd i denna fastighet, och började efter allt att döma under goda auspicer. Redan 1773 avlider dock fabriken's ägare, 55 år

³ Uppgifterna ur Westrinska Saml. i Kalmar Museum.

⁴ »Förläggare äro the som rudimaterier och penningar til fabriquerer försträcka, och theremot taga theas tilwerkade waror i betalning.» Förnyade Hallordningen av 1770.

gammal, och von Bröms' verksamhet blev alltså bara en kort episod. Dock existera några signerade arbeten från dessa begynnelseår, nämligen en rad ramar till Kungatalet av 1772, vilka fabriken utfört för ett par av stiftets kyrkor (Arby, Högsby, Kristvalla) se fig. 4. De bära å ryggen den brännstämplade signaturen I. G. v. B., alltså kapten Bröms' initialer se fig. 5. Dessa ramar äro alla av samma typ: platta lister med gustaviansk profilerering, belagd med tjock kredering, vari en skulpterad ornering i barocktradition utförts, överst ett krön med riksemlen uppburna av en rokokomüssla. Till denna verkstad måste också ramen till ett Karl XII-porträtt i Kalmar Läroverk höra, den är av exakt samma typ, och ett utmärkt prov på fabriken konstnärliga kvalifikationer, se fig. 6. Det i slutet av denna artikel meddelade utdraget ur Bröms' bouppteckning visar att rörelsen måste ha varit ganska omfattande: det ineliggande lagret är rätt stort. Bl. a. förekommer lager av inramade »estamper» av olika slag. De uppräknade speglarna ge en god överblick över de olika tyger som förekommo, och förteckningen på fabriken verktyg erbjuder ett stort intresse. Värdefulla äro också bouppteckningens antydningar om yrkesterminologien, t. ex. speglar »med upsats och underhäng».

Efter Bröms' bortgång nedlade hans arvingar fabriken, som övertogs av »fabriksmästaren» Malmqvist. År 1773 erhöLL denne Hallrättens tillstånd och 1775 Kommerskollegii konfirmation härpå. I sistnämnda dokument heter det bl. a.: »Kongl. Maj:ts och Rikens Commerce Collegium har denna ansökning sig

FIG. 4. GUSTAF III:TS TAL 1772, RAM AV I. G. VON BRÖMS, KRISTVALLA KYRKA, KALMAR LÄN.

FIG. 5. SIGNATURER FÖR SPEGELMAKARE I KALMAR: I. G. v. B. = I. G. VON BRÖMS. AM = ANDERS MALMQVIST. ANS = ANDERS NORDSTRÖM. NR = NIKLAS REDING. OVB = OLOF WETTERBERG. NFG = NILS FALKENGREN. I. STORK = JOHAN STORK.

föredraga låtit, och för gott funnit dertil bifall lemna. I förmågo hwaraf samt i

FIG. 6. KARL XII. RAM AV I. Q. VON BRÖMS.
KALMAR HÖGRE ALLM. LÄROVERK.

kraft af denna öppna resolution Manufacturisten And. Malmqvist frihet och tillstånd lemnas, at i Calmar stad fortsätta dess derstädes inrättade Fabrique och derwid förfärdiga speglar, ramar för estamper, schillerier och andra meubler samt annat både laquerare- och förgyllare arbete å trä eller papp, samt denna fabrique drifwa det bästa han kan och gitter, utan at någon honom derutinnan hinder eller mehn tilfoga må . . . »

Om denne Malmqvist flöda uppgifterna något rikligare. Det synes mycket sanno-

likt, att han är identisk med den gesäll Anders Malmqvist, som figurerar i Stockholms glasmästareämbetes protokoll, som förvaras å Nord. Museet, på 1760- och 1770-talen.

I detta ämbete inskrevs 1764 gossen Anders Malmqvist som lärling hos bisittaren Artz, år 1770 utkrevs han såsom gesäll från mäster Stövers verkstad, varvid utskrivningspengarna debiterades på skräets fattigbok. Vad protokollen sedan ha att förmåla om honom är mindre smickrande; en notis från 1771 är av det intresse att den må anföras. Inför ämbetet infann sig den 8 mars 1771 ombud för gesällskapet, »då de berättade huruledes det så efter ett uråldrigt bruk som all anständighet alltid bland gesällskapet varit, att gesällerna då de komma tilhopa vid kvartalssammankomster måga vara klädda i full klädning med rock och väst, utom den gamla seden att löst därövanpå och till utvisande av glasmästaregesäll, hafva antingen sina kappor eller kapprockar, men gesällen Malmqvist, vilken så mycket mera är underkunnig här om, som han både lärt här i staden och jämväl själv flera resor såsom gesäll be- vistat kvartalssammankomsterne, icke dess mindre så emot anständigheten som af förakt och sidvörndnad både mot gesällskapet och i synnerhet mot mästerskapet nu infunnit sig härstädes, klädd såsom en pojke och lärling, endast uti dess väst med överhängande kapprock. Malmqvist försvarade sitt uppförande, varför gesällskapet anmälde saken hos ämbetet, som dömde honom, som var känd som en hitsig yngling, till böter.»

Det lovlige glasmästareskräets omdöme om gesällen Malmqvist jävas icke av

de omdömen som sedan skulle fällas om mästaren Malmqvist i Kalmar — en ytterligare anledning att anse de två identiska.

Sedan Malmqvist alltså 1772 omhändertagits av von Bröms och 1773 själv övertagit fabriken startar han med en gesäll och två lärlingar. Som förlagsman uppträder nu tullförvaltaren And. Ekman i Kalmar, som fick alla skäl att ångra experimentet. Under några år arbetade verkstaden tydligen friskt, men sannolikt var ekonomin icke lysande, ty Ekman klagar gång efter annan inför hallrätten på fabriksmästaren. Och 1778 har förlagssumman stigit så högt, att Ekman finner sig föranlåten, att låta uttaga summan genom s. k. utarbetning, ett tillvägagångssätt som Hallordningen i sådana fall förskrev: »Råkar förlagstagare i skuld, eller blifwer oförmögen, så att förläggaren honom ej vidare förlag anförtro kan, njute tå förläggaren utarbetnings-rätt, dock ej längre än i tu års tid.»

Ställningen var dock ohållbar och vi finna snart, att Malmqvist 1778 övergivit yrket samt »gifwit sig under militären som soldat wid härvarande garnizon». Utav den konstförståndige fabriksmästaren hade blivit Nr 32 vid »Kungl. Sprengtportiske regementet, Öfverste lieutenanten och Riddaren wälborne Gustaf von Bergholtz compagne». På 1780-talet har han försvunnit från Kalmar och är möjligen bosatt som knekt i Fliseryds socken, ur vars kyrkokassa han då och då lånar pengar.

Det är dock orättvist att döma Malmqvist efter dessa data rörande hans liv. Han bör dömas efter de många bevarade alstren av hans hand, av vilka flera äro

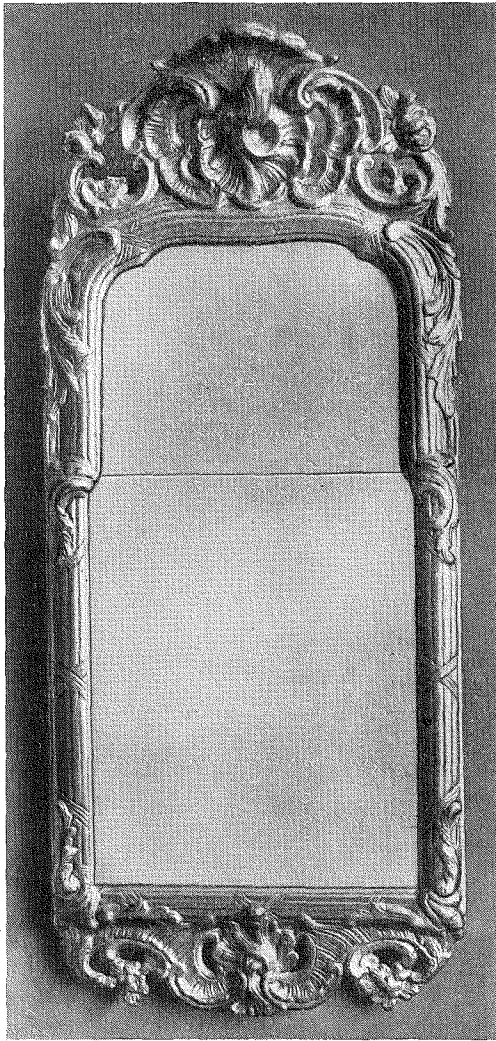

FIG. 7. SPEGEL MED KALMAR HALLSTÄMPEL.
ÄGARE: KONSUL TAGE BROWN, KALMAR.

signerade. Signaturen är initialerna A. M., brännstämplade, fig. 5. Av hans arbeten under den Brömsska tiden hava vi redan lärt känna de nyss berörda ramar-
na till kungatalen, vilka dock bära Bröms' signering, och alltså sannolikt äro gjorda efter dennes intentioner.

FIG. 8, 9. SPEGLAR AV ANDERS MALMQVIST. KALMAR MUSEUM.

Speglarna med Malmqvists egen signatur visa honom som en utpräglad rokokomästare, tämligen stilsäker, men med svaghet för en något rik och tung ornamentering. Ramarna fig. 7—9 äro alltså god rokokó och följa det gängse Stockholmsschemat i huvudsak. Listerna äro merändels svagt välvda, de övre hörnen

mjukt rundade — ibland är ramen dock helt skarphörnig, vilket är främmande för rokokon, men tillhör övergångsformerna till den gustavianska stilen, i Stockholm liktydigt med 1770-talet. Listerna äro ofta prydda med grund relieförnering i krederingen.

Mera provinsiall verkar spegeln fig. 10

med dess tunga och ganska klumpiga dekoration. Ramen är platt och har gustavianska pärlstavar. Det sätt på vilket över- och understyckenas dekoration anknyter sig till ramen verkar tämligen hjälplöst. Man har svårt att igenkänna mästarens egen hand i denna spegel, ehuru den är vederbörligen signerad av honom; möjligen är en sådan spegel gesällarbete, med stor grad av sannolikhet gjort av verkstadens dugligaste arbetare, Anders Högström, som i sinom tid skulle bli fabriken chef.

Med Malmqvists signatur uppträda också små speglar och lampetter, som visa att fabriken icke stod så helt främmande för 1770-talets nya stilideal, som de större speglarna låta påskina. Fig. 11—12 visa typiska prov på denna sort, som tydligen utgör en enklare och billigare vara från fabriken. Här uppträder den gustavianska ovalformen. Karakteristisk är den grunda reliefskulpturen, som visar en stilisering av gustavianska och rokokornament i blandning.

Speglar av här berörda typer, utgångna ur Malmqvists verkstad, uppträda i Kalmar och kalmarbygden i ett avsevärt antal — fabriken måste ha varit mycket produktiv. Även till Stockholm gingo en del av dess alster, enligt vad hallrättsprotokollen visa.

Malmqvist sysslade även i någon mån med arbeten för kyrkorna, så arbetade han 1778 i Söderåkra kyrka med förgyllning.

Såsom nyss nämnts avvek Malmqvist från fabriken och sina förpliktelser år 1779. Förlagsmannen, tullförvaltaren Ekman överlät fabriken skötsel tills vidare på arbetaren Anders Högström,

FIG. 10. SPEGEL, SIGN. A M; ÄGARE: FRÖKEN E. LINDBLOM, KALMAR.

vilken sedermera, år 1782, ansöker om gesällbrev hos Hallrätten. I sin inlaga framhåller Högström, att han från 1774 till hösten 1779 arbetat under förre fabrikeren Anders Malmqvist och sedan förestått rörelsen, varvid han »med egen handläggning förfärdigat allt derifrån ut-

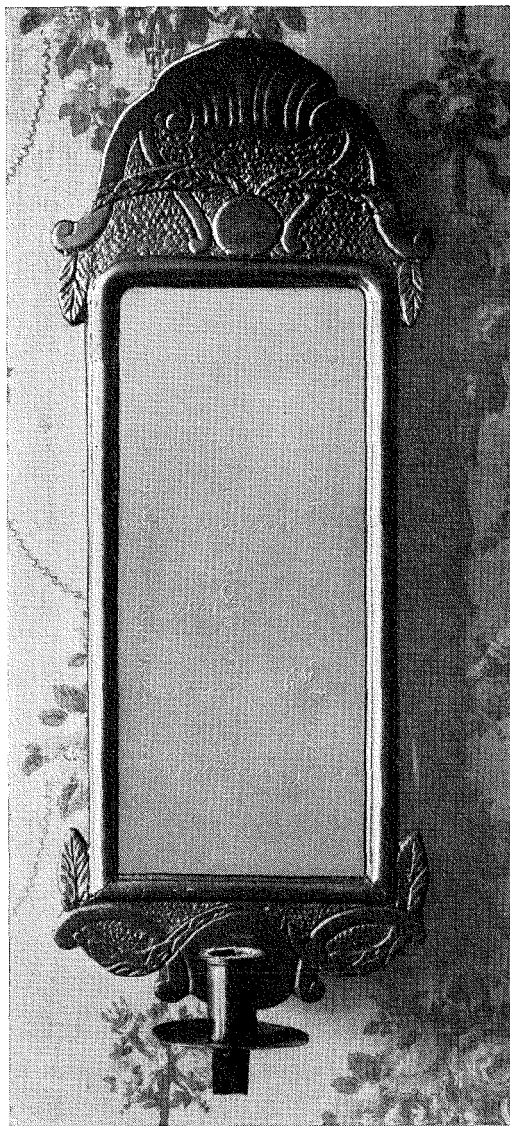

FIG. 11. LAMPETT AV ANDERS MALMQVIST. ÅGARE: GULDSMED G. HENTZELL, KALMAR.

gänget arbete». I det bifogade intyg, som förlagsmannen Ekman lämnat, heter det: »Spegel fabriques arbetaren Anders Högstrom, som om hösten år 1774 kommit uti läran hos förra fabriqueren Anders Malm-

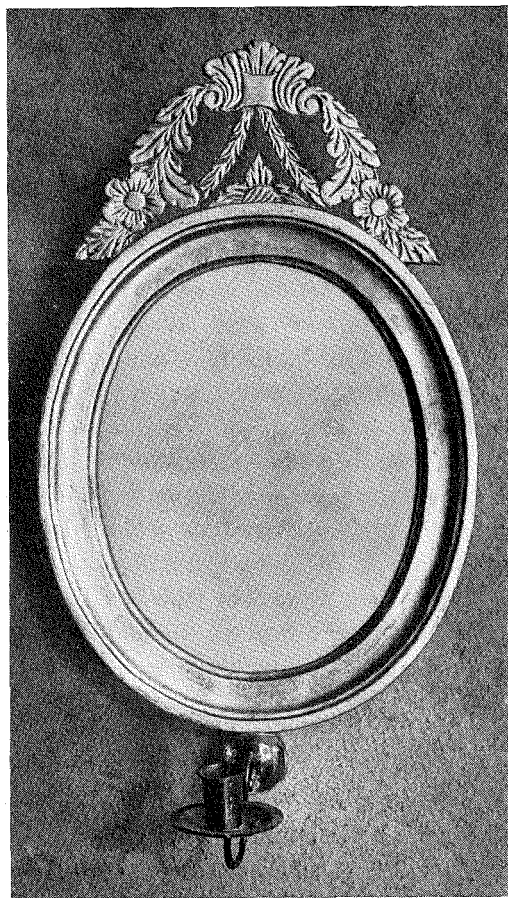

FIG. 12. LAMPETT AV ANDERS MALMQVIST. ÅGARE: DOMPROSTINNAN WARHOLM, KALMAR.

quist samt efter dess förvandling ifrån fabriquer till soldat uti november månad år 1779 förestått spjgelfabriquen härstädes, har under samma tid både som lärling, arbetare och föreståndare, icke allenast wisat mycken flit, tro och skicklighet utan ock å daga lagt diverse prov af en besynnerlig application till detta handtwärck, i det han genom egen handläggning sielf förstår så wäl snickra, bilda och förgylla ramarne, som slipa eller

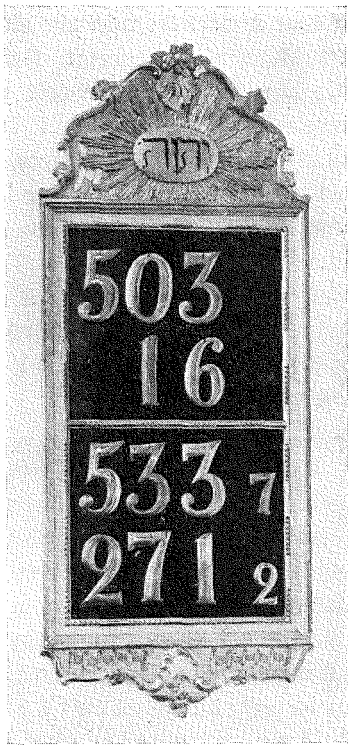

FIG. 13. NUMMERTAVLA, 1799, AV ANDERS HÖGSTRÖM. KALMAR DOMKYRKA.

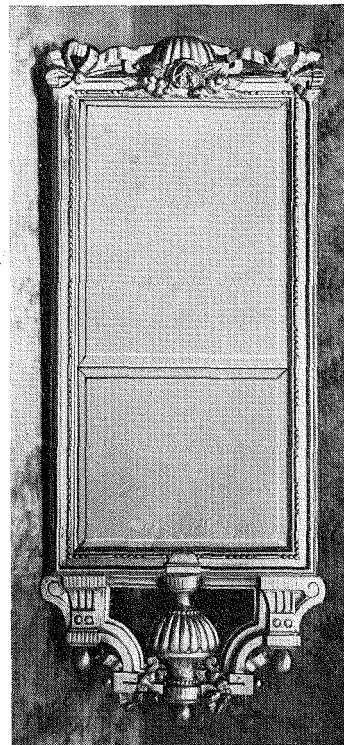

FIG. 14. SPEGEL, SANNOLIKT AV ANDERS HÖGSTRÖM. ÄGARE: R. MOBERG, KALMAR.

fassettera och foliera glasen samt bekläda och utsira hvarje spegel sort efter sin art och fasson...»

Högström fick sitt gesällbrev och ledde under några år fabriken öden med Mathias Sandsteen som gesäll. I början går det bra; 1782 besiktigar hallrätten inte mindre än 57 speglar, därav 39 lampetter, »Hwilka alla så wäl til ramar, förgyllning som sielfwa glasen, woro ganska wäl, nätt och ordenteligen giorda, så at derwid icke war det ringaste at påminna...» År 1783 stämplades sex stycken speglar, som skulle avsändas till Stockholm, men under de följande åren inlämnas ingenting för stämpling.

Förlagsmannen avlider och 1785 förklaras fabriken nedlagd.

Högström, som 1787 fick sitt mästarebrev, fortsatte på egen hand yrket, men utan något resultat som kom att återspelas i hallrättens protokoll. Inga arbeten med Högströms signatur ha kunnat påträffas. Ett exempel på hans konst äger Kalmar Domkyrka, för vilken han 1799 förfärdigade ett par nummertavlor, fig. 13. På en skarphörnig gustaviansk list med pärlstavar sitta över- och understycken i rokoko — en anordning som erinrar om den nyss nämnda spegeln, som antogs vara ett gesällarbete av Högström under hans tid som arbetare hos Malm-

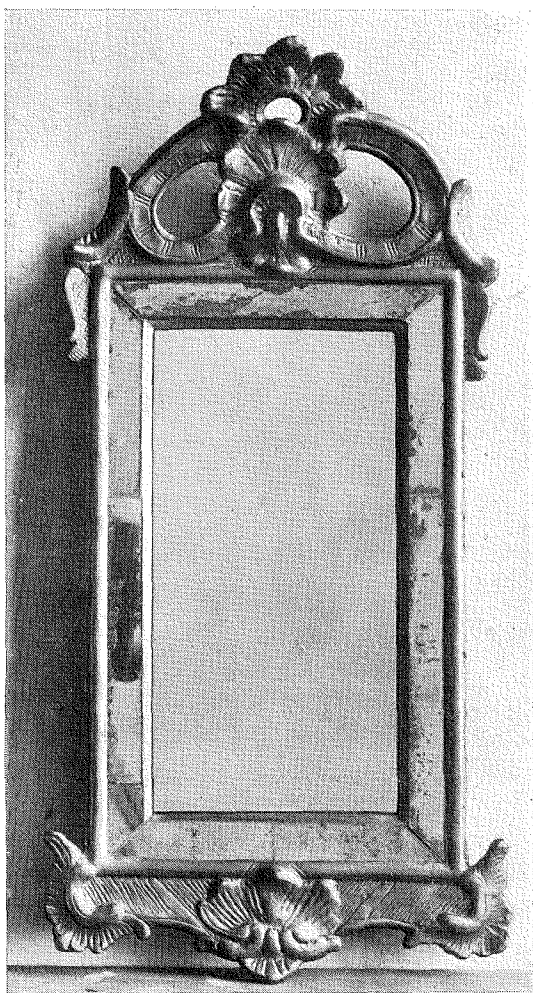

FIG. 15. SPEGEL, SIGN. A N S = ANDERS NORDSTRÖM
I JÖNKÖPING (1761—1775). ÄGARE: G. RUNBERG,
KALMAR.

qvist. Av modernare snitt är Kalmarspe-
geln, fig. 14, som man dock med skäl tor-
de kunna hänföra till Högström; med
sin urna i krönet och blomsterkorg i un-
derstycket erinrar den starkt om nord-
västtyska typer.

Som spegelmakare fick Högström en
övermäktig konkurrent i Olof Wetter-

berg och han koncentrerade sig slutligen
på det kyrkliga bildhuggeriet. Redan år
1788 hade han deltagit i arbetet på den
rikt smyckade rokokorgeln i Kalmar
Domkyrka och under 1800-talets första
årtionde utförde han predikstolar i Böda,
Hulterstad, Kastlösa och Resmo kyrkor
på Öland.

»Flyttat åt landet» säges det i hall-
rättsberättelsen 1799 om Högström och
1810 uppges han vara boende i Vickleby
på Öland.

OLOF WETTERBERGS VERKSTAD, 1787—
1810. FABRIKER I JÖNKÖPING.

Efter den Ekmanska verkstadens för-
fall och slutliga nedläggande 1785 var det
klient beställt med spegelmakeriet i Kal-
mar. Grannstäderna konkurrera nu in på
stadens knutar; i »bodeståndslängd» för
Kalmar frimarknader 1786 finna vi t. ex.
upptagen en »Olof Wetterberg f. r.
Jönköping, spegelmak.», vilken
erlade hyra för ett bodestånd, vari han
utbjöd speglar. Denne Wetterberg fann
tydligt affärerna lovande i Kalmartrak-
ten, ty han återkommer följande år med
ansökan om borgerskap, vilket beviljades
honom.

Då denne förnyare av spegelmakerikon-
sten i Kalmar kom från Jönköping och
var utsprungen ur denna stads spegelma-
karetradition, kan det kanske vara skäl
att orda något om yrket där.

Den tidigaste verklige spegelmakaren
där som jag känner är Anders Nord-
ström. Han var född 1726, troligen i
Jönköping. Lärde glasmästaryrket i
Stockholm, där han i sju år arbetade hos
änkan Telschau som gesäll, tills han 1756
erkändes såsom mästare i Jönköping,
varest han skaffade sig verkstad genom

att gifta sig med glasmästaren Krister Molins änka samma år. År 1761 fick han privilegium på spegelfabrik i samma stad, vilken han tydligen drev med stor framgång, hans till hallrätten ingivna årsrapporter antyda att produktionen var mycket betydande. Han drev verkstaden till sin död 1775.

Anders Nordströms signatur är ANS, fig 5, vilken jag påträffat på spegeln fig. 15, ett provinsieilt betonat rokokarbete. Ramen är belagd med spegelglas, en metod som även senare synes ha varit omtyckt i Jönköpings spegelmakeri.

Efter Nordströms död drev änkan fabriken ett par år men transporterade snart sina privilegier över på mästern NICLAS REDING, som 1779 träder i spetsen för densamma. Han var född 1751 och lärde yrket hos Hierpe i Norrköping, där han utskrevs 1772. Han dog 1826. Enligt Sjöström, Smålands Nation i Lund, hade släkten inkommit från Schweiz.⁵ Till denna familj hörde säkert också Petter Reding, som kring 1800 verkade som spegelmakare i Linköping. En son till Niclas Reding, Clas Eric Reding, lärde yrket hos fadern, erhöill 1805 gesällbrev där, arbetade sedan i Stockholm och blev mästare i Karlskrona.⁶

Niklas Redings signatur NR, fig. 5, har jag påträffat på spegellampetter av den enkla gustavianska sort, som illustreras av fig. 16.

Den Nordström-Redingska fabriken hade 1776 fått en konkurrent i NIKOLAUS FALKENGREN, som detta år erhöill sina pri-

⁵ Möjligen med den Andreas Rödigh, som 1726 erhöill burskap som glasmästare i Malmö. W. Karlsson, Clas Eric Reding. Fataburen 1928.

⁶ Över denne föreligger en liten monografi av W. Karlsson i Fataburen 1928.

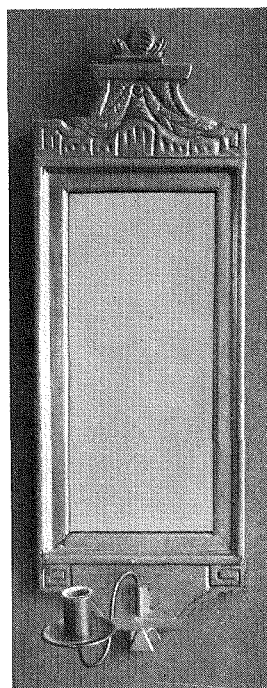

FIG. 16. LAMPETT, SIGN. NR = NIKLAS REDING I JÖNKÖPING (1779—1826). ÄGARE: FRU LIND, KALMAR.

vilegier av Kommerskollegium. Att döma av sådana arbeten, som den signerade spegeln, fig. 17, bör denne ha varit en ganska farlig medtävlare, ehuru arbetande i en tämligen omodärn stil — den nämnda spegeln är ett klart och typiskt rokokarbete med en ornamentering, som skulle hedrat en stockholmsk spegelmakare 10 år tidigare och med en fasonering av ramen som återgår på barocktradition. — Även denne mästare använder gärna glaspålägg på ramarna. Falkengrens signatur, NFG, fig. 5, förefinnes också på små lampetter av blyinfattat glas. Till denne mästare får man väl också hänföra en med hans signatur försedd alrotsfanerad rakspegel i Nordiska Museet, fig. 18.

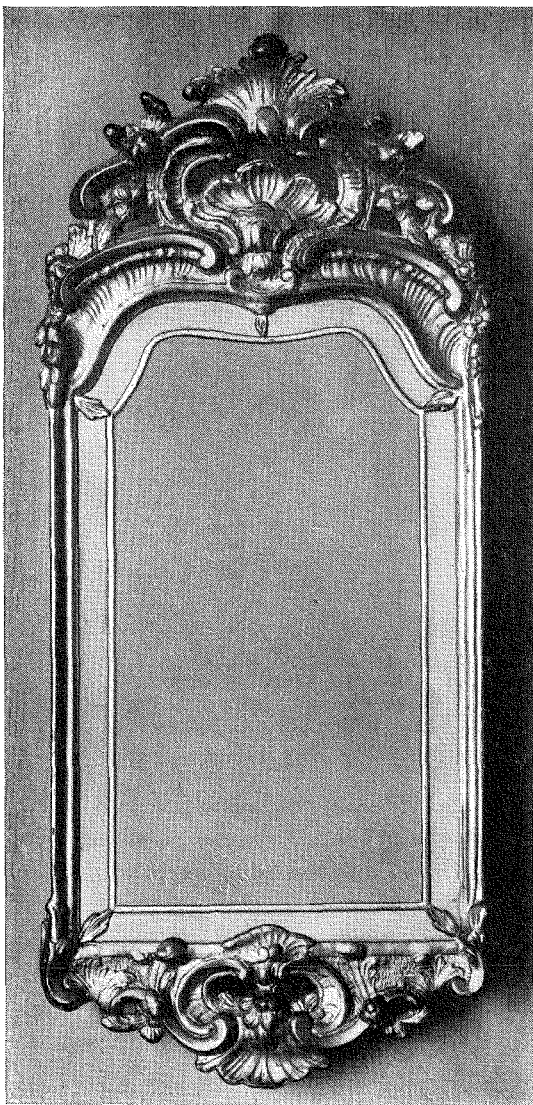

FIG. 17. SPEGEL, SIGN. N F G = NICOLAUS FALKENGREN I JÖNKÖPING (EFTER 1776); ÄGARE: VIRSERUMS HOTELL, KALMAR LÄN.

År 1785 grundas ännu en ny spegelverkstad i Jönköping, nämligen av svärdfejaren OLOF WETTERBERG, som av Kommerkollegium erhållit vederbörliga tillståndsbekvis. Sitt ombyte av yrke motiverade

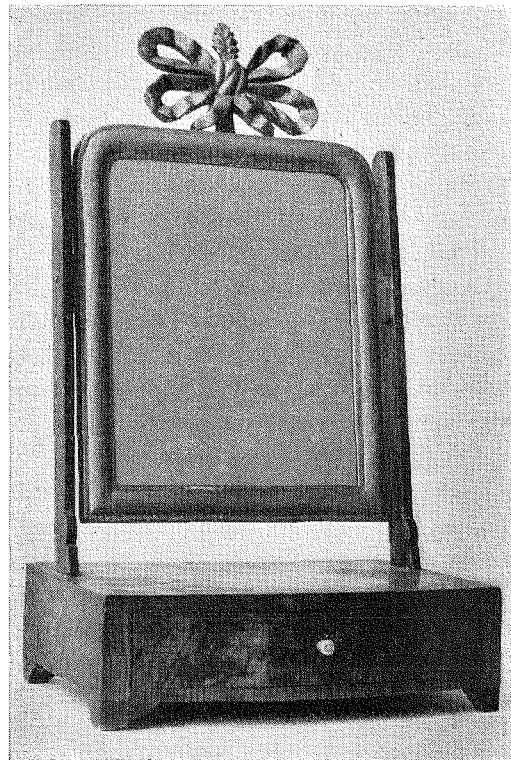

FIG. 18. LÅSPEGEL, SIGN. N F G = NICOLAUS FALKENGREN I JÖNKÖPING. NORDISKA MUSEET.

Wetterberg med svärdfejeriets dåliga ställning och ringa avkastning. Han var född 1745 såsom son till en hattmakare i Jönköping⁷ och hade en äldre broder, Jonas Wetterberg, som i egenskap av bilthuggare tillverkade bl. a. »crusefix, bilder, uhrfodral och mössetöckar» (Hallrättsberättelse 1777). Spegelramar och lampetter ingå också i hans produktion och det är väl på hans verkstad, som den yngre brodern fått insikter i det yrke,

⁷ Till samma släkt höra måhända spegelmakarna Peter och Niklas Wetterberg i Linköping, verksamma vid 1700-talets slut. För uppgiften om Wetterbergs familjeförhållanden ber jag få tacka ingenjör och fru Friberg, Jönköping.

som skulle bli hans räddning, när svärdfejeriet svek. Redan första året av sin verksamhet redovisar Olof Wetterberg en ansenlig spegelproduktion inför Hallrätten: 6 st. helglasspeglar, 36 fjärdedelsglas d:o, 24 åttondels d:o och 36 andra speglar, och även följande året har han åstadkommit över hundratalet speglar. Man kan kanske våga antagandet, att återuppbyggandet i staden efter den väldiga eldsvådan 1785 medförde stor efterfrågan på bohagsting, däribland speglar.

Ungefär vid samma tid flytta emellertid båda bröderna Wetterberg från staden, Jonas till Växiö, varifrån han dock före 1789 återvänder, och Olof till Kalmar, vilken stads marknader han tidigare besökt med sina produkter. Efter den stora branden beslötos i Jönköping betydande avgifter till brandkassan, varöver många blevo missnöjda — möjligen tillhörde bröderna Wetterberg dessa och då får man väl se deras försvinnande såsom en konsekvens härav.

* * *

Kalmar hade Olof Wetterberg lärt känna under sina marknadsaffärer och han måste ha sett hur dåligt det vid denna tid var ställt med yrket där i staden. Utsikten att lyckas där bör ha tett sig stor för honom och han missträknade sig icke, ty på några år bröt han sig en bana i Kalmar. Det var 1787 som han fick sitt privilegium, ett stycke in på 1790-talet finna vi honom som medlem i hallrätten, i sjuanskammaren och såsom en av borgerskapets äldste. Han avled 1803, varefter änkan drev rörelsen till 1810, då fabriken nedlades.

Wetterbergs verkstad var mycket produktiv, ehuru arbetareantalet aldrig var

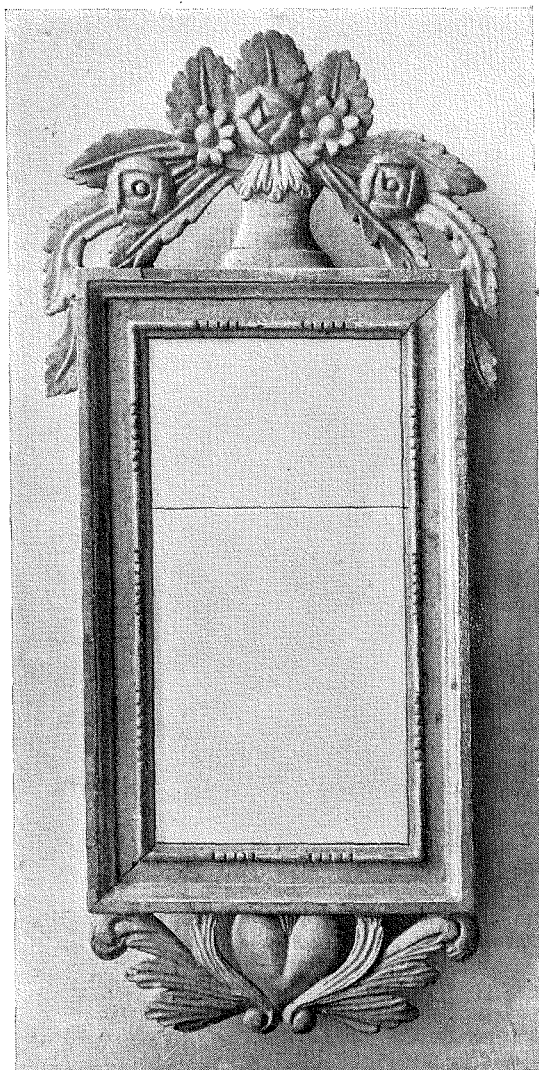

FIG. 19. SPEGEL MED OLOF WETTERBERGS SIGNATUR OCH JÖNKÖPINGS HALLSTÄMPEL, 1785 ELLER 1786. KALMAR MUSEUM.

stort — vanligen en gesäll och en eller två lärlingar. Hans första lärling i Kalmar hette *Johan Ekecrantz*, inskriven 1788 vid 15 års ålder och 1794 utskreven såsom »rättskaffens gesäll i spegelmakare professionen». År 1797 inskrevs i läran

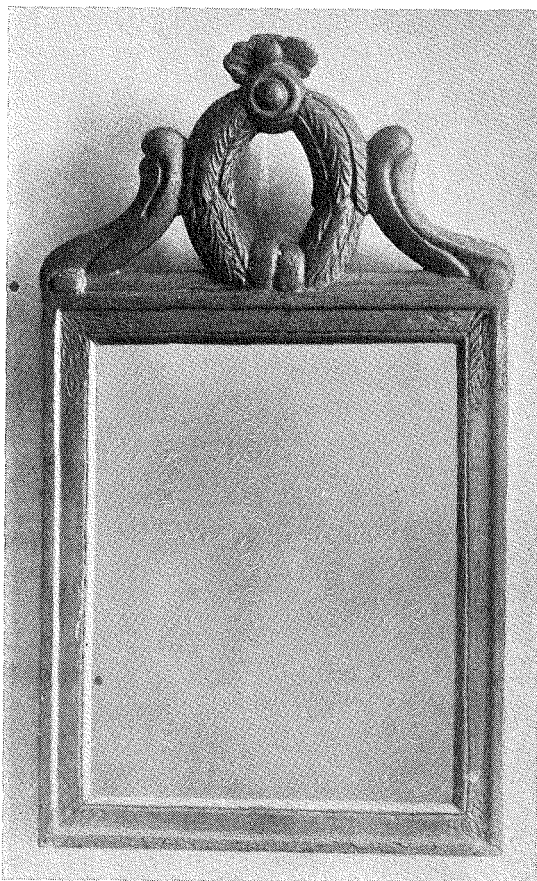

FIG. 20. SPEGEL MED OLOF WETTERBERGS SIGNATUR
OCH JÖNKÖPINGS HALLSTÄMPEL. KAMRER W. AN-
DERSSONS SAMLING, KALMAR.

gossen *Jacob Textorius* eller *Testori*, född i Kalmar. Han fick gesällbrev 1804 och synes ha förestått fabriken under Wetterbergs änkas tid.

Om produktionens omfattning lämna de årliga rapporterna till Hallrätten besked. År 1787 redovisas sålunda 32 större och 146 mindre speglar och antalet håller sig sedan ungefär vid denna siffra. Som ett exempel må anföras rapporten för 1790:

»För 1790 är utj min fabrick af mig

skielv hiemte gossen Johan Ekecrans foljande spegel arbete förfärdigade

fyra speglar a 4 rdr stycket ...	16	rdr sp
tränne dito mindre a 3 r. sp ...	9	
ett dussin dito a 1 r. sp	12	
två dussin a 24 skil. gar	12	
två dito a 16	8	
fyra dussin a 2	2	
smärre sorter af et värde ...	10	

Summa Rdr 69»

Under änkan Wetterbergs tid har tillverkningen hållit sig på ett synnerligen blygsamt plan — 1804 stämplas t. ex. ingenting.

Olof Wetterbergs signatur, — brännstämpeln OVB — är en i Kalmar och kalmarorten ofta påträffad, fig. 5. Då man under änkans tid knappast kan räkna med någon hallstämplad tillverkning falla de på sådant sätt signerade speglarna in under tiden 1787—1803. Nu uppträder emellertid också signaturen på speglar med *Jönköpings* hallstämpel^s; dessa tillhöra Wetterbergs Jönköpingsår, alltså 1785 och 86.

Det är en påfallande stor skillnad i typ och kvalitet mellan de kända speglarna från Jönköpingstiden och Kalmartiden. Prov på de förra lämna fig. 19—20, båda signerade och hallstämplade; dessa speglar ha en påtaglig provinsial betoning och vi ha här tydligen att göra med den unge svärdfejarens första försök i spegelmakaryrket. Här finnes absolut ingenting, som erinrar om kalmartidens produktion.

^s Jönk. hallstämpel är brett oval och upptager i mitten en krönt sköld med stadsvapnet, tre torn; inskriften lyder JÖNKIOPINGS STADZ HALL RATTZ SIGILL.

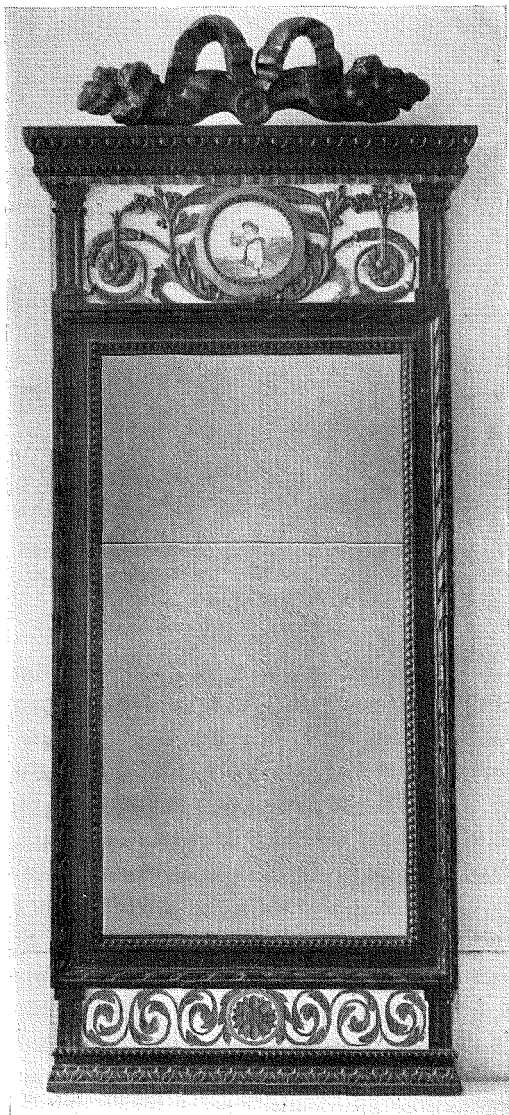

FIG. 21. SPEGEL MED OLOF WETTERBERGS SIGNATUR
OCH KALMAR HALLSTÄMPEL, KALMAR MUSEUM.

De i Kalmar hallstämplade speglarna äro alla i typ och dekoration merendels efter vad Wetterberg själv kallar »nyaste moden», d. v. s. rent gustavianska och kopierande stockholmstyperna. De större

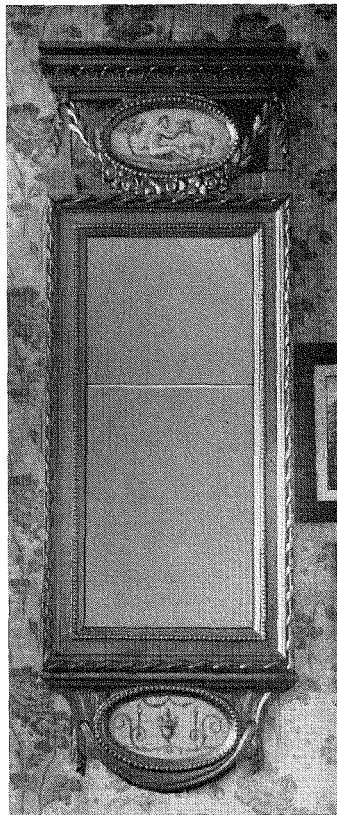

FIG. 22. SPEGEL MED OLOF WETTERBERGS SIGNATUR
OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. ÄGARE: FRÖKEN JENNY
MEURLING, STOCKHOLM.

speglarna se ut som fig. 21, 22 — alltså höga smala speglar med dekorativa över- och understycken, upptill avslutade med en bandrosett.⁹ I övre fältet snidade och pålagda vegetativa ornament, omramande en rund eller oval medaljong med ett färgstick, som vanligen återger något klassiskt motiv. Undre fältet har en vackert böljande snidad ranka i mycket grund relief — detta rankmotiv är synnerligen ty-

⁹ Typen erinrar mest om de speglar som på 1790-talet tillverkades av stockholmsmästaren Lago Lunden. Se fig. 24 i Bäckström Proy på svensk nyttkonst.

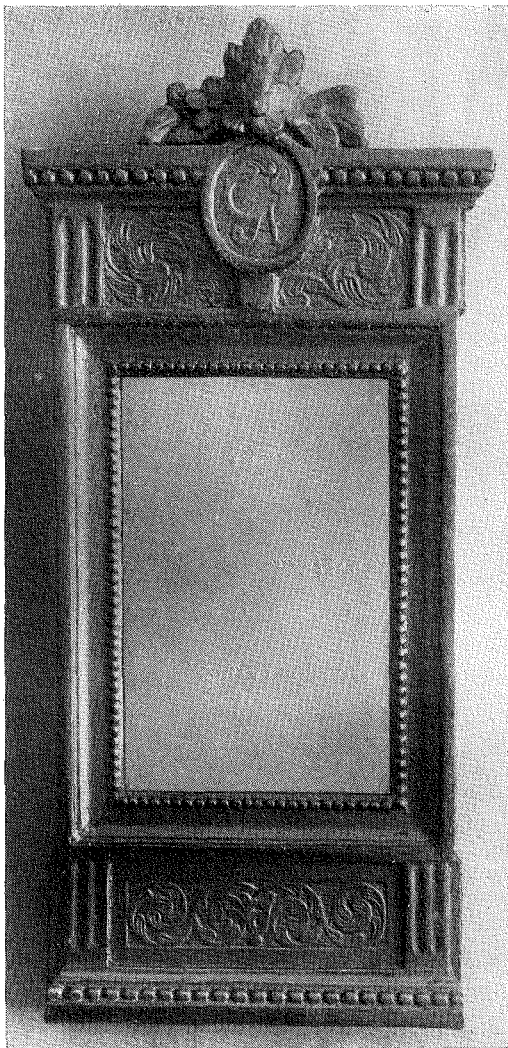

FIG. 24. SPEGEL FRÅN OLOF WETTERBERGS VERKSTAD.
KAMRER W. ANDERSSONS SAMLING, KALMAR.

piskt för Wetterbergs speglar. Ett utomordentligt vackert och sirligt verk är spegeln fig. 22, som inte är alldeles schablonartad. Övre fältet har en liggande oval medaljong, buren av en elegant blomsterguirland, nedre fältet är indraget och svängt och har likaledes en oval me-

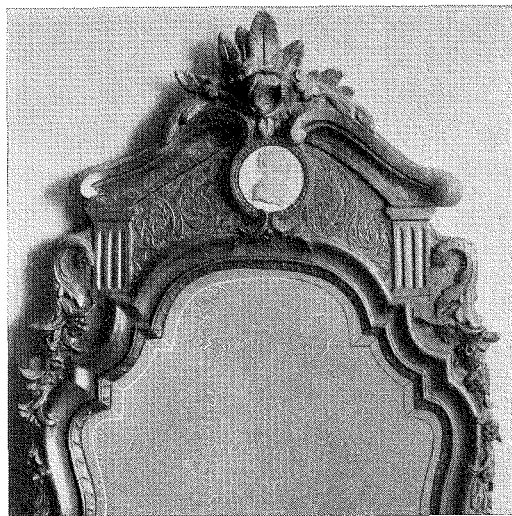

FIG. 23. SPEGEL FRÅN 1700-TALET'S FÖRRA HÄLFT.
SANNOLIKT OMGJORD AV OLOF WETTERBERG. ÄGARE:
FIL. KAND. E. HÄGGBLUM, RYSSBY.

daljong. I medaljongerna pompejanska motiv. En plattsnidad rankrelief av en omisskännlig Wetterbergsk typ förekommer i krönet på den praktfulla spegeln fig. 23, vilkens krönande blomstergrupp också i detalj förräder Wetterbergs hand. Granskar man denna spegel finner man, att själva ramen är fullödig senbarock och omöjligt kan vara gjord vid slutet av 1700-talet; uppenbarligen är det så, att en äldre barockspegel av Wetterberg blivit omgjord, spegeln har en liten stämpel med bokstäverna SHR (Stockholms Hallrätt?) och årtalet 1741.

Wetterbergs »smärre sorter» illustreras av speglarna fig. 24, 25, som utgöra eleganta representanter för den rika flora av småspeglar, vilken enligt hallrättsberättelserna bör ha utgått från verkstaden. Dylika små speglar och lampetter äro icke alltför sällsynta i kalmartrakten; vanligtvis äro de icke signerade men de

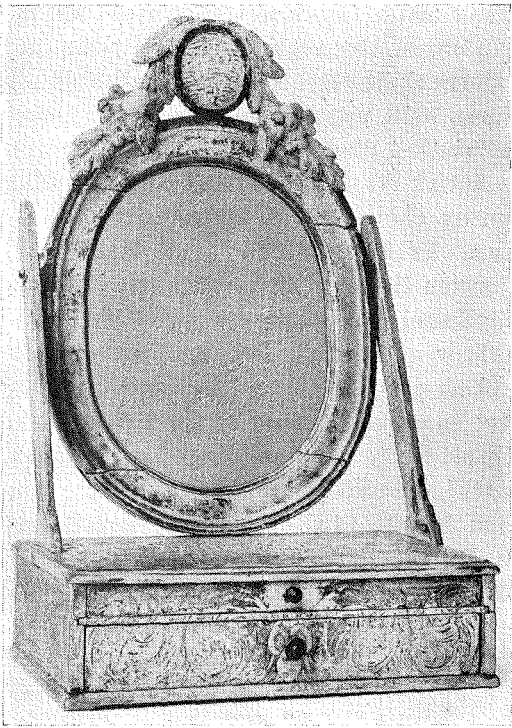

FIG. 26. LÅDSPEGEL MED OLOF WETTERBERGS SIGNATUR OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. NORDISKA MUSEET.

äga i uppbyggnad och dekoration så tydliga karakteristika, att man lugnt kan hänföra dem till Wetterberg. En sådan detalj är i spegeln fig. 24 den i låg relief skurna rankan. Karakteristisk är också den från rokokon lånade blomstergrupp, som ibland ligger på krönet.

Nyssnämnda rankmotiv återfinna vi också på lådspegeln fig. 26 i Nordiska Museet, vilken är ordentligt hallstämplad och signerad. Den är ett utmärkt arbete i sirliga unggustavianska former.

Wetterbergs styrka har alltså varit, att han tillgodogjort sig de nya stilidealen och definitivt brutit med den seglivade rokokon, som representerades av den tidi-

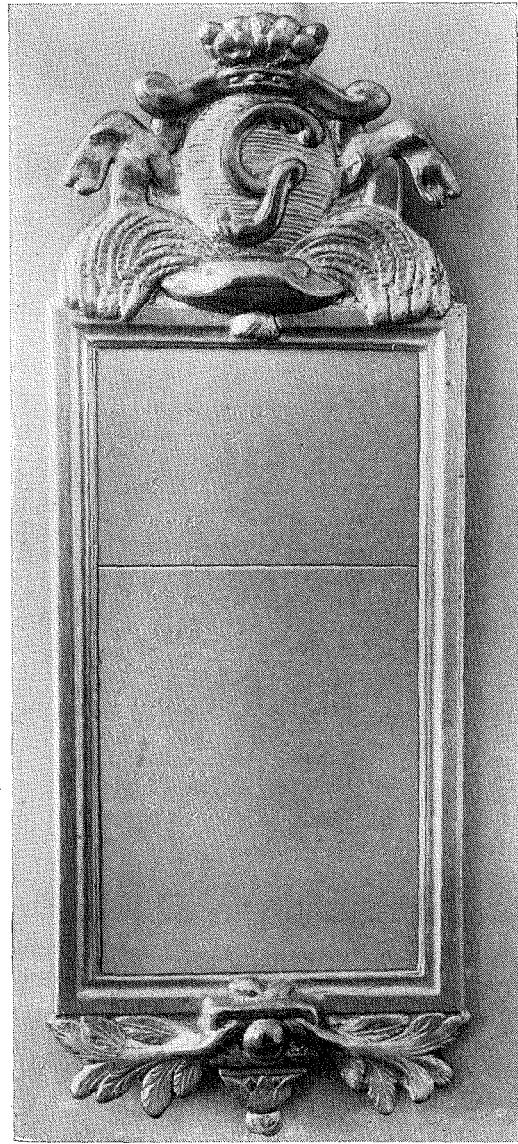

FIG. 25. SPEGEL, SANNOLIKT FRÅN OLOF WETTERBERGS VERKSTAD. ÄGARE: FRU B. LE GRAND, SKÅLBY.

gare verkstaden i Kalmar. Han lärde sig att suveränt handskas med den gustavianska stilens motivarsenal, guirlander, rankor, bandrosetter, medaljonger, äggsta-

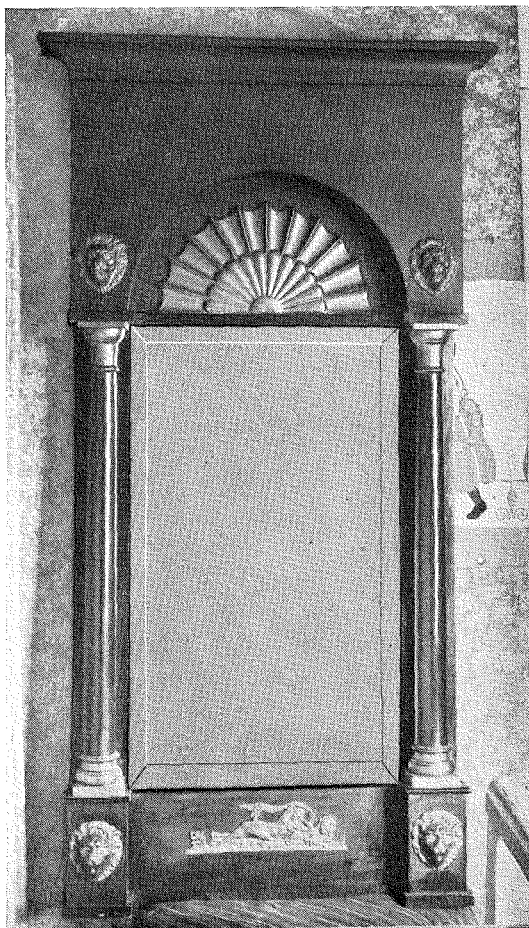

FIG. 27. SPEGEL MED JOHAN STORKS SIGNATUR OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. ÄGARE: FRU ELNA SPARRGREN, KALMAR.

var, pärlister, båndstavar. I sinnrik variation av dessa element når han väl icke upp till sina huvudstadskolleger vid denna tid, spegelmakeriets glanstid, icke heller i skulpturens elegans, men hans skicklighet är respektabel nog.

JOHAN STORKS FABRIK, 1819—1846.

Efter flera års avtynande hade den Wetterbergiska spegelfabriken 1810 defi-

nitivt nedlagts och det tog många år, innan någon åter vågade sig på försöket att i större skala förfärdiga speglar i Kalmar. Först 1818 uppstår nämligen en ny spegelfabrik i staden. Dennas grundare hette JOHAN STORK, född 1788 och sannolikt son av glasmästaren Petter Stork i Kalmar. Yrket hade han lärt i Malmö och återkom till Kalmar med Malmö glasmästareämbetes gesällbrev av 1807 och mästertbrev av 1818 på fickan. Johan Stork lyckades mycket bra i Kalmar, ty han blev snart en förmögen man, ägare bl. a. till ett flertal tomter och gårdar i staden vartill sannolikt verksamt bidrog att han även idkade värdshus- och bryggerirörelse. Burskapet uppsades 1837, men verkstaden synes ytterligare ett årtionde ha drivits av »mamsell Stork». Johan Stork dog 1846.

Spegelfabrikens arbetsstyrka var större än i de tidigare fabriker i staden. År 1819 arbetar där förutom mästaren en förgyllare, en snickare, två lärlingar, ett antal som håller sig tämligen konstant under verkstadens hela tillvaro. Bland arbetarna nämnas snickargesällen Nordstedt, gesällerna G. Björkholm, C. P. Elgström och I. Granat, lärlingarna J. H. Reinnius och August Håkansson.

Produktionen var ansenlig — år 1827 upptas t. ex. 1120 småspeglar under »ostämpelbar tillverkning». År 1829 stämplas speglar för 700 rdr. I verksamheten ingå också »reparationer och gardin ornér», det sistnämnda en detalj som kanske icke var så obetydlig med hänsyn till rådande mod under empiritiden, vilket föreskrev invecklade och konstrika gardinuppsättningar där tyget bäres av snidade och förgyllda spjut, pilar, bågar,

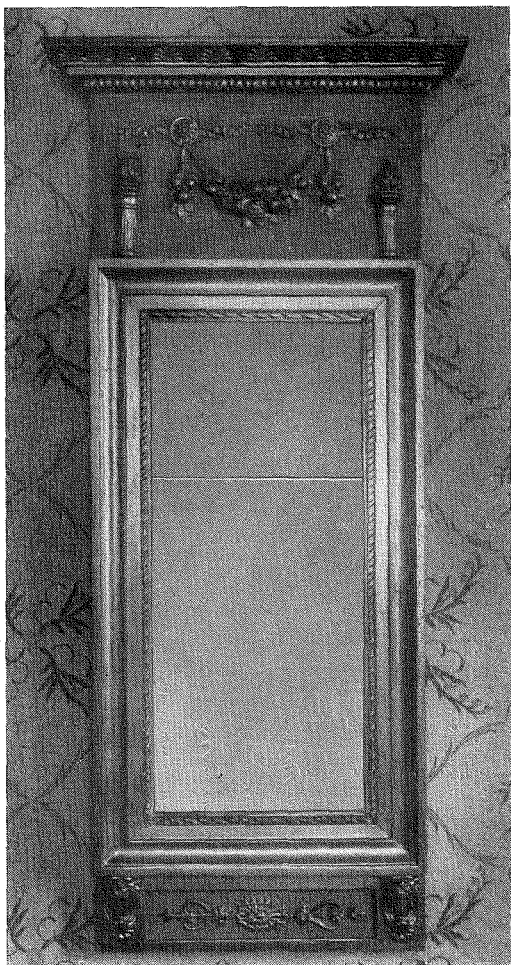

FIG. 28. SPEGEL MED JOHAN STORKS SIGNATUR OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. ÄGARE: FRU ESTHER JONZON, KALMAR.

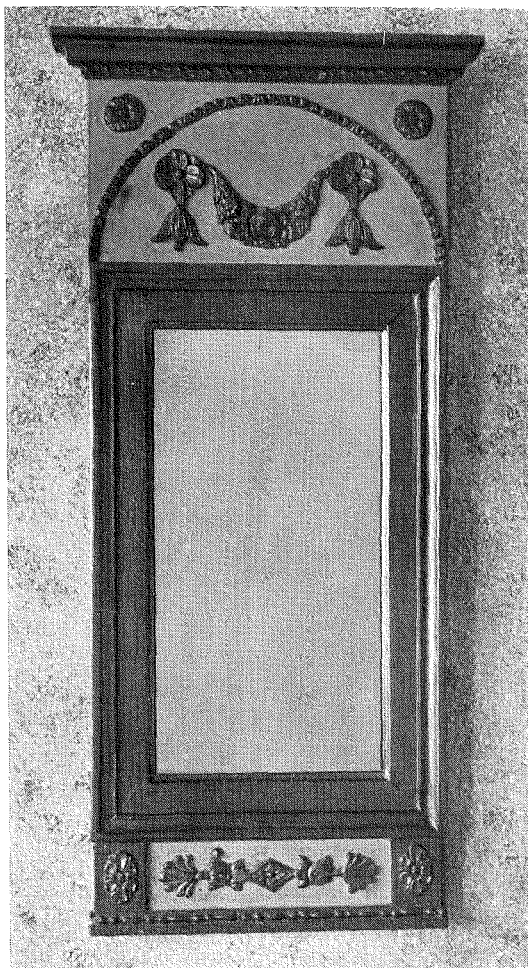

FIG. 29. SPEGEL MED JOHAN STORKS SIGNATUR OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. ÄGARE: FRU ESTHER JONZON, KALMAR.

kransar, månskäror, rosetter o. dyl.¹⁰ Stork stämplar sina alster I. STORK, se fig. 5. Denna signatur hittas ofta i Kalmar stad och i de småländska och öländska bygderna på speglar, som i uppbyggnad och dekoration äro klara och rena empirityper. De två olika faserna i Karl-Johans-tidens

¹⁰ Se Wallin, Karl-Johans-stilen i Nord. Museet, sid. 53, Gardinuppsättningar.

spegelmakeri äro representerade, nämligen dels mahognyspeglarna med förgyllda detaljer eller metallbeslag, dels de helförgyllda speglarna med gjutna ornament i pastellage. Ett prov på den förra sorten lämnar mahognyspegeln fig. 27, som går i ett typiskt empirischema: svarta kolonner med förgyllda baser och kapital uppbära det tunga överstycket, som har ett

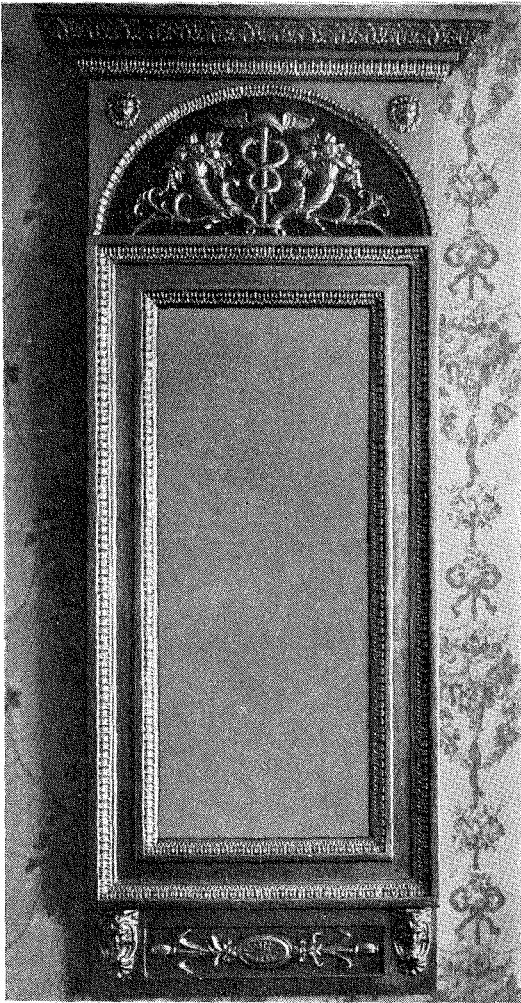

FIG. 30. SPEGEL MED JOHAN STORKS SIGNATUR OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. ÄGARE: GULDSMED G. HENTZELL, KALMAR.

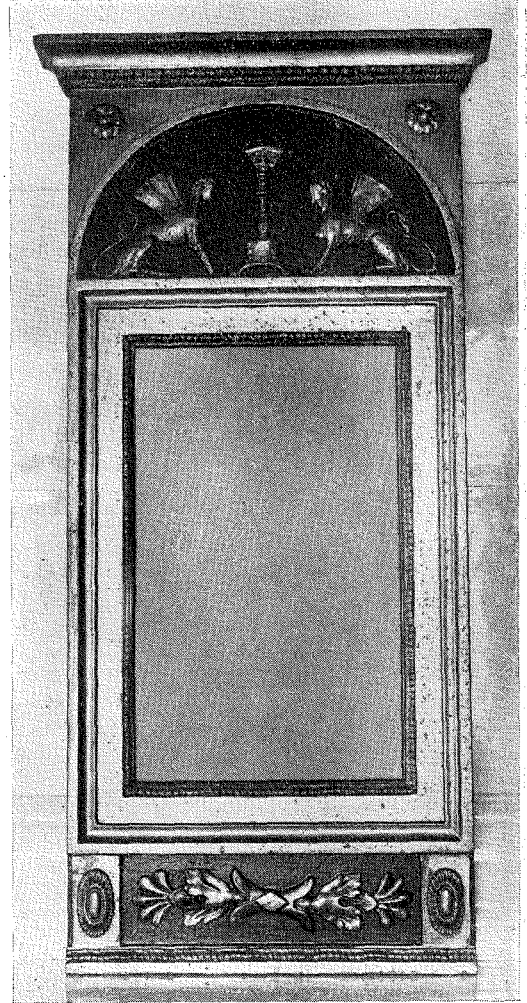

FIG. 31. SPEGEL MED JOHAN STORKS SIGNATUR OCH KALMAR HALLSTÄMPEL. ÄGARE: G. CRONSTRAND, LJUNGBYHOLM.

insänkt bågfält med en förgylld solfjäder, understycket har mellan kolonnpostamenten ett klassiskt ornament i pressad metall. Förgyllda lejonhuvuden fullständiga empireschemat.

Långt flera äro exemplen på den andra sortens speglar, de förgyllda, vilka snarare gå i den gustavianska traditionen,

fig. 28. Empirspeglarna skilja sig dock i vissa detaljer från de gustavianska, så blir gärna själva ramlisten bredare och kraftigare, överstycket högre och avslutningslisten kraftigare markerad. Dekorationen är helt och hållet »à l'antique» — gripar, sfinxer, delfiner, ymnighetshorn, merkuristavar, facklor, festonger. De all-

FIG. 32. RAM FRÅN 1800-TALET'S MITT, TROLIGEN KALMARARBETE. KALMAR MUSEUM.

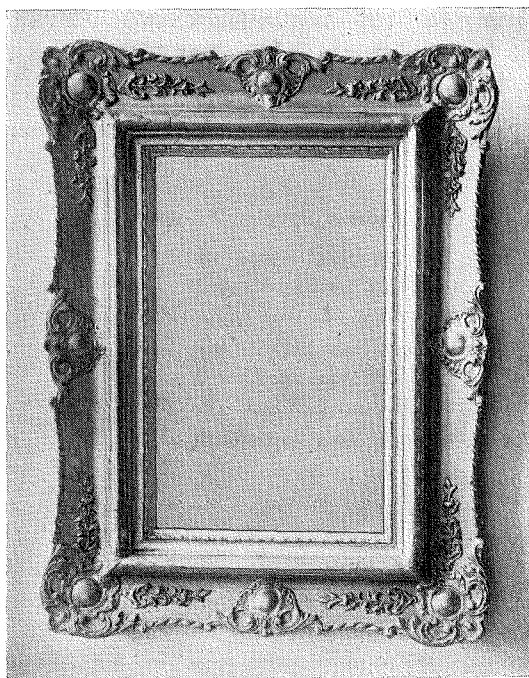

FIG. 33. SPEGEL FRÅN 1880-TALET. FLORINS SPEGELFABRIK, KALMAR.

männaste av Storcks speglar ha i överstycket ett försänkt bågfält med limfärgad botten, mot vilken ornamenten stå förgyllda. Understycket har ett rektangulärt fält med ett empirornament i guld mot färg, vanligen blått; på sidorna begränsas detta fält av lejonhuvuden, rosetter el. dyl. Ornamenten äro undantagslöst i pastellage.

Johan Storcks produktion är alltså icke synnerligen originell, snarare torr och schematisk, men den är utomordentligt typisk för tiden. Sedd mot bakgrunden av 1700-talets högtstående spegelmakarkonst betyder den en given kvalitativ försämring, vars orsak främst ligger i den

gjutna pastellageorneringen, som nu ersätter träsnideriet. Denna utveckling mot enklare och billigare framställningsmetoder fortsätter sedan under 1800-talet, tills den kulminerar i de fabriksgjorda ramlisterna. Produktionen kring 1800-talets mitt saknar icke sitt intresse, men kan här icke beröras; det är i synnerhet Oskar I:s gotik och 1800-talsrokokon, som dominera i dekorationen, vilken blir allt mera översvallande samtidigt som den arkitektoniska uppbyggnaden av speglarna försvinner. Mästarna som i Kalmar arbetade i dessa stilar voro bl. a. Olof Olsson (burskap 1841) och Martin Sölscher (burskap 1856).

UTDRAG UR BOUPPTECKNING EFTER
KAPTENEN J. G. VON BRÖMS 1773.

Inventarium och Wårdering öfwer Spegäl
Fabriquen med Ingredienser och wärktyg som
följer nembl. n.

Diverse Späglar Förgylta.

8 st. 12 tums Spegel:r med up- sats och undergehäng å 24 s:r	192:
5 st. hel och halfglas med up- sats och undergehäng å 10 s:r	50:
7 st. helglas med upsats å 5 s:r	35:
1 st. nattduks D:o	5:
6 st. hel och halfglas Lam- petter med upsats och undergehäng å 10 s:r ...	60:
4 st. halfglas nattduks å 3 s:r	12:
1 st. D:o at sättja uhr öfwer	5:
9 st. halfglas speglar å 2 s:r	18:
6 st. qwart D:o å 1 s:r	6:
2 st. ättendelar å 20 ./.	1: 8
1 st. nattduks Låda förgylt samt bilthuggare arbete	15:

399: 8

Oförgylta Späglar.

10 st. halfglas Speglar med gula ramar å 1 s:r 8 ./.	12:16
3 qwarter glas D:o å 16 ./....	1:16
4 st. ättendelar D:o å 8 ./.	1:
1 st. halfglas i gl. ram	20
1 st. qwart D:o D:o	10
10 st. halfglas rese Speglar å 2 s:r	20:
10 st. qwart D:o å 1 s:r	10:
4 st. Läck Speglar å 4 ./.	16
6 st. mindre D:o	16
12 st. Pappers Speglar	11:
18 st. Dito D:o å 28 ./.	1:10
4 dussin mindre D:o å 24 ./.	3:
88½ dussin små pappers ramar utan glas	33:

55: 8

Diverse Estamper med Ram.

4 st. Konungens tahl	24:
8 st. Estamp Tafl:r med fruntimers bilder öakta förgylt å 1 s:r 16 ./.	12:
4 st. Hästtaflor D:o å 1 d:r 16 ./.	6:
10 st. Estamp D:o om åtskil- lige Landts skaper med äcta förgyllning å 1 d:r	10:
4 st. Dito Historiska med D:o å 16 ./.	2:
4 st. D:o om 4 åhrets tider å 16 ./.	2:
26 mindre D:o med Landsska- per öakta förgyl. ... 10 ⅔	8:21 ⅓
6 st. D:o öfwer Christii li- dande å 10 ⅔	2:
4 st. Präst Poutraiter å 8 ./.	1:
3 st. D:o med äcta förgyl. 10 ⅔ ./.	1:
2 st. kiärleks Estamper å 24 ./.	1:16
1 st. liten D:o som föreställer Fru Swea	16
1 st. Perspective tafila med brun ram och förgylta kanter	24
1 st. kammar Optica	25:
31 st. större och mindre kop- parstycken utan Ramar	18:
12 Böcker guld Papper	6:

123:13

Foljerta Glas.

1 st. 12 tums glas	
2 st. 10 tums D:o	
2 st. helglas d:o	28:
8 st. halfglas	
37 st. qwart D:o	
20 st. ätten del:r	

Ofoljerade Glas.

5 st. 12 tums glas	
5 st. 10 tums Dito	
8 st. helglas	
17 st. halfglas	36:
21 st. qwart D:o	
7 st. ätten dels D:o	

Kosta Glas.

10 st. större skifwar		
9 st. mindre D:o	16:	
2 st. rutor		
22 st. Spegel Foljer à 2 d:r	44:	
23 st. Bly Prässar	30:	
Diwersse Gipsformar Större och mindre värderas till	30:	184:

Spägel Ramar Grundade utan Glas.

7 st. Helglas Ramar		
2 st. qwart D:o	3:	
8 st. $\frac{1}{3}$ dels D:o		

Ramar Med Papp.

1 st. 21 tums ram		
1 st. 15 tums D:o		
5 st. hel och half glas	3: 8	
1 st. Konungens tahl		

Ramar utan Papp.

1 st. 18 tums Ram		
5 st. 12 tums D:o		
9 st. hel och half D:o		
1 st. Konungens tahl D:o	5:	
15 st. qwart D:o		
11 st. åttan delar D:o		
5 st. nattduks lädor	11: 8	
1 st. Buller steen med sitt bord och duk	5:	
1 st. ny Slipstol at släpa glas på, består af 1 wef, 2 st. blyskifwor med Spindlar, 2 st. steen skifwor med D:o, 1 st. D:o utan spindel samt juhl och snöre	10:	
1 st. gl. Dito med sina skifwor och Stenar för	3:	18:

Diwersse Ingredienser för	30:	
4 qwick Silf:r med	16:	46:
1 st. liten handqwarn	1:	
2 st. gulddynor	1:	
2 st. D:o knif:r	1:	
Färgpänslar förgyllare Pänslar		
2 st. små Buller stenar	1:	
2 st. Buller flintor	4:	

Bildthuggare och Snickare Wårktyg.

1 st. Bildthuggare bänk		
1 st. Snickare D:o		
1 st. klosåg med båge		
5 st. Sågar med sina Ställningar		
2 st. handyxor		
1 st. Silkel		
1 st. skrufståd		
2 st. Snickare hamrar		
2 st. fihl klåfwar		
2 st. hoftänger		
2 st. hamrar		
2 st. träklubbor		
3 st. grada Raspar		
6 st. stora fihtar		
6 st. mindre D:o		
52 Bildt huggare Järn		
5 st. Bärer		
1 st. mässings foder för rökrita		
4 st. Hyfwel bänk hakar		
1 st. klämhake		
22 st. Diwersse Hyflar med sina Järn		
1 st. Lim Påtta		
Tillsammans värderat till en summa	80:	

Rätt avskrivet betygar:

Vadstena i landsarkivet den 21 okt. 1930

Ex officio

Carl M. Kjellberg.

Landsarkivarie.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

OM HÄSTEN OCH HÄSTKAMPEN PÅ ISLAND I FORNA TIDER

AV JURIS DOKTOR HERLUF AF TROLLE.

Missnöjd med konung Harald Hårfagers välde, avseglade den norske storbonden Ingolfr Arnarson år 874 ifrån Norge till Island för att där bosätta sig; nära kusten kastade han sina medförda högsätospelare i havet och anropade gudarna, att pelarna måtte genom deras föranstaltande taga land på den plats, där Ingolfr enligt gudarnas vilja borde grunda sitt bol och resa pelarna ånyo. De strandade på en punkt vid sydkusten av ön och där vid det gräsrika tunet byggde han sin gård. Ingolfr medförde till sin avlägsna tillflyktsort en flock av olika slags husdjur från Norge såsom hornboskap, får, getter, hundar och framför allt hästar. Hans exempel följdes av ett icke ringa antal högättade bondemän från Norge, men jämväl några svenska och danska storbönder slog sig efterhand ner på den fjärran ön, samtliga medförande husdjur från sina gamla gårdar i hemlandet. De medhavda hästarna tillhörde en tämligen småväxt, med stora huvuden försedd ras. Vid jämförelse emellan hästskelett, påträffade uti Isländska forngravar, och sådana från yngre järnåldern, funna i Nydams mosse i Schleswig, ha några olikheter icke i avseende å vare sig

storlek eller eljes kunnat utrönas; det torde sålunda vara sannolikt, att de isländska hästarna vid tiden för bebyggelsen voro av samma slag som de, vilka under ett skede av den stora folkvandringen buro de germanska krigarna emot Rom.

Det var väldiga hästhjordar, som under sagotiden strövade omkring på Islands gräsrika slätter; man vet sålunda, att på en enda gård antalet hästar kunde uppgå ända till 150 stycken. Hästen var jämväl så gott som outhärlig för nybyggarna, vägar funnos ju icke, avståndena mellan gårdarna voro stora och platsen för Altinget, öns på samma gång lagstiftande och dömande myndighet, vid vars sammanträden varje till myndig ålder kommen isländsk man skulle närvara, var fjärran belägen i förhållande till många orter. Man nödgades därför färdas ridande, och varor klövjades på hästryggen, såsom ännu i dag sker i vårt lands nordliga på vägar fattiga skogs- och fjälltrakter.

Hästen stod ock i högt anseende, varom åtskilliga stadganden i den gamla isländska lagboken Grågås — måhända en symbolisk beteckning av lagens höga

ålder — bära vittne. Sålunda voro ryt-
taren och hans häst så gott som fridlysta,
och den man, som förgrep sig t. o. m. en-
bart på hästen, hade i många fall för-
skyllt landsförvisning eller fredlöshet,
vilket senare på Island liksom i det öv-
riga Norden i stort sett innebar, att den
skyldige icke fick hysas eller hjälpas av
andra människor samt kunde av envar
saklöst dödas.

Om — stadgar lagen — under en ritt
en lös främmande häst slöt sig till rytta-
ren och följde honom, var denne skyldig
uppsöka närmaste gård för att få lös-
hästen tillvaratagen och hemförd till sin
ägare. Hade ryttaren underlåtit detta,
och löshästen fått följa med förbi tre
gårdar utan att ryttaren i någon av dem
gjort hemställan om hästens upptagande,
var ryttaren hemfallen till landsförvis-
ning. Enahanda straff drabbade ryttaren,
om han lät löshästen medfölja ifrån byg-
den över fjäll med älvar på ömse sidor.
Den, som fastband svansen på en annans
häst i dess mun, avskar svansen på en
annans tingshäst, avelshingst eller en
häst som en man red på färd till bröllop,
var jämväl underkastad landsförvisning.
Det var vid samma påföljd förbudet att
på en betesmark skramla med en häst-
skramla åt en häst — som en man på väg
till Altinget en stund släppt på bete —
så att hästen därigenom blev skygg och
svår att upptaga; att jaga efter en häst,
på vilken en man red, så att denne föll av;
att jaga efter en packhäst eller göra den
skygg; att f. ö. på vilket sätt som helst
med vett och vilja förorsaka, att en ryt-
tare föll av hästen. Straffet skärptes med
böter, om ryttaren icke kom ner på föt-
terna utan skadade sig vid fallet. Den,

som olovligen grenslade en annans häst,
hade förskyllt sex öres böter, red han ett
kortare stycke ifrån stället, steg bötes-
beloppet till tre mark, men red han så
långt, att han på ena sidan passerat tre
gårdar, var straffet fredlöshet.

Liksom i det övriga Norden dödades
vid en avliden stormans högsättning hans
favorithäst för att fortfarande tjäna sin
herre. Märkligt nog har man vid under-
sökning av isländska forngravar funnit,
att jämväl vid förnämliga kvinnors död
hästar avlivats för att följa sina här-
skarinnor i döden¹ och såsom man före-
ställde sig allt fortfarande bära dem;
det var lång väg ifrån Island till Val-
hall.

Jämväl åtskilliga av de hedniska gu-
darna tänktes anlita hästen till ritt —
Oden själv hade ju en t. o. m. åttafotad
springare — ej underligt då att man till
deras — »de vredas» — blidkande fram-
bar hästoffer, kanske förmenande att
därigenom förse dem med riddjur. År
1880 fann den isländske fornforskaren
Sigurdur Vigfusson spår efter hästoffer i
ruinerna av ett blothus vid Valfjorden
och jämväl senare ha liknande fynd
gjorts.

Det gamla fordgermanska bruket att
viga en häst till gudarna, utan att den
omedelbart offrades, omfattades ock på
Island, varom en av de isländska släktsa-
gorna bär vittne. På isländska betecknas
såsom bekant saga en prosaberättelse i
allmänhet, och släktsagorna utgöra skild-
ringar av enskilda isländska personers
öden, av vissa släkter — eller hela trak-

¹ Vid åtminstone ett tillfälle har i Norge
gjorts ett om samma förhållande vittnande
fynd.

ters historia, konungasagorna äro ju rent historiska framställningar. Den i förevarande avseende åsyftade sagan är benämnd Ravnkel Frejgodes saga och förtäljer, att på gården Adalbol i Ravnkelsdalen på isländska Östlandet fanns en häst, som var vigd till guden Frej. Gårdens ägare Ravnkel tog i sin tjänst en dräng, som ålåg bl. a. att hava uppsikt över gårdens hästar. Drängen erhöll tillstånd att rida på alla hästarna utom på den heliga hästen, men vid ett tillfälle överträdde han — kanske av nödtvång — förbudet och blev på sådan grund dräpt av sin husbonde. Till fullbordan av gudaoffret blev hästen senare dödad genom att nedstörtas från en klippa, som ännu i dag utvisas.

Seden att viga en häst till Frej hade isländarna säkerligen närmast hämtat ifrån Norge, där den historiskt förekom. Det förtäljes nämligen, att då Olaf Tryggvason vid ett tillfälle var på väg till Frejs tempel vid Nidarås för att förstöra dess gudabilder, mötte han nära helgedomen en flock hästar, vilka uppgavos tillhöra guden.

Hästar ansågos äga övernaturliga egenskaper, de voro kloka såsom människor, kunde se i mörker samt varseblevo gengångare och spöken vid tillfällen, då den närvarande männen sågo intet. Om en häst under ritt plötsligt stannade utan att kunna förmås gå framåt, trodde man, att han hejdades av en sådan syn. Den gamla germanska föreställningen, att onda övernaturliga väsenden stundom iklädde sig hästhamn, fortlevde på Island. Hästens huvud ansågs kunna i avskuret skick frambringa särskilda övernaturliga verkningar, man lade stundom

ett sådant i högen hos den avlidne, och de upphängda hästhuvudena i tempelns närhet ansågos fortfarande bevara den kloket, djuret besuttit, medan det levde.

Den isländska Vatnsdælasagan omtalar, att man begagnade sig av en slaktad hästs avskurna huvud, då det ifrågakom att anordna en s. k. nidstång. Dylig stång restes för att utmärka, att ett hus inneslöt en niding, d. v. s. en man, som gjort sig skyldig till nidingsverk, vartill räknades vissa skymfliga gärningar t. ex. förfallslöst uteblivande ifrån en avtalad holmgång, en art av tvekamp. Man uppsatte hästhuvudet på en stång med mulen vänd mot huset och uppspärade densamma medelst en träpinne, så att huvudet liksom grinade; på stängen anbraktes vidare en brädbit, därå utskurits bilden av en man eller ett manshuvud — nidingen — samt ristats runor, tillkännagivande holmgångsavtalet. Hästhuvudet ansågs bringa nidingen olycka, men dessutom var han efter nidmärkningen ovärdig vistas ibland fullgoda män och fick tåla benämningen gridniding, d. v. s. avtalssvikare.

Köttet efter de vid offerandet dödade hästarna förtärdes på stället av de, som deltog däri, men inälvorna av djuren — hjärta, lungor, lever — upphängdes jämte skinnen och huvudena i templets närhet. Blodet uppsamlades uti offerkärnen och gudabilderna beströkos därmed av den närvarande goden, en man, som var det världsliga och andliga överhuvudet i ett av de små, nästan självständiga isländska samfundet, som benämndes härad. Han doppade — såsom Eyrbyggja och Droplungarsuna sagorna förtälja — ock däri den heliga ring, stalla-

ringr, som han bar på armen; vid denna ring avlades de rättsliga ederna, den svärjande berörde den med högra handens fingrar, då edgången i tempelhovet fullgjordes genom avsägande av edsformuläret.

Emellertid förtärdes hästkött icke blott vid offermåltiderna, det utgjorde nämligen ett allmänt använt födoämne för befolkningen och skattades såsom sådant så högt att, då kristendomen år 1000 antogs av Islands Alting, isländningarna förbehöll sig att icke behöva efterleva kyrkans förbud mot förtärandet av hästkött.

Anledningen till kyrkans ovilja emot hästköttsätandet var troligen hästens användning såsom offerdjur vid de hedniska offerfesterna, kanske jämväl föreställningen om de onda andarnas uppträdande i hästhamn samt om hästens förmåga att iakttaga dem, då människoögat intet varseblev. Djuret betraktades av kyrkan såsom orent, jämförligt med hunden och ormen.

Ett på Island under ifrågavarande tid mycket uppskattat folknöje utgjorde den s. k. hästkampen, d. v. s. en anordnad strid på liv och död emellan hingstar. För ändamålet utvaldes tidigt hingstfölar med stark kroppsbyggnad och stora, väl utvecklade hörntänder, s. k. kamptänder; dessa föl utfordrades därefter kraftigare än andra föl och tillätos icke såsom de övriga hästarna gå ute jämväl under vintern och själva söka sig föda utan stallfordrades denna årstid.

Kampplatsen var i regel en slätt, omgiven av höjder, dit samlades menigheten i nejden till hästetinget, såsom det sades, männen slöto en trång krets omkring de

stridande hingstarna, och kvinnorna togo plats på höjderna.

Envar av de två hingstar, som skulle kämpa emot varandra, framfördes av två män, den ene ledde djuret, och den andre gick bakom detsamma, försedd med en s. k. häststav. Denna, som var spetsad eller skodd i ena ändan, användes till att under kampen sticka hingsten med och därigenom uppreta honom ävensom till att, då så kunde ifrågakomma, åtskilja de stridande djuren. I närheten av kampplatsen hade man några brunstiga ston tjudrade för att de med sin närvaro skulle uppväcka hingstarnas rivalitet; kampen utgjorde sålunda egentligen en parningsstrid emellan rivaliserande hanar. Så snart hingstarna fingo syn på varandra, reste de sig på bakbenen och gingo i denna ställning varandra till mötes. Då de kommit intill varandra, anföllo de med raseri, och envar riktade sina bett emot motståndarens strupe, ett förhållande, som medförde, att kampen icke sällan slutade med enderas död genom förblödning. Det hände icke ofta, att hingstarna anföllo varandra med bakhovarna, emellertid berättas det om en kamp emellan två hingstar, därunder den ene med dessa sina hovar utslog framtänderna på sin motståndare, vilken ansågs synnerligen farlig, samt därefter reste sig på bakbenen och avbet hans strupe.

I regel fortgick kampen, tills den ena av hingstarna avbröt striden och flydde eller dödligt sårades. Stundom åtskille en av ägarna hingstarna med häststaven och avbröt sålunda striden, vid vilket förhållande hans hingst ansågs ha blivit övertvunnen.

I tävlingsivern kunde det hända, att en

av hingstägarna slog till motståndarens hingst med sin stav för att hindra den ifrån ett alltför häftigt angrepp eller för att förmå den att vika. Detta var naturligtvis otillåtet och gav stundom anledning till ovänskap och blodiga strider emellan hingstägarna, varom sagorna veta berätta.

Nials saga förtäljer om en hästkamp, under vilken båda hingstägarna gjorde sig skyldiga till misshandel av varandras djur; det heter här om i sagan, tolkat på vårt språk:

Folk red nu till hästkampen och där samlades en mängd människor. Gunnar och hans bröder och Sigfurssönerna och Nial och alla hans söner voro tillstädes; likaså Starkad och hans söner och Egil med sina söner. De sporde Gunnar, om det nu icke vore bäst att släppa hästarna emot varandra. Gunnar samtyckte. Skarpheden sade: »Vill du, att jag skall hetsa din häst, Gunnar frände?» »Nej, det vill jag icke», svarade Gunnar. »Det skulle dock passa bäst», genmålde Skarpheden, »ty då vore där hetsiga karlar på bägge sidor». »I skullen icke kunna säga eller göra mycket, förrän det blir ofrid men hetsar jag hästen, skall det icke gå så lätt, ehuru slutet blir detsamma», anmärkte Gunnar. Hästarna blevo nu släppta emot varandra. Gunnar gjorde sig färdig att hetsa sin, och Skarpheden framledde den. Gunnar var i röd kort rock, hade ett brett silverbälte om livet och en stor häststav i handen. Nu sprungo hästarna emot varandra och betos länge, så att ingen behövde egga dem, och det var till stor förnöjelse. Då överenskommo Thorgeir och Kol, att de skulle stöta till sin häst, när hästarna därefter sprungo

emot varandra, för att om möjligt få Gunnar ikullkastad. Hästarna rände nu ihop, och Thorgeir samt Kol sprungo i det samma emot länden på sin häst och stötte till den så hårt, de kunde; men Gunnar körde genast till sin häst och det blev en så kraftig sammanstötning att Thorgeir och Kol föllo överända och hästen ovanpå dem. De voro genast åter på benen och gingo löst på Gunnar, men han kastade sig till sides, grep Kol och slog honom till marken, så att han låg sanslös. Thorgeir Starkadson slog till Gunnars häst, så att den miste ena ögat. Gunnar gav Thorgeir ett slag med sin stav, så att han likaledes föll omkull och miste sansen. Därefter gick Gunnar bort till sin häst och sade till Kolskeg: »Döda hästen, den skall icke leva lemlästad.» Kolskeg högg huvudet av hästen. Då hade Thorgeir kommit på benen, fattade sina vapen och ville gå löst på Gunnar, men folk lade sig emellan och stor trängsel uppstod. »Jag är led på detta spektakel», sade Skarpheden, »det är mycket bättre, att män slåss med vapen.»

Jämväl efter kristendomens införande på Island fortfor man att avhålla hästetning; det sista skall hava förekommit år 1623 å en ort, benämnd Fnjoskardal på Nordlandet, ej långt ifrån Öfjord.²

² Det är icke osannolikt, att hästkamp förekommit jämväl i Sverige. På den i statens historiska museum förvarade s. k. Hæggestenen finnas avbildade två hästliknande djur, vilka synas inbegripna i strid. Bakom vart och ett av dem är anbragt bilden av en man, försedd med en stav. Enligt min mening avser ristningen otvivelaktigt att framställa en hästkamp. I Norge fortsatte hästkampen, skeid, till 1800-talets förra hälft, då denna, sedan kyrkan börjat föra strid emot denna folksed, nedlades, se Norske Bygder I, Setesdalen, sid. 223 spalt 2.

SKEPPSHALLARNA PÅ BYGDÖ AV SUNE LINDQVIST.

Att museer äro för trångbodda, är ju tyvärr en mycket vanlig företeelse. Att deras ansvariga ledare årtionde efter årtionde måst upprepa sin klagan däröver, utan att det länt till önskad effekt, ha vi också en rik och nedslående erfarenhet av. Vår misströstan i detta avseende var så stor, att man väl ännu för fem år sedan skulle ha betraktat det som ett dåligt skämt, om någon stått upp och förkunnat, att anno 1930 förhoppningarna om nya, för den närmaste mansåldern tillräckliga lokaler åt de nationella forn- och medeltidssamlingarna skulle vara på väg att förverkligas både i Köpenhamn, Oslo och Stockholm. I alla händelser kan åtminstone en sangviniker säga sig, att vi i denna dag stå på den punkten.

Det är visserligen endast det danska museet, som fått sin byggnadsfråga definitivt ordnad. Sedan en frivillig insamling, vari t. o. m. skolbarnen landet runt deltog, inbragt ett par miljoner, gav staten resten. Nu äro murarna uppförda till ena hälften av den stora tillbyggnad vid Stormgade, varmed Prinsens palä, Nationalmuseets gamla hemvist skall utvidgas.

Så långt ha vi ju inte hunnit varken i Norge eller Sverige. Men 1929 års svenska riksdag har som vi veta beslutit att reservera Positionsartilleriets gamla ståtliga kasern och en avsevärd del av den vidlyftiga tomten däromkring för Statens historiska museum — vilket jämte Nordiska museet och Livrustkammaren utgör vårt nationalmuseum i detta ords rätta bemärkelse — och har likaledes an-

visat nödiga medel för utförande av ritningar för de behöfliga nybyggnaderna. Den gamla kasernen räcker nämligen inte till stort mer än tjänstelokaler, arkiv, bibliotek o. dyl. Programmet för arkitektävlingen offentliggjordes i slutet av år 1929.

I Norge avgjordes år 1914 en motsvarande konkurrans om ny byggnad för ett historiskt Nationalmuseum, avsett att uppföras på Bygdö invid den norska motsvarigheten till Nordiska museet och Skansen. Det var Oslouniversitetets Oldsaksamling, som med sina forn- och medeltidsskatter skulle flytta in i detta nya nationalmuseum. Dess nuvarande, i Jugendstil uppförda byggnad har sedan länge befunnits för trång. Man uppger, att dess arkitekt endast fått två direktiv från museichefen: huset skulle innehålla så och så många kvadratmeters golvyta och salarna skulle vara så och så många meter höga. Det senare måttet hade tagits efter den högsta portalen i museets ståtliga samling av stavkyrkorester, och eftersom den portalen verkligen är mycket hög, finna vi nu även alla stenyxor och andra småting inrymda i salar av jättelik höjd. Fast höjden alltså räckt till, vart golvytan ej stor nog för att man även i denna byggnad skulle ha kunnat införa museets största skatter, de berömda vikingaskeppen från Tune, Gokstad och Oseberg. De ha länge — alltför länge — fört en blygsam och ej alldeles riskfri tillvaro i några med korrugerad plåt beklädda träskjul på universitetstomten i Oslo.

För arkitekterna synes uppgiften att

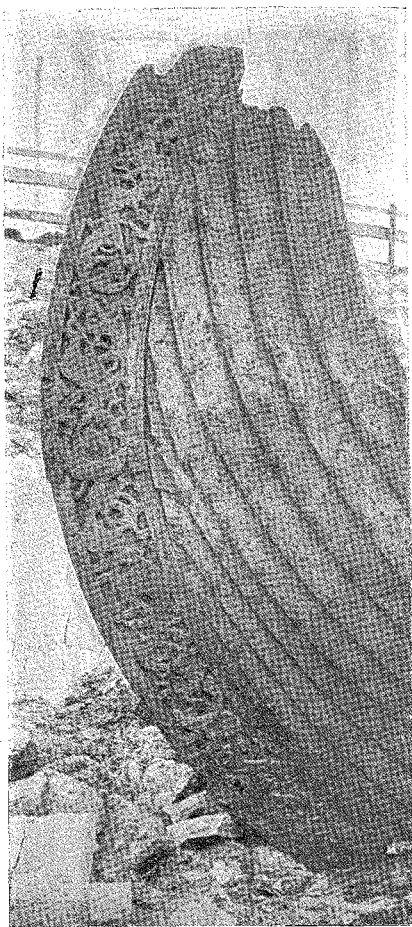

FIG. I. OSEBERGSSKEPPETS STÄV.

på värdigt sätt införliva skeppshallarna med de övriga utställningssalarna ha varit en särskilt både prövande och tacksam uppgift. Förslagen, som till en del äro publicerade i den norska tidskriften *Arkitektur og dekorativ kunst* (särtr. ur *Tekn. Ukeblad* nr 8, 1914, innehålla många intressanta alternativ. Det med första pris belönade, efter vissa ändringar numera fastställda förslaget var upprättat av Arnstein Arneberg. Det ger en enkel och redig planlösning. Hela det tilläm-

nade komplexet kan, vad byggnadernas inbördes gruppering beträffar, jämföras med Nationalmuseet på Blasieholmen. En rektangulär borggård skall omslutas av fyra raka — förhållandevis lägre — längor och tudelas av en femte, som ligger rätt innanför entréhallen precis som kyrksalen i vårt Nationalmuseums botenvåning. Denna tvärbyggnad är Osebergskeppets hall. Bortom den följer ett lika högt, kvadratisk rum för Oseberghögens gravkammare, till höger och vänster härom vidta de två andra skeppshallarna, som tillhöra huvudrektangelns baksida, och på den fjärde sidan från den nyssnämnda gravkammaren räknat skall en utbyggnad göras för Osebergfyndets vidunderliga vagn, slädar och andra konst saker.

Sådant är projektet. En gång förverkligat skall det helt visst befinnas motsvara fordringarna på förträffligt sätt. En enkel arkitektur ger värdig ram för det märkliga och dyrbara innehållet. De förnämsta sevärdheterna, Osebergfynden, betonas riktigt genom sin placering i komplexets mittaxel. Man skall skymta den härligt svängda stäven på drottning Åsas snäcka redan när man köper biljetten i entrén. Tillfälle att närmare studera både detta och de andra skeppen i sammanhang med övriga stolta vikingatidsfynd får man i rättan tid vid passagen genom museets i en étage förlagda huvudsamlingar, som omspanna hela tiderymden från stenåldern till och med renässansen. Och när man till slut, trött av alla skiftande intryck, lämnar museet, kan man så sända drottningens gravskepp en sista avskedsblick.

Prisbedömningskommittén meddelade, att det utvalda förslaget i mycket erinrade om den i programmet antydda planen. Oldsaksamlingens dåvarande ledare, den ej minst i museitekniskt avseende så högt förtjänte gotländingen Gabriel Gustafson, har alltså säkerligen en god del av äran för det goda resultatet av planlägningsarbetet. Då han följande år (1915) avled, skulle han emellertid aldrig få glädjen se planerna realiseras. I professor A. W. Brygger fick han en efterträdare, som just är mannen med all den energi, som säkerligen kräfts för att trots den ekonomiska depression, som världskriget fört med sig, redan ha kunnat genomdriva åtminstone de första etapperna i den stora byggnadsplanen.

År 1926 fördes Osebergsskeppet över i sin nya hall; 1929 har även den tvärlänga fullbordats, i vars yttre delar de två andra vikingaskeppen skola utställas. Men ehuru också dessa skepp flyttats in i sitt nya hem, saknas ännu medel till deras värdiga iståndsättande. Endast Osebergsskeppet visas tillsvidare för allmänheten. Då Oldsaksamlingen den 30 nov. 1929 firade hundraårsminnet av sitt första öppnande — hundraårsminnet av grundläggningen kunde ha firats ett år tidigare — hade man emellertid borttagit den provisoriska vägg, som eljest skiljer Osebergshallen från de ofärdiga avdelningarna. Det är sannerligen en ståtlig syn, som erbjuder sig, när man från centralhallen i den T-formiga byggnadens mitt kan överblicka alla tre vikingaskeppen på en gång. Och det är en sevärdhet,

som det inte finns maken till i hela Europa.

Den redan fullt inredda hallen har fått en för sitt ändamål synnerligen väl avpassad form. Dess väggar ha, utom port och fönster, inga avbrott, inga lister eller andra arkitektoniska påfund, som kunde tänkas dra åt sig blicken. Långväggarna övergå mjukt i det höga tunnvalv, som bildar taket. Fartyget är så högt placerat, att man från ena sidan ej ser den andras fönster och sålunda ostört kan beundra de djärvt svängda, rikt sirade stävarna och hela det svarta skrovets stolta linjer, sådant det avtecknar sig mot den ljusa bakgrunden. Det behövs inte mycken fantasi för att byta ut den överflammade muren mot ett grått dis över det vatten, som en gång var denna drakes rätta element.

Vi svenskar ha alla skäl att lyckönska våra norska vänner både till dessa märkliga skepp och till den ståtliga byggnad, som börjat resa sig på Bygdö. Och må vi dessutom hoppas, att det nya hus, som planeras för vår antikvariska huvudsamling, icke bara skall ritas på papper och modelleras i gips, utan förverkligas och därvid formas och fyllas på ett lika värdigt sätt, så att den skådelystna allmänhet, som en vacker dag släppes in genom portarna, också kan lämna det med oförglömmeliga intryck. Fast vi sakna hela vikingaskepp, äga vi ju i Statens historiska museum många stolta forntidsfynd och medeltida skatter, som ropa efter en bättre placering.

SPEGELN. Dess betydelse i japanska legender och japansk folktrö

AV THEODOR HAGBERG.

De svenska riksregalierna utgöras som bekant av krona, äpple och spira. I Japan däremot bestå de kejsrerliga insignierna av spegel, svärd och smycke. Dessa regalier överlämnades enligt de japanska urkunderna av solens gudinna till hennes sonson, som av henne insattes som Japans härskare. Av dessa regalier skulle spegeln, som var den första i sitt slag och som hade förfärdigats av guden Ishikoritomi, betraktas som solgudinnans egen själ och vördas som om den vore hon själv. Den skulle symbolisera kunskap liksom renhet och sanning och fick icke besudlas av människornas blickar. Därför ligger den väl förvarad i omhöljen av sidenbrokad och i en ask av cederträ i det heliga templet Naiku¹ i provinsen Ise.

Om denna den första spegelns tillkomst finnes i Japan en särskild legend. Solgudinnan hade vredgats på sin broder, vindarnas gud, heter det i denna legend, och inneslutit sig i en grotta. Ett djupt mörker blev rådande över hela världen, ty solgudinnan kunde icke förmås att lämna sitt gömställe. Men så hittade man på en list. En stor spegel smiddes lika vacker som solen, och den placerades vid grottans öppning. Därpå ställde man till med en glammande fest utanför. Gudinnans nyfikenhet väcktes, hon kunde icke låta bli att se efter, vad som tilldrog sig under hennes frånvaro, öppnade försiktigt och skådade ut från sitt göm-

ställe. När hon så fick se den sköna bilden i spegeln, lockades hon helt ut från grottan, och det blev åter ljus i världen.²

Denna heliga spegel, som nu utgör en av de tre symbolerna för kejsarmakten, är förfärdigad av koppar, och dess storlek är 2 fot i diameter och 64 tum i omkrets.

Men det var icke endast denna från solgudinnan härstammande klenod, som man vördade och höll helig i Japan, utan alla speglar över huvud taget. Spegeln ansågs nämligen i det forntida Japan att ha särskild magisk kraft och förmåga. Den pryddes och utsirades med japanska tecken för sol och måne samt med allehanda guda- och djurbilder. De gamle läto ofta speglar liksom svärd följa sig i graven, och spegeln placerades då vid den dödes huvud eller på hans bröst. Man har i gamla japanska gravar påträffat många dylika speglar, förfärdigade av brons, av vilka en del härstammat från Kina och beräknas ha tillkommit för över 2000 år sedan.³ Med spegelns makt kunde bland annat stormen betvingas, ty »om man kastar en spegel i ett upprört hav, drager den dit den mäktige gudens hjärta»⁴ trodde man på 900-talet. En av Japans mest berömda diktare, som levde på denna tid, har i ett av sina diktverk⁵ skildrat

² G. Ukita »The Imperial Regalia of Japan» (Transactions and Proceeding of the Japan Society, Vol. VI Part I).

³ N. Tsuda »Prehistoric Relics of Religion» (The Japan Magazine march 1916). Kinesiska speglar i den von Hallwylska samlingen avbildade i Rig 1926, sid. 174, 175.

⁴ K. Florenz »Geschichte der Japanischen Litteratur» sid. 195. Leipzig 1906.

⁵ Tosa Nikki av Ki no Tsurayuki.

¹ Ett tempel, som säges vara byggt 4 år förr Kristus och som enligt traditionen bygges om vart 20:de år efter samma modell (E. Papinot, History and Geography of Japan).

hur han under en svår storm offrade sin enda spegel, och hur det upprörda havet därigenom blev lugnt och stilla. Havet blev, som man säger, blankt som en spegel.

Efter att ursprungligen ha haft sol och måne, gudar och djurbilder ingrave-
rade på spegelns baksida, övergick man med tiden även till inskriptioner av olika slag såsom böner om lycka och framgång, rikedom och kunskap m. m., eller också hade man endast japanska tecknet för ordet »själ» ingraverat. Ofta när det behövdes en tempelklocka eller en Buddha-
staty skulle gjutas, uppmanades kvinnorna att skänka sina bronsspeglar för att nedsmältas till metall för klockan eller statyn. Det blev mången gång stora högar av speglar, som sålunda lågo uppstaplade utanför en del tempel. Lafcadio Hearn har berättat en japansk sägen från 1100-talet om en dylik gåva, som gjordes av en ung flicka i Mugen. Hon ångrade, att hon givit bort sin vackra, gamla bronsspegel, ty spegeln hade gått i arv från generation till generation inom hennes släkt och bar dessutom på sin baksida ingraverade de tre lyckobringande symbolerna tall, bambu o. plommonblom. Så starkt ångrade hon i hemlighet sin gåva till templet, att spegeln icke kunde smältas, utan gick kall och hård genom smältugnen. På så sätt återspeglades hennes tankar, och det blev allmänt bekant, att det icke var med varmt hjärta hon framburit sitt offer.⁶

Liksom svärdet har kallats krigarens själ, så finnes också ett japanskt ord-
språk, som säger, att »spegeln är kvin-

nans själ».⁷ En kvinnas spegel är betecknande för hennes hjärta. Håller hon den klar och ren, då är också hennes hjärta rent och gott.⁸ »Är spegeln fläckig, så är själen oren», säger nämligen det japanska ordspråket.⁷ Bibeln lär också människan, att i spegeln skåda sina fel och söka förbättra sig själv.⁹

I de shintoistiska templen i Japan finnes alltid en spegel upphängd. »Den utgör en bild av människohjärtat, som i sitt ogrundade tillstånd speglar gudomens bild. När man ser sitt anlete återspeglas på den blanka ytan så är det liktydigt med: »Känn dig själv!»¹⁰

Det finnes i Japan många vackra legender och berättelser om speglar från en tidpunkt, då dessa nu outhärliga ting-
estrar voro sällsynta och okända föremål för den japanska lantbefolkningen, och då man icke fullt fattade, att det var ens egen bild den återgav. Bland dessa legender är kanske den om »Matsuyama-spegeln» den mest kända. Den förtäljer oss om en ung bondflicka, som var sin mors avbild, och vilken varje gång hon skådade i spegeln, som hon fått av modern på dennes dödsbädd, fullt och fast trodde sig skåda moderns själ i en föryngrad och förskönad gestalt.¹¹ Modern hade nämligen sagt dottern, att när dottern längtade efter henne, skulle hon taga fram

⁷ de la Mazelière »Le Japon» I sid. 310. Paris 1907.

⁸ Enligt svensk folktro förlorar den gyllene brudkronan under vigseln sin glans, om bruden icke är mö.

⁹ »Jakobs brev I. 24. (Se tidskr. Hjälp n:r 46, Stockholm, 1929. »Spegeln är angenämare än dombasunen».

¹⁰ I Nitobe (Bushido 1906.

¹¹ Y. T. Ozaki »Japanska sagor» sid. 119. Sthlm 1904.

⁶ L. Hearn »Spöken och drömmar från Japan» sid. 149. Uppsala 1904.

FIG. 1. SPEGEL, 350 MM. I DIAM., SKÅNKT TILL A. E. NORDENSKIÖLD UNDER VEGAS BESÖK I JAPAN 1879. SIGNERAD: KIMURA INABANO KAURI FUJIWARA SHIGETOSHI.

spegeln, och på dess klara yta skulle hon alltid kunna se henne och tala till henne.

Spegeln blev för henne det »sköna glas,
där man betraktar,

Ej sig, blott dem man kära har.

Säll den, det aktar

Han har en vän i äldrens dar».¹²

Man trodde för övrigt i det forntida Japan, att spegeln i sig inneslöt en själ, som ibland kunde taga mänsklig gestalt. I »The mirror maiden» berättar Lafcadio Hearn en japansk legend om en spegel, vilken hade tappats i en källa och slutli-

¹² Ur F. M. Franzéns dikt om spegeln i hans samlade skrifter 1:sta bandet sid. 16.

gen efter många år lyckades taga mänsklig gestalt för att genom andras bemedling komma åter i den släkts ägo, som ursprungligen ägt den.¹³

Även hos oss i Norden tilltror man spegeln en viss förmåga, särskilt då det gäller att låta oss veta, vad framtiden kan bära i sitt sköte. Det är ju allmänt bekant, att om man slår sönder en spegel, varslar det om olyckor i sju år. På Åland heter det, att »om någon nyårsafton i ett rum, där ingen annan finnes, tager en spegel i handen och sätter sig med ryggen mot dörren, skall man få se, om någon skall avlida under året, ty den »fege» ses då komma in genom dörren utan huvud. Om man själv skall dö, ser man sig själv träda in på detta sätt.¹⁴ En finländsk folktro säger att den flicka, som sätter sig mitt i en soffa, där en spegel finnes ovanför, blir gammalpiga,¹⁵ och om man ställer två speglar mot varandra på påskafton, kan man i dem få se sin käraste.¹⁵ I Japan synes man också tilltro spegeln om en liknande förmåga att förutspå kommande händelser, ty »om man vid tjurens timme kl. 2 på natten ser i en spegel, får man skåda sina framtida öden».¹⁶ Spegeln kan även vara till hjälp vid sjukdomar, så till exempel, om man lägger en spegel under ett sjukt barns huvudkudde, har den förmågan att få barnet att fortare tillfriskna.¹⁷ En kvinna bör aldrig lägga sin handspegel

¹³ Lafcadio Hearn »The Romance of the Milky Way a. o. sid. 125.

¹⁴ Festskrift till H. F. Feilberg 1911 utg. av Svenska Landsmål m. fl. sid. 403.

¹⁵ Gärda Snåre »Folksed och folkskrock i Kronoby» (Budkavlen 1926) sid. 19 och sid. 25.

¹⁶ D. Bildt »Japonica» sid. 112. Sthlm 1914.

¹⁷ H. L. Joly »Legend in Japanese art» sid. XXXVI.

med framsidan uppåt, ty då kan det hända att någon annan kvinna blir kär i den hon älskar.¹⁸

Slutligen torde det här vara av intresse att omnämna de s. k. japanska trolspeglarna. Dessa speglar av metall hade den egendomliga förmågan att den s. k. solkatten från dem avbildade mönstret eller in-

skriptionerna på spegelns *baksida*. Detta fenomen ville man till en början tillskriva det sätt, på vilket de polerades. Japanen doktor H. Muraoka har emellertid lämnat en utförlig redogörelse för dessa speglar och deras förmåga, som han förklarar vara beroende på att konvexiteten icke är lika överallt på spegeln.

INTERNATIONELLA FOLKKONSTKONGRESSEN I ANTWERPEN-LIEGE-BRYSSEL SOMMAREN 1930 AV SIGURD ERIXON.

Den 7—14 oktober 1928 hölls den första internationella kongressen för folkkonst i Prag, och därvid konstituerades »Commission Internationale des Arts Populaires» (C. I. A. P.), vilken organisation har till syfte att utgöra ett föreningsband mellan de forskare, som syssla med folkkonst och de institutioner och personer, som verka för folkkonstens bevarande eller återupplivande. Den utgår egentligen från Coopération Intellectuelle i Paris, vilken ju i sin tur är ett barn av Nationernas Förbund. Vid folkkonstkongressen i Prag voro en mängd personer församlade och många länder voro officiellt representerade, bland dem dock icke Sverige. De försök, som detta år gjordes för att förena de krafter i Sverige, som intresserade sig för folkkonsten, ledde då icke till några egentliga resultat, delvis beroende därpå att kongressens riktlinjer föreföllo något oklara. Den 25—30 oktober 1929 höll emellertid C. I. A. P. sin första assemblée plénière i Rom. Vid detta tillfälle var Sverige ej alls representerat, men vid den innevarande år av-

hållna andra folkkonstkongressen i Belgien den 28 augusti — 7 september 1930 beslöt svenska regeringen, att vårt land skulle representeras och undertecknad blev därvid utsedd som vårt lands företrädare.

Kongressen hade sitt säte i Antwerpen under tiden 28 augusti — 2 september, men flyttades sistnämnda dag till Liège, där den pågick till 5 september, varefter den transporterades till Bryssel och pågick där till och med den 7 september. Denna rörlighet sammanhänge med att internationella utställningar samtidigt pågingo i Antwerpen och Liège, vilka man ville bereda detagarna tillfälle att besöka. Hundraårsminnet av Belgiens självständighet var anledningen till dessa utställningar, och detta högtidlighölls även i Bryssel genom vissa festligheter, till vilka deltagare voro inviterade.

Till kongressen, som började med en mottagning i Antwerpens rådhus, hade anmält sig närmare 200 personer och deltagare från 26 olika länder. Sålunda möt-

¹⁸ Herman ten Kate. Aus den japanischen Volksglauben» Globus XV 1906.

¹⁹ Mittheilungen der Deutschen Gesellschaft für Natur und Völkerkunde Ostasiens. IV. Tokio 1884—88.

FIG. 1. GRANDE PLACE, BRÜSSEL, MEDAN FESTTÅGET PASSERAR.

tes här officiella representanter för Belgien, Bulgarien, Egypten, England, Estland, Finland, Frankrike Förenta Staterna, Holland, Italien, Japan, Lettland, Luxemburg, Norge, Polen, Rumänien, Schweiz, Spanien, Sverige, Tyskland, Ukrajna, Ungern samt genom befullmäktigande av andra länders representanter Grekland, Tjeckoslovakiet och Österrike. Såsom härav framgår voro deltagarna övervägande från Europa, och detta gav också kongressen dess karaktär. Den var med undantag av några korta utvecklingar europeisk både till sammansättning och läggning. Bland de nordiska länderna saknades Danmark, som dock deltagit i föregående kongresser. Norge och Finland hade

liksom Sverige blott en enda representant. Manstarkast voro Belgien, Tyskland och Polen företrädde.

För att söka koncentrera kongressens arbetsuppgifter voro förhandlingämnen begränsade till sådana arter av folkkonst, som hava nära samband med folkliga fester och högtider: plastisk och dekorativ konst, musik, sånger, danser och offentliga upptåg. Förhandlingarna voro därför uppdelade i 7 särskilda grupper, nämligen:

1. Religiösa fester och fester av religiöst ursprung
2. Fanspelet, »Jeu du drapeau», dess ursprung och utbredning i Europa
3. Års- och familjefester

4. Sönger och danser
5. Teater och marionetteater
6. Processionsvagnar, korteger och jättefigurer
7. Allmänna frågor

Under de 11 dagar, som kongressen pågick, hölls inom dessa 7 grupper 54 föredrag, många förenade med förevisning av filmer eller med musikaliska demonstrationer.

Bland mängden av föredrag må följande framhävas: Inom grupp 1 (religiösa fester) märktes först dr. Hans Mosers (München) ingående och lärorika redogörelse för vad den tyska 1500-talslitteraturen har att meddela om folkliga fester, särskilt striden mellan vinter och sommar. Diskussionen efteråt gav värdefulla upplysningar om hithörande folkfester förekomst i Europa för övrigt. Intressant var här också att genom Madame Cornélie Emilian (Bukarest) få göra närmare bekantskap med de rumänska folkfesterna vid jul och påsk, vilka visa många paralleller med Sverige, så t. ex. kringbärandet av julstjärnan, kringförandet av en utklädd bock, målandet av påskäggen o. s. v. Sistnämnda seds utbredning och ursprung blev föremål för livlig diskussion med inlägg från polska, italienska och rumänska forskare. Professor Romulus Vuja (Cluj, Rumänien) redogjorde för en utomordentligt ålderdomlig, ännu kvarlevande »hjärtfest», vars kärna är en kringvandring av maskerade personer i fallisk utstyrsel med en hjört, som dödas under dramatiska former, säkerligen en ursprungligare form av den rit, vi bevarat i våra julbocksupptåg. Tvenne belgiska forskare skildrade pilgrimsprocessionerna i Belgien och de

egenartade, ålderdomliga, trekantiga fanor, som därvid användas. Slutligen lämnade en rad föreläsare översiktsskildringar av folkfesterna i sina egna hemland, ett slags rapporter, uppgjorda i samråd med de med C. I. A. P. samverkande nationella komitéerna i respektive land. Bland dessa erinrar man sig särskilt en med utomordentliga filmer illustrerad skildring av bulgariska folkfester, en redogörelse för högtidsseder i Polen samt tvenne tyska föredrag, det ena av dr. Hahn, belysande utsmyckning av föremål, nyttjade vid de religiösa folkfesterna, det andra av dr. Pessler, som demonstrerade kartläggning av folkfester.

Grupp två bestod huvudsakligen av holländaren van der Vens föredrag med förevisning av en serie filmer över vårfe-ster i Holland och det därvid brukade fanspelet (jeu du drapeau). Som komplement därtill förekom senare särskilda uppvisningar.

Den tredje föreläsningsgruppen berörde års- och familjehögtiderna samt festdräkter. Värdefullast bland dessa var den ingående belysning med rikt bildmaterial, som gavs av engelska och holländska vårfe-ster, detta särskilt på grund av deras släktskap med de sydsvenska.

Den fjärde gruppen, som var ägnad åt sång och dans, gav också intressanta inblickar framförallt i Västeuropas folkliga kulturarv på dessa områden, så mycket mera värdefullt, som det västeuropeiska etnologiska materialet hittills varit samst känt. I England är folkdansen dock särskilt studerad och omhuldad. De demonstrationer, som senare förekommo av franska, engelska och schweiziska folkdanser, anslöto sig till de många föreläs-

ningarna inom denna grupp. Folksång i olika länder belystes med hjälp av fonogram.

Polska och schweiziska föreläsare framlade inom grupp 5 intressanta övergångsformer mellan folkfester och folklig teater, viktiga illustrationer av de utvecklingsproceser, som bilda mellanlänkar vid folkritens övergång till drama. Här har framförallt Östeuropa intressant material att giva. Den urgamla folkliga marionett-teatern i Italien och Västeuropa behandlades av italienska och belgiska forskare, och det gavs också tillfälle att studera denna konst i verkligheten.

Den sjätte gruppens föreläsningar gävo belgiska och italienska forskare tillfälle att presentera de i deras länder rikt utvecklade konstarter, som höra ihop med kortèger och processioner. Här skänktes också belysning åt de i dem ingående särskilda typerna och attributen, jättefigurer, stylvångare, vagnar etc. För Belgiens del voro kartor uppgjorda över hörande företeelsers utbredning.

Kongressens tyngdpunkt låg givetvis i dessa föredrag med därtill hörande diskussioner. De senares betydelse låg kanske förnämligast däri, att de gävo tillfälle till jämförelser mellan olika länder och att frågan om olika seders eller konstformers utbredning snabbt och lätt belystes eller löstes genom de närvarandes inlägg och svaromål.

Förutom de förevisningar och filmer och musikaliska eller andra demonstrationer, som voro direkt knutna till föredragen, förekom också ett antal demonstrationer i större stil med uppvisning av danser eller festliga upptåg framförallt »jeu du drapeau».

Vid dessa tillfällen anlidade man bondfolk, huvudsakligen ungdom, från respektive länder, alla särskilt ditresta för detta ändamål. Härvid fingo uppvisningarna ofta karaktären av tävlingar mellan de deltagande nationerna. En sådan var »jeu du drapeau»-förevisningen, som blev ytterst intressant. De många stater i Väst- och Centraleuropa, där spelet förekommer, tävlade energiskt med varandra och gävo goda tillfällen till jämförelser och därmed många intressanta slutledningar. De i upptågen medverkande räknade ända upp till 20 personer för ett enda land. Kongressdeltagarna bereddes också tillfälle att bese levande belgisk folkkonst, däribland en gammal marionetteater i Liège, där man spelade traditionellt utformade deklamatoriska dramer, skildrande Karl den stores och hans hjältars liv o. s. v. samt slutligen den jättekortège eller »l'ommegang», vilken till firande av 100-års minnet gick av stapeln i Bryssel och i vilken man sökte rekonstruera den berömda l'ommegang, som år 1549 uppfördes i Bryssel till Karl V:s ära. Häre deltog 4000 personer, alla klädda i tidstypiska dräkter, rekonstruerade med anlitage av all den kultur- och konsthistoriska sakkunskap, som landet äger. De deltagande personerna voro fördelade i samhörande grupper, och överallt voro musikkårer insprängda, vilka utförde musik från medeltiden och renässansen på tidstypiska instrument, allt ypperligt rekonstruerat och samtidigt givande en inblick i de processionsformer och karnevalsfigurer, som levat genom tiderna som en viktig art av folkkonst i Belgien liksom också i stora delar av kontinenten för övrigt. Denna grandiosa kortège verkade

som arrangerad direkt för kongressen och blev dess höjdpunkt, åtminstone i estetiskt och pedagogiskt hänseende.

Det, som vid sidan av dessa demonstrationer och föreläsningar bidrog att göra kongressen så givande, som den blev, var icke minst de talrika filmer från skilda delar av Europa, som visades och gävo förträffliga inblickar i de olika folkens kulturkaraktär i avseende på folkfester, seder, bruk och dräkter. Föredragen komma senare att publiceras och bliva så tillgodogjorda även av dem, som ej närvaro vid kongressen. Till den värdefullaste personliga behållningen för besökarna vid en dylik kongress hör däremot att hava fått se detta rikhaltiga och förträffliga bildmaterial, som ej på samma sätt kan reproduceras.

Parallellt med kongressens allmänna förhandlingar höll den »Société internationale de la chanson et de la musique populaire», som föreslogs vid konferensen i Rom 1929 och sedan konstituerades vid särskilt sammanträde i Budapest, sina sammanträden. Det utarbetades ett detaljerat förslag om och program för ett internationellt institut för folkmusikforskning av denna kommitté, i vilken finnas representanter för Belgien (museidirektor Closson, Bryssel), Finland (professor Ilmari Krohn), England, Holland, Italien, Norge (dr. O. Sandvik, Oslo), Tjeckoslovakiet, Tyskland (dr. Mersmann) och Ungern (dr. Lajtha, Budapest).

Kongressen, som vid sitt avslutnings-sammanträde på det livligaste anslöt sig till det framlagda förslaget, riktade en uppmaning till eventuellt intresserade stater att söka skaffa de medel, som äro nöd-

vändiga för dess raliserande och på så sätt hos sig förverkliga projektet.

I övrigt utfylldes kongressdagarna av organisationsärenden, rapporter, val etc. Den i spetsen för kommissionen stående byrån kompletterades genom nya inval, dock utan att ännu något nordiskt land där blivit representerat. Förslag framställdes och gillades i princip att inrätta en fond, vars avkastning skulle bidra till att finansiera byråns verksamhet. Ett mindre belopp, knappast överstigande 25 kronor per år, skulle för detta ändamål inbetalas av varje i kommissionen företrätt land.

Plan och program för den redan tidigare beslutade internationella folkkonstutställningen i Bern 1934 presenterades av representanter för schweiziska staten och kantonen Bern, och det beslöts, att en allmän kongress i samband därmed skulle hållas. Planen för denna utställning framlades också i tryck. Av denna brschyr framgår, att utställningen skall omfatta både gammal och ny folkkonst och skall bestå av en komparativ avdelning med rent vetenskapliga syften och en avdelning, där varje land utställer för sig. Alla nationer komma att erbjudas att delta i båda dessa. Byggnad för den jämförande avdelningen uppför schweiziska staten. Däremot komma de särskilda staterna att inbjudas att uppföra egna paviljonger för sina egna specialutställningar. Alla sidor av folkkonst skola representeras på utställningen men dessutom också viktigare grupper av arbetsredskap och verktyg av olika slag. En direkt inbjudan att delta kommer inom kort att framföras till vårt land liksom till alla andra intresserade stater.

Utställningen och kongressen i Bern blir först 1934. Under mellantiden kommer C. I. A. P. att avhålla en allmän konferens, och denna är avsedd att sammankallas år 1932. Platsen härför kommer under närmaste tiden att bestämmas av C. I. A. P:s byrå. Starka sympatier finnas för att denna konferens eller kongress måtte bli förlagd till Stockholm. En framställning härom med ansökan om medel för att bekosta en sådan kongress i Stockholm framfördes till svenska regeringen av i slutet av 1930 av 14 intresserade svenska forskare och museimän.

Sveriges representation i C. I. A. P. förutsätter, att det här bildas en nationell kommitté av samma slag som i alla andra anslutna länder, detta i överensstämmelse med C. I. A. P:s statuer. Det vore med hänsyn härtill och med tanke på en eventuell kongress i Stockholm i hög grad önskvärdt, att en sådan kommitté så snart som möjligt bleve tillsatt.

Folkkonstkongressen i Antwerpen-Liège-Brüssel har till fullo ådagalagt nyttan för att icke säga oumbärligheten av en dylik organisation och en dylik kongress. Etnologin, till vilken folkkonstforskningen hör, har alltför länge saknat den kommunikation mellan olika länder och forskare, utan vilken ingen vetenskap kan leva och utvecklas. I alldeles särskild grad gäller detta om etnologin och den jämförande folkkonstforskningen, som i så hög grad måste bygga sitt arbete på komparativa undersökningar. Folkkonstens specifikt nationella karaktär och behovet och vanan att uttrycka en mängd hithörande företeelser på dialekt ha hopat svårigheter och rest hinder för all jämförande forskning. Genom de föredrag, demonstra-

tioner och bildframställningar, som förekommo i Belgien, gavs en åtminstone sporadisk överblick, som på ett förträffligt sätt kompletterades genom inläggen under diskussionen. Viktiga vetenskapliga resultat nåddes faktiskt i vissa fall under själva kongressen genom de meddelande om vissa företeelsers utbredning, som redan där kunde lämnas på förfrågan. Ännu betydelsefullare för fortsatt arbete är den personliga samvaron på en dylik kongress och de personliga förbindelser, som då kunna knytas. Möjligheten att på detta sätt lära personligen känna de ledande forskarna på den europeiska etnologiens och folkkonstforskningens område och att på så sätt få närmare kunskap om, under vilka omständigheter de arbeta, gav enligt min mening den belgiska kongressen dess viktigaste behållning. Det anseende, som Sverige haft alltsedan Artur Hazelius dagar såsom pionjär för nordisk etnologi, folkkonstforskning och för praktiskt arbete att återuppliva och bevara folkkonsten och slöjden, kan Sverige ännu hävda och utveckla. Med det utomordentligt starka intresse, som numera gör sig gällande för hithörande ting i hela Europa och världen för övrigt, har vårt land en viktig mission att fylla genom sina erfarenheter och genom mängden och storleken av sina samlingar. Det synes då vara särskilt viktigt, att Sverige inträder och söker göra sin stämma hörd i den enda allmänna organisation för samverkan och diskussion, som ännu finnes på detta område.

Under kongressen lämnade undertecknad uppgifter om de svenska museiförhållandena. Nordiska Museet och Skansen voro ju av de flesta kända förut, åtmin-

stone till namnet, men när jag meddelade, att våra hembygds museer och hembygdsforskningsinstitutioner i antal nu närma sig 400, väckte detta det livligaste intresse, ja en verklig entusiasm. Det vore givetvis av värde att få visa våra förnämligare etnologiska museer för folkkonstforskarna. En tacksammare publik kan vårt land icke få. Vid kongressen i Belgien var tyvärr föga tid anslagen för besök i museer. Det, som vi kalla folklivs- eller hembygds museer, kallar man i Belgien musées folkloriques. Ett sådant i Antwerpen för flamsk folkkultur (grundlagt

1907) och ett i Liège för vallonsk kultur studerades dock intresserat av kongressdeltagarna. Efter kriget ha folkloristiska museer även inrättats i Bryssel, Gent, Mecheln, Louvain och i Brecht nära Antwerpen. Redan denna lista visar, hur intresset för hithörande ting är i stigande inom Belgien. Ännu klarare framgår detta av de folkloristiska samlings- och publiceringsinstitut, som äro verksamma i Belgien och av vilka de två förnämligaste äro belägna, det ena i Bryssel, och det andra i Gent.

EN UNDERSÖKNINGSRESA I LITAUEN HÖSTEN 1930 AV SIGURD ERIXON.

Resan påbörjades den 13 augusti 1930 och gick från Stockholm över Åbo, Helsingfors, Reval och Dorpat, där ingående studier gjordes av museer och arkiv. Av särskild betydelse för en nordisk etnolog var Eesti Rahva Muuseum i Dorpat på grund av dess efter vetenskapliga principer systematiskt sammanförda och utställda material av estnisk allmogekultur, framförallt redskap. Utbredningskartor över viktigare föremåls typer voro anbrakta invid respektive grupper. Även folkminnesarkivet var här av stort intresse.

Härifrån reste jag till Riga och sammanträffade där med den medhjälpare, jag utsett för de blivande undersökningarna, intendenten vid Luleå museum, fil. kand. Gunnar Ullenius. Först deltog vi här båda under några dagar i den baltiska arkeologkongressen och hade där tillfälle att komma i kontakt med ett stort antal arkeologer, etnologer och andra forskare såväl från Lettland, som Li-

tauen och Polen och andra länder runt Östersjön. Vi deltog också i de utflykter, som anordnades i samband med kongressen till Rauna, Libau och Grobin. Museet i Libau genomgicks i detalj och allmogebbyggelsen och bondkulturen i övrigt studerades genom kortare utflykter från dessa städer, varvid benägen hjälp lämnades av intresserade letter.

Av ännu större betydelse för mig voro emellertid de studier och utflykter i bil jag fick tillfälle göra tillsammans med arkitekten docenten P. Kundzinz i Riga, den främste kännaren i Lettland av detta lands allmogebbyggelse. Förutom den direkta vetenskapliga behållningen härav underlättade han arbetet ute i fältet som vägledare och tolk. Det var förnämligast de centrala, norra och västra delarna av Lettland, som dessa utflykter gällde.

I Riga erbjödos emellertid även andra möjligheter. Där finnes ett statligt centralarkiv för Lettlands kulturminnesmär-

ken. Det är uppdelat på olika avdelningar; en förhistorisk, en etnologisk, en för historiska stilar, en för konst o. s. v. Även folkminnesarkivet är här inrymt. Både den etnologiska och folkminnesavdelningen voro rikhaltiga och välordnade och gävo rikt utbyte. Genom att tolk ställdes till mitt förfogande kunde jag här genomgå stora delar av den etnologiska avdelningen, som innehåller ytterst omfattande samlingar i bild och beskrivningar rörande hela Lettlands bondekultur. På detta sätt erhöll jag en överblick av bebyggelse typer, byggnadskonstruktioner, jordbruksredskap, husgeråd, etc., i landets alla delar. Jag fick också i detalj studera, hur materialinsamlingen var organiserad och hur samlingarna voro ordnade i tekniskt hänseende, både inom den etnologiska och den folkloristiska avdelningen. I statliga Historiska Museet i Riga finnes också en synnerligen rikhaltig samling av lettiska etnografica, som jag genomgick med biträde av direktör M. Silins. Ett friluftsmuseum håller på att uppföras vid Riga, vilket redan innehåller 6 byggnader, och säkerligen blir en värdefull kulturtillgång för staden Riga.

Medan den lettiska folkkulturen sålunda till en del kunde studeras i arkiv och museer, ställde sig saken annorlunda beträffande Litauen, ty där saknades etnologiskt arkiv och de museala samlingarna voro föga omfattande. Det var också med kännedom härom, som jag planerat en undersökningsexpedition i Litauen. Denna igångsattes den 27 augusti och pågick till och med den 30 september 1930. Deltagarna voro undetecknad, intendent Ullenius, en litauisk student från universitetet i Kaunas, vilken tjänstgjorde som tolk,

samt en litauisk chauffeur. Medan undertecknad en kortare tid i början av arbetet var borta för speciellt uppdrag, ledde Ullenius expeditionen; för övrigt förestod den av mig. I bil genomrestes så gott som hela Litauen, eller åtminstone alla ur kulturhistorisk synpunkt mera viktiga distrikt. Framförallt ägnade vi oss åt att studera de ännu utflyttade byarna, vilka vanligen just nu höllo på att skiftas, så att vi kommo i tillfälle att samtala med lantmätarna och äse en del skiftestämmor. Det är numera icke så gott om oskiftade byar i Litauen, och om några år skola de allra flesta vara borta. Lika intressanta voro hustyperna och byggnadskonstruktionerna, vilka studerades särskilt med tanke på geografiska utbredningsförhållanden. Utomordentligt rika och intressanta rön gjordes för övrigt rörande jordbruksmetoder och redskap samt hantverk och arbetsliv, vidare folkkonst, heminredning, folksed och tro. Rika skördar hemfördes av fotografier, ritningar och anteckningar. Resultatet överträffade helt våra förväntningar, vilket till stor del berodde på det vänliga intresse, den hjälpsamhet och välvilja, som visades oss överallt i Litauen från statsmyndigheterna till privatpersoner i alla klasser och stånd. Av stor betydelse för oss var det stöd vi från början erhöillo från Litauens envoyé i Stockholm minister Jurgis Savickis.

Bland viktigare distrikt och orter, som sålunda besöktes, må nämnas: Ukmerge, Kedainai, och Raseiniai (i centrum), Alytus, Mariampolé och Sakiai (i söder), Utene, Zarasiai och Rokiskis (i öster), Birsai, Siauliai (i norr) och Memel och Kurische Nehrung (i väster). Ålderdomligast voro bygderna i söder och öster. I

Siauliai fanns ett litet etnografiskt museum, som genomfotograferades. Smärre samlingar funnos också hos en del privatpersoner, vilken vi besökte.

När expeditionen vid utgången av september månad återvände till Kaunas, voro tillgängliga medel förbrukade, såväl anslaget från Längmanska Kulturfonden som av ingenjör Magnus Täcklind i Stockholm och Svensk-amerikanska linjen tillskjutna medel, och då dessutom vägarna av höstregnen blivit urusla och svåra att befara, avbrötos arbetena och expeditionen upplöstes, och jag och min medhjälpare Ullenius, som även varit expeditio-

nens tecknare, reste hem. Resan till Polen måste vi således tills vidare avstå ifrån. Under hemfärden studerade jag Prussia-museet i Königsberg och det därvarande friluftsmuseet, både för att lära känna kulturformerna i Ostpreussen och de litauiska samlingar, som finnas i staden.

Under resan i Balticum har jag erhållit meddelande om att Lettlands och Litauens kulturminnesförvaltningar eventuellt skulle komma att överlämna etnografiska samlingar från sina länder lämpade för specialutställningar i Nordiska Museet. Museets ekonomi tvang styresmannen att avböja inköp under mina resor.

BALTISKA ARKEOLOGKONGRESSEN I RIGA 19—23 AUGUSTI 1930.

AV BIRGER NERMAN.

I augusti 1912 sammanträdde i Stockholm den första baltiska arkeologkongressen. Vid dess avslutning beslöts, att sådana kongresser skulle hållas vart fjärde år och att 1916 års kongress skulle förläggas till Königsberg. Världskriget överkorsade denna plan, och ganska länge skulle det dröja, innan man kunde tänka på att avhålla någon ny baltisk arkeologkongress.

När svenska arkeologer sommaren 1929 i och för Grobingrävningarna gästade Riga, väcktes från finländsk och svensk sida — där man redan sedan några år tillbaka sonderat stämningen i olika länder — i en krets av lettiska, finländska och svenska arkeologer tanken att återuppliva de baltiska arkeologkongresserna och vann allmän tillslutning. Senare ingingo från finländska och svenska arkeologer uppmaningar till deras lettiska kolleger att taga initiativ till en kongress

i Riga sommaren 1930, och man förklarade sig från lettiskt håll beredd därtill. Det beslöts, att universitetet skulle ställa sig som inbjudare, och en kommitté bildades i Riga under beskydd av statspresidenten A. Kviesis, med ministerpresidenten H. Celmins som hedersordförande, universitetets rektor prof. A. Tentelis som ordförande och prof. Fr. Balodis som generalsekreterare.

Kongresstanken fick stor anslutning. När deltagarna i mitten av augusti samlades i Riga, visade det sig, att antalet (enligt en uppgift, vilkens riktighet jag i skrivande stund icke kan kontrollera) uppgick till omkring 200, därav ett 100-tal letter, 25 svenskar, 18 tyskar (inklusive 1 Danzigtysk), 10 polacker, 9 ester, 9 finländare, 9 lithauer, 2 danskar, 1 engelsman, 1 fransman och 1 norrman.

Redan den 18 augusti hälsades kon-

gressdeltagarna välkomna i en ledande artikel i Lettlands största tidning, Jaunakas Sinas, författad av professor Balodis. Här anknöts till Stockholmskongressen 1912, och i samband därmed ägnades en varm hyllning åt minnet av Oscar Montelius, »den moderna arkeologiska vetenskapens stormästare» och upphovsmannen till de baltiska arkeologkongresserna. På aftonen samma dag var tillfälle berett kongressens deltagare att bevista ett högtidssammanträde av Lettiska Filologiska Sällskapet i universitetets aula, varvid prof. E. Blesse höll föredrag om kurerne. På kvällen hade av universitetets rektor och organisationskommittén anordnats en ståtlig mottagning i det förnämliga Schwarzhäupterhaus.

Följande dags förmiddag ägde det högtidliga öppnandet av kongressen rum i universitetets aula. Kongressen öppnades av statspresidenten, varefter hälsningsanföranden höllos av ministerpresidenten, Rigas stadsfullmäktiges ordförande A. Krievins och prof. Tentelis i egenskap av universitetets rektor och organisationskommitténs ordförande. Man hade överenskommit, att endast en representant för de inbjudna skulle svara, och det ärofulla uppdraget hade givits åt Sveriges förste officiella representant, riksantikvarien Sigurd Curman. Professor Balodis föredrog så organisationskommitténs rapport, varefter presidiet utsågs.

Omedelbart härefter började föredragen, och dessa fortgingo så den 19, 21 och 22 augusti både förmiddag och eftermiddag, sammanlagt c:a 30 till antalet. Om dem mera sedan. Emellertid avbrötos de av en hel serie festligheter och utfärder, av vilka de viktigaste här må anföras.

På kvällen den 19 augusti gavs å Nationalteatern en festföreställning till kongressdeltagarnas ära, och därefter hade ministerpresidenten (som tillika är utrikesminister) inbjudit kongressen till supé i utrikesministervåningen.

Onsdagen den 20 var helt reserverad för en bilutfärd till Livland. Man avreste från Riga redan kl. 7,30 f. m. Närmast gick färden till några under utgrävning varande stenkestgravar i högar vid Bulumuiza nära Lemsal från slutet av bronsåldern eller början av järnåldern, som demonstrerades av utgrävaren dr W. Ginters. Man fortsatte så till fornborgen i Vaidava, som togs i besiktning under ledning av prof. Balodis. Därifrån begav man sig till en annan fornborg, den berömda Raunaborgen, den bäst undersökta av Ostbaltikums fornborgar, där Balodis grävt 1927 och om vilken han utgivit sitt bekanta arbete. Under sommaren hade här utgrävningarna fortsatt av B. och konservator A. Karnups, vilka båda demonstrerade grävningarna. Ett angenämt och vackert intermezzo var den talrikt besökta bygdefest, som uppe på den vackert belägna borgen i sommarkvällen ordnats till kongressdeltagarnas ära med sång, tal m. m. Vidare besöktes ruinerna av den medeltida borgen. Dagen avslutades med middag i Rauna.

Torsdagen den 21 augusti besöktes kl. 3 e. m. den arkeologiska utställning, som med anledning av kongressen hade anordnats i Historiska Museet i slottet. Man hade här fullständigt nyordnat museet och för tillfället dit även sammanfört från Lettland härrörande material ifrån andra lettiska museer liksom från utländska sådana ävensom belysande utländskt jäm-

förelsematerial, bl. a. från Sveriges vikingatid. Den mycket välordnade utställningen, till vilken en utförlig katalog på tyska språket utgivits, var synnerligen instruktiv. Ur svensk synpunkt ytterst glädjande var att konstatera, att ett helt rum beretts fynden från Grobin jämte den samling svenska järnåldersföremål, som museet erhållit genom byte från Statens Historiska Museum i Stockholm, en anordning, som är avsedd att bli permanent. — Kl. 5 e. m. hade statspresidenten mottagning för kongressen i slottet, och senare gav organisationskommittén supé för presidiet och de inbjudna staternas officiella representanter.

Påföljande dag, fredagen denn 22, hade staden Riga vid middagstiden anordnat en ca 2 timmars utfärd på båt på Düna. Kl. 6,30 e. m. avslutades själva kongressförhandlingarna. På kvällen gavs så festföreställning å Nationaloperan, och därpå följde staden Rigas supé i »Lilla Gillet».

Lördagen den 23 var helt ägnad åt en utfärd, denna gång till Sengallen. Av färden gick kl. 8 f. m. Närmaste målet var en nyupptäckt stenåldersboplats vid sjön Zebrenes ezers, som demonstrerades av undersökaren dr E. Sturms. Därefter fortsattes till några högar ifrån romersk järnålder vid Ile, utgrävda av dr H. Moora, vilka visades av denne, och till sist bestogs den storslagna fornborgen Terve, en gång säte för semgallernas »konung». Frukost hade intagits å universitetets lantbruksanstalt vid Vec-Auce, och avskedssupé gavs i Mitau, varvid åtskilliga tal utväxlades.

Följande dag, den 24, hade Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga inbjudit kongressmedlemmarna att

bese dess rika samlingar i Dommuseet. I sällskapetets bibliotek visades samtidigt en utställning av sällsyntare handskrifter och tryck. Alla dessa samlingar stodo f. ö. öppna under hela kongress tiden.

Både den 19 och 24 hade tillfälle beretts att taga i beskådande Schwarzhäupterordens silverskatt och den 21 och 24 att studera Fornminnesförvaltningens arkeologiska och etnografiska avdelningars arkiv.

På kvällen den 24 avreste en del av kongressdeltagarna till Grobin, där på följande dag de arkeologiska utgrävningarna demonstrerades av undertecknad och hans medhjälpare. På aftonen hade staden Libau anordnat en bankett i societetshuset.

Övergå vi till själva föredragen, kunna vi givetvis icke här omnämna dem alla. Av dem som berörde stenåldern må antecknas friherre dr B. von Richthofens »Zur Kunst des nordostischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit», dr G. Hallströms »Übereinstimmungen und Gegensätze in der steinzeitlichen Kunst westlich und östlich des Botnischen Meerbusens» och prof. J. Kostrzewskis »Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste». Bronsåldern var bl. a. företrädd av dr E. Sturms »Die ältere Bronzezeit im Südostbaltikum». För de nyaste undersökningarna om Lettlands förromerska järnålder redogjorde dr W. Ginters i »Beiträge zur vorrömischen Eisenzeit Lettlands». Den romerska järnåldern behandlades i tre föredrag, professor A. M. Tallgrens på nya synpunkter rika »Donauländische Elemente in der älteren Eisenzeit des Ostbaltikums», mag. Maartha Schmiedehelms »Beziehungen zwischen

dem Weichselgebiet und Estland zur römischen Eisenzeit» och dr H. Mooras »Die Kultur der Hügelgräber der älteren Eisenzeit in Lettland». Folkvandringstiden representerades av undertecknads föredrag »Funde und Ausgrabungen in Grobin 1929». Vikingatiden (jämte tidigaste medeltiden) var rikt företrädd. Främsta intresset fängade här dr G. Schwantes och prof. O. Scheels redogörelser ur arkeologisk, resp. historisk synpunkt för Hedebyproblemet och i samband därmed för de nya, stort tänkta utgrävningar, som omedelbart efter kongressen skulle igångsättas. Ytterst intressanta och bringande rikt nytt material voro dr C. Engels »Beiträge zur Gliederung der spätheidnischen Zeit Ostpreussens», där bl. a. det skandinaviska inslaget utreddes, och general G. Nagevicius »Ausgrabungen in Prizmonti», av vilket bl. a. framgick ett starkt gotländskt inslag i den västkuriska kulturen under 1000-talet. Även dr Arne framlade mycket nytt material i sitt föredrag »Schweden in Russland in der Wikingerzeit». Av stort intresse var även dr R. Jakimowicz »Über die Herkunft der Hacksilberfunde», vari ett försök gjordes att uppgruppera det nord- och osteuropeiska vikingatidssilvret på ett större antal kulturområden. Hela yngre järnåldern omfattade prof. Fr. Balodis »Lettische Burgen und Hausbau in der jüngeren Eisenzeit», vari redogjordes för de märkliga undersökningar, som i detta avseende under senaste år bedrivits i Lettland. I äldre medeltid befunno vi oss med docent A. Schücks föredrag »Die Einwanderung der Schweden in Estland», vari övertygande visades, att denna invandring ägt rum först under 1100- eller 1200-talen.

Av allmännare karaktär voro åtskilliga föredrag. Här må nämnas docent N. Åbergs »Krieg und Handel in vorgeschichtlicher Zeit», dr J. Brøndsteds »Die Kunst des Ostens und die Entstehung der altgermanischen Tierornamentik» och dr E. Laidis »Einige Resultate der antiquarisch-topographischen Arbeit in Estland».

Som redan av ovanstående redogörelse framgår, erbjödo föredragen synnerligen mycket nytt; jag vet mig icke ha bevisat en kongress, som varit så givande. Och man fick ett levande intryck av, hur många viktiga problem, som förena arkeologerna kring Östersjön, hur i själva verket Östersjöbäckenet inom arkeologien bildar ett naturligt kulturområde. Kongressen gav också ett glädjande intryck av, hur just under senaste år — kanske särskilt som ett resultat av de nya Östersjöstaternas tillblivelse — denna baltiska forskning fått ett mäktigt uppsving.

Det torde också kunna sägas, att kongressen icke minst visade intresse för frågorna om svenskarnas forntida insatser vid Östersjön. I en hel rad föredrag kommo dessa frågor på tal, och det uttalades från skilda håll förhoppningar om, att ifrågavarande problem måtte genom grävningar och bearbetningar ytterligare utredas. Rigakongressen blev därför en god stimulans för den svenska forskning, som under senare år satt dessa frågors klarläggande som sitt mål.

Till kongressen hade utgivits flera skrifter: den ovannämnda utställningskatalogen, ett större populärt arbete »Die Letten», innehållande 18 uppsatser av olika författare över de gamla letternas förhistoria, historia, språk och kultur, vidare första bandet av en serie publikationer

på lettiska över Lettlands arkeologiska material med dels en förteckning över de fasta fornlämningarna från järnåldern av H. Riekstins, dels en avhandling om smyckenålarna ifrån järnåldern av R. Snore, slutligen en uppsats »Einige Resultate der antiquarisch-topographischen Arbeit in Lettland» av Fr. Ozolins. Samtliga dessa skrifter ge ett levande intryck av det mycket betydelsefulla arbetet, som sedan Lettlands frigörelse utträtats på det arkeologiska området.

Vad kongressens organisation beträffar, måste den betecknas som glänsande. Anordningarna voro ståtliga, ja, utomordentliga, och apparaten fungerade med beundransvärd precision. Organisationskommittén och särskilt dess ledande man prof. Balodis äro därför förtjänta av det högsta beröm. Man måste även med djup tacksamhet erkänna det intresse, som den lettiska statens högst uppsatta män, rikspresidenten, ministerpresidenten, riksdagens talman samt flera av ministrarna, visade kongressen, icke blott genom de festligheter, som gävos till kongressens ära, utan även genom att i stor utsträck-

ning deltaga i dess förhandlingar och utfärder. Den gästfrihet och välvilja, som från alla håll kommo kongressdeltagarna till mötes, kunna knappast överträffas.

I detta sammanhang bör med tacksam antecknas den storartade gästfrihet mot de svenska kongressdeltagarna och det intresse för kongressen, som Sveriges minister i Riga P. Reuterswärd och hans maka lade i dagen, en gästfrihet och ett intresse, som svenska forskare vid många föregående tillfällen fått röna.

Den baltiska arkeologkongressen var den första stora vetenskapliga kongress, som hållits i Riga och över huvud taget i Ostbaltikum sedan de nya staternas tillblivelse. Den visade letterna som utmärkta kongressarrangörer och Riga som en förträfflig kongresstad. Men framför allt markerade den ett stort uppsving för lettisk fornforskning och fornminnesvård, den ådagalade, att vad härutinnan på senaste årtiondet utträtats i Lettland tillhör de märkligaste framstegen i nämnda avseende inom Nordeuropa.

Det beslöts, att nästa baltiska arkeologkongress skall äga rum i Kiel 1934.

Fråga. Efter Ola Bannbers föredrag vid Föreningens sammanträde den 13 april 1931 omtalade frih. Ernst Hermelin, Marieberg i Björkviks sn, Södermanland, att uti ett Björkviks sockens sockenstämmoprotokoll av år 1703 (nu förvarat uti Landsarkivet i Uppsala) finnes uppgift, att »de gamle Björkviksborna brukade i stället för kors sätta roder på gravkullarna. När detta bruk först uppkommit, kände man icke. Det vill synas som om prästerskapet betraktade rodret som någonting hedniskt eller

åtminstone olämpligt som gravvård, och år 1703 sades det uttryckligen ifrån att hädanefter inga roder mer skulle få sättas på gravarna utan endast gravstenar och kors.»

Han tillade, att ingen nu levande i Björkviks socken har minne av denna sed, eller ens hört talas om den förr än genom detta protokoll.

Om någon kan lämna uppgift om ett dylikt »rodres» utseende — helst med fotografi — vore Rigs redaktion synnerligen tacksam för en sådan.

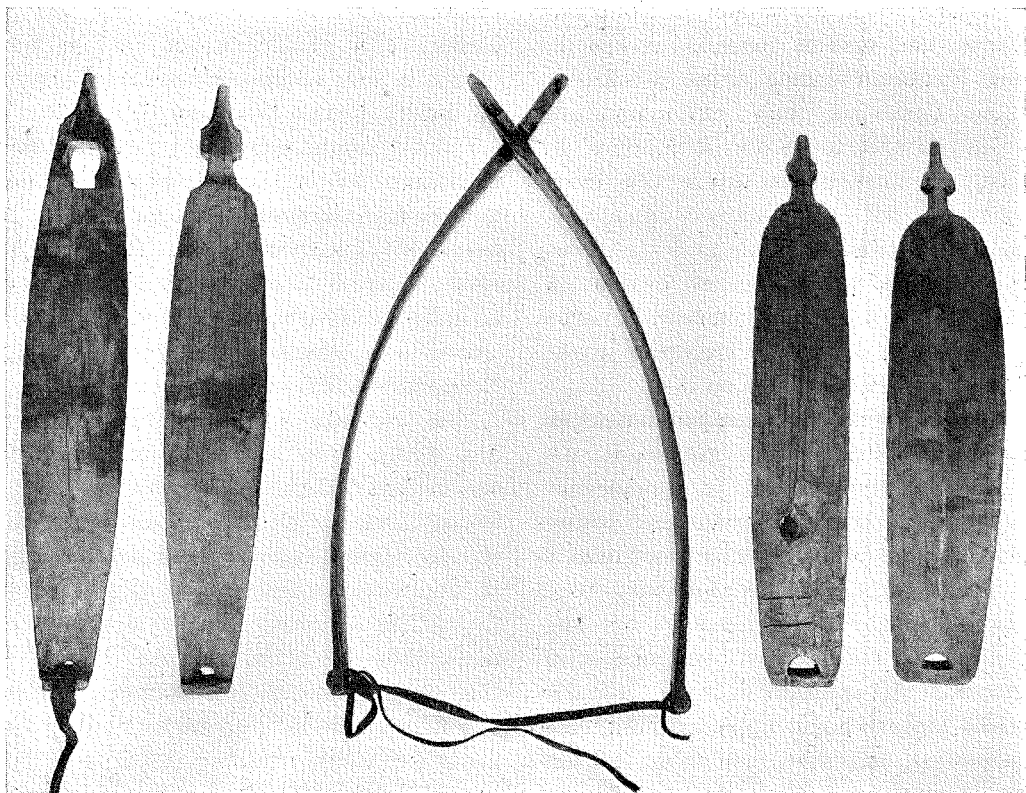

FIG. 1—3. LAPSKA KLÖVSADLAR. FIG. 1. L. 515 MM.; FIG. 2. L. 560 MM.; BÅDA FRÅN KARESUANDO, TORNE LAPPMARK. FIG. 3 L. 460 MM, FRÅN JOKKMOKK, LULE LAPPMARK. NORD. MUSEET.

EN LAPSK KLÖVSADEL OCH DESS URSPRUNG RAGNAR JIRLOW.

En synnerligen egenartad form av klövjesadel är den som träffas bland lapparna och av dem benämnes *svakah*. Detta bland etnografer välkända redskap består av två brädformiga trästycken omkring 40 cm. långa, som förenas med varandra över renens rygg strax bakom bogbladen, genom att det ena klövjeträet trädes genom ett hål i det andra. Nedtill bindas de fast vid varandra medelst en rem. För att lindra skavningen har man ett

skinn eller dylikt under sadeln. Bördan hänges i en lycka vid sadelns horn, varmed jag i det följande vill beteckna klövjetränans spetsar ovanför föreningspunkten. Den att döma av mig tillgängligt material vanligaste typen visar bild 1, 2 med måttligt långa horn. Dessutom förekommer emellertid hos Karesuandolapparna en typ med överlånga horn, som då ibland kunna vara ända till 15 cm. långa. En sådan sadel, *ridingspakka*,

FIG. 4. SVEGA.

använda barn, då de rida, varvid de hålla sig i hornen.¹

Denna egendomliga packsadel, som hittills mig veterligt endast anträffats hos lapparna, spelar emellertid en viktig roll i de intressanta teorier angående renskötseln uppkomst, som K. B. Wiklund och Gudmund Hatt framlagt och som jag här i all korthet vill gå in på.² Enligt Hatt skulle inom renskötseln utnyttjandet av renen som dragdjur vara uppkommet efter mönster av hunden i denna egenskap. Dragningen har en ofantlig utbredning bland de i norra Europa och Asien boende renskötande folken, medan klövjningen är begränsad till lappar och till de på andra sidan Ural boende sojoterna och tunguserna. Då sålunda klövjningen har väl avgränsade utbredningsområden, som likt kilar tränga in i körningens stora område, och dessutom den sojotiskt-tungusiska klövsadeln visar en påfallande likhet med turkiska grannfolks hästsaddlar, drar Hatt härav den slutsatsen, att klövjningen bland renskötande folk är import från kringboende hästfolk. Härför talar den nämnda sojotiska sadeln. De lapska klövjeträna där-

emot måste enligt Hatt o. a. a. sid. 243 vara en lapparnas egen uppfinning, eftersom den varken liknar den sojotiska sadeln eller skandinavernas klövsadel. Lapparna skulle alltså ha lånat metoden att klövja från nordborna utan att låna deras redskap för klövjandet, en svårighet, som tydligen varit Hatt fullt medveten.

I sin med Hatts samtidiga uppsats i Ymer 1918 sid. 268 f. intar K. B. Wiklund en försiktigare ståndpunkt angående den lapska klövsadelns härstamning. Enligt honom är *svakah* möjligen lån från nordborna; det lapska ordet sammanhänger i så fall enligt vad professor Wiklund haft vänligheten meddela mig med det svenska ordet *svega*.

Nu finnes ju ett i Sverige ganska spritt bården, som på sina håll benämnes *svega*, som dock endast brukas av människor och dessutom har föga eller ingen likhet med den lapska klövsadeln i dess nuvarande form. I sin enklaste gestalt består svegan blott av en ovriden kvist, vars grenar man flätat samman så att de bilda en ögla. Den typiska svegan är emellertid alltid snodd, fig. 4. Den tillverkas av den vane västerbottningen t. ex. under några minuters uppehåll i arbetet. Det är nämligen främst för transport av hö till ladan på de sankt myrängarna som den alltjämt brukas. Mannen går in i skogen och skär ett spö av björk. Därefter vrider han spöet med händerna, un-

¹ O. Elgström: Karesuandolapparna, bild 57 och sid. 132. Emilie Demant-Hatt: Med lapperne i höjfeldet s. 185.

² K. B. Wiklund: Om renskötseln uppkomst, Ymer 1918, s. 249 f. G. Hatt: Rensdyrnomadismens elementer. Geografisk Tidskrift, 24 Bind, Köpenhamn 1918, s. 241 f.

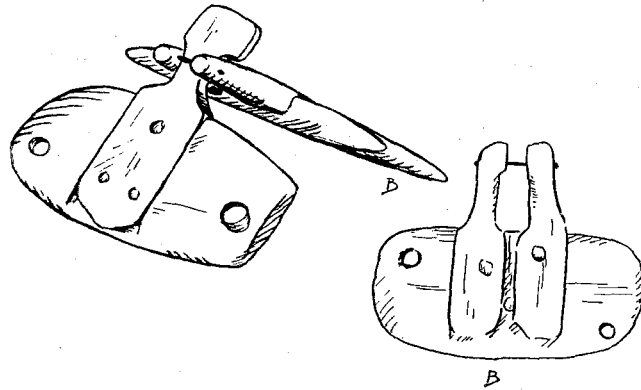

FIG. 5—6. KLÖVSADEL, KLYVBERI, FRÅN FÄRÖARNA. GÖTEBORGS MUSEUM. TECKNING AV STIG RYDÉN.

der det att dess ena ände hålles tryckt mot marken. Sedan snos änden till glidögla med en enkel knut. Vid transport av större bördor kan man göra svegan längre genom att använda två björkspön i stället för ett, varvid de två spöna äro länkade i varandra och flätade i sig själva. Nordiska museet äger svegor från Norrbotten, Dalarna och Dalsland, dessutom känner jag dem från Västerbotten, Närke och Östergötland, vidare från Norge och från Finlands finnar och svenskar. Ordet svega och dess dialektala förändringar träffas från Västerbotten till Östergötland. Redskapet har förekommit under namn av *svapa*, även bland lulelappar.³

Ordet *svakah* ger alltså åtminstone ännu så länge ingen klar ledtråd till förklaring av det därmed benämnda redskapets härstamning.

Lösningen finnes på annat håll nämligen inom det gamla norska kolonialväldet ute i Atlanten. För några år sedan råkade jag under förberedelser till en av mig länge planerad expedition till Island att

närmare studera Svabo Føroyaferdin 1781—1782.⁴ I denna finner man bilden av en klövsadel som består av två i varandra hakade hälfter. Inte minst av denna anledning ställde en från Göteborgs Museum utgående expedition på mitt förslag denna sommar kosan till Färöarna för att vinna bekräftelse på förmodan att vi härute hade en sadel av likartad typ med den lapska. Fig. 5, 6 visa en färöisk *klyvberi*. Skillnaden mot den lapska typen ligger blott i att på den färöiska sadeln liksom även på den shetländska, fig. 7, en tvärgående bräda nedtill tillkommit. Den isländska klövsa, deln, fig. 8, visar en senare form, där de ursprungliga klövjeträna växt samman till ett bågformigt ok med tre intappade horn.¹⁴ Hornen användas på Island liksom på Färöarna och Shetland till att hänga bördan på. Färö-typen synes även förekomma på Orkney-öarna.⁵

⁴ Utgiven genom bibliotekarien M. A. Jacobsen, tryckt i Thorshavn 1924.

¹⁴ En *klöfsödull* från Island i Dansk Folkemuseum visar ävenledes tre horn, en *klifberi* från Island i Norsk Folkemuseum har endast två horn.

⁵ J. Firth: Reminiscences of an Orkney parish, bild vid s. 105.

³ S. Drake: Västerbottenslapparna, s. 118.

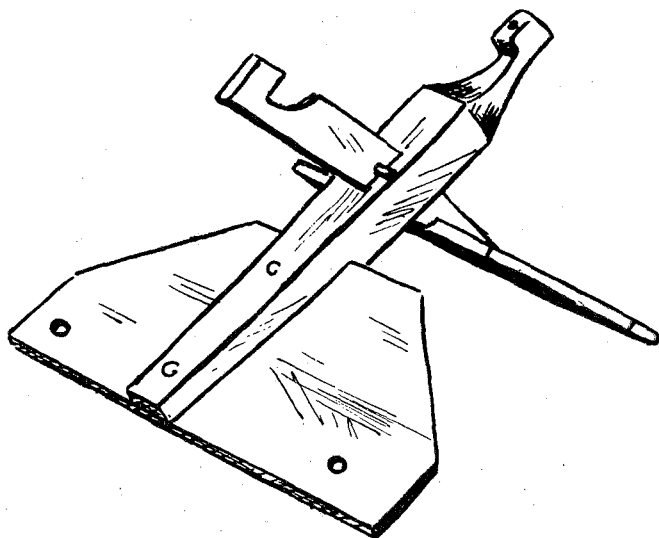

FIG. 7. KLÖVSADEL, CLIBBER, FRÅN SHETLANDSÖARNA; GÖTEBORGS MUSEUM. TECKNING AV STIG BYDÉN.

Alla tvivel på ett sammanhang mellan den Atlantiska övärldens klövjesadlar hävas av det förhållandet att sadeln överallt bär samma nordiska namn (fär. *klyvberi*, *klibbari*, shetl. *klibbar*, orkn. *clibber*, nyisl. *klyvberi*, nynorsk *klyvbar* etc.). Ordet träffas redan under medeltiden (fisl. *klyfberi*). T. o. m. till fastlandet, till Caithness på Skottland, den gamla nordiska kolonien, har denna sadeltyp trängt. Till övärlden på andra sidan Skottland synes den dock icke ha kommit, att döma av att en i Edinburghs museum förekommande klövsadel från Islay, Hebriderna, är i släkt med de vanliga nordiska klövsadlarna.

Man synes alltså vara berättigad att rekonstruera följande förlopp. Vi ha över hela Norden — Finland undantaget, där man icke synes ha klövjat⁶ — ursprungligen fördelat bördan över hästryggen

genom ett svakah — liknande redskap. Under äldre folkvandringstid dyka för första gången upp de under senare tid över stora delar av Asien och Europa belagda klövsadlarna av två långsgående brädor mellan tvärgående bågar i vårt land⁷ och tränga långsamt undan bruket av parkopplade klövjeträn. Ännu vid bosättningen på den atlantiska övärlden, alltså på 800-talet, böra dessa ha varit vanliga i Norge⁸, måhända redan då i den atlantiska formen med tvärträ. Lapparna böra ha lånat dessa parkopplade trän i sin ursprungliga form, innan den vanliga klövsadeln trängde igenom. När detta skedde uppe i norra Skandinavien kan ännu icke bestämmas.

⁷ R. Norberg: Om förhistoriska sadlar i Sverige i Rig 1929, s. 97 f.

⁸ Termen kvarlever enligt Torp ännu i stora delar av Norge. Om ordet nu betecknar de parkopplade klövjetränerna eller den senare klövsadeltypen är mig ej bekant.

⁶ Wiklund: Om renskötseln uppkomst, s. 269.

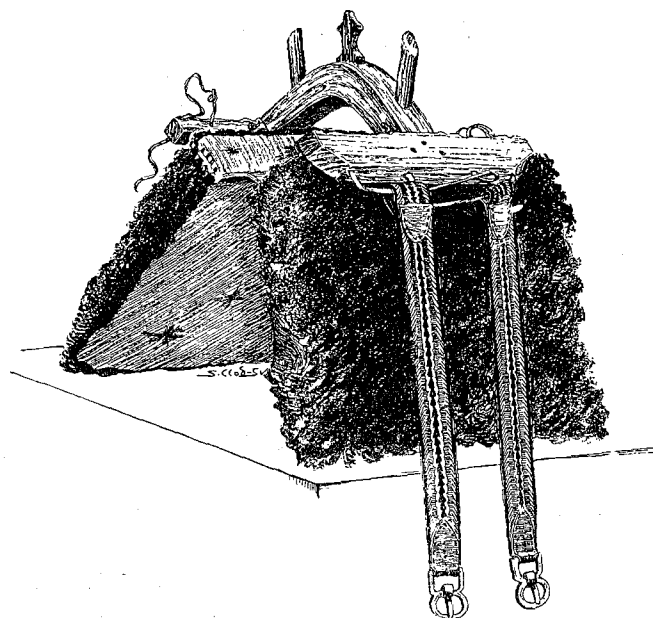

FIG. 8. KLÖVSADEL, KLYFFBERI, FRÅN ISLAND. EFTER DANIEL BRUUN.

Det må i detta sammanhang påpekas, att man vid de problem, som klarläggandet av renskötselns historia öppnar, har att räkna med svårigheter, som grunda sig på att den europeiska etnografiska forskningen delvis ej nått utöver de första trevande försöken. Detta må här med några exempel närmare utvecklas.

Den egenartade finska jägarläde, som U. T. Sirelius skildrat i *Über einige Prototype des Schlittens* (Journ. Finnougr. XXX), drages liksom den västerbottniska säljägarens kälke av jägaren själv medelst en lycka gående över ena axeln. Kälken själv är däremot av annan typ och försedd med ståndare eller »fjättrar». Synnerligen primitiv är metoden att fästa denna draglycka i nosen på det dräpta djuret (Västerbotten, Runö).⁹ Vi ha då

⁹ R. Jirlow: *Västerbottnisk säljakt*, Västerbotten 1930 s. 83; E. Klein: *Runö* s. 259.

i viss grad en motsvarighet till den bland Västerbottens lappar enligt Hatt förekommande släpan, *diska*, bestående av ett renskinn, som bindes om bördan och släpas vid ett rep. Enligt en uppgift i Sigrid Drakes *Västerbottenslapparna*, sid. 51, var en västerbottnisk *tjäsk* gjord av två hopsömmade renhudar. En motsvarighet till denna lapska släpa möta oss emellertid hos bönderna i Västerbotten. En skinnsläpa av hopsömmade sälhudar har nämligen enligt en av mig upptecknad tradition brukats på Holmö för att släpa upp myrhö ur sankar träsk på. I Nordmalings socken har man flerstädes bekräftat, att man här tidigare nyttjat en barksläpa, den s. k. *löpan*, till samma uppgift. Bark skalades av granar; framtill veks barkstycket tillbaka till ett veck, i vilket man lade en kåpp, som syddes fast med en tunn vidja, tydligen för att

skänka större styrsel åt redskapet. Man brukade tillverka en ny sådan löp mest varje år, och för att den ej skulle torka sönder allt för fort, lät man den ligga i vatten. Nu mer lära sådana släpor gjorda av tunna brädor med uppböjd framända förekomma. Mitt emot Holmön i Österbotten har man använt samma typ av brädsläpa på den uteslutande av svenskar bebodda Björkön. Dessa primitiva släpor av skinn, bark och bräder göra det möjligt att förklara även Västerbottenslapparnas *diska* som ett lån från nordborna.¹⁰

Vid diskussionen angående renskötelsens samband med utnyttjandet av hunden som dragdjur må erinras om att vi också i Europa på sina håll använt hunden som drag- och klövjedjur. Sporadiskt får ju hunden i Tyskland och Holland alltjämt göra tjänst som dragare, vilket torde vara allmänt bekant. Långt intressantare är emellertid en notis hos Agricola.¹¹ I hans arbete om bergsbruket säges, att i Noricum (alltså Tyrolen, Ba-

yern etc.) malm i oländiga bergstrakter transporterades i »borstiga svinskin», vilka buros upp till gruvorna lastade på hundar. Även bruket av lasso, som enligt Hatt träffas bland alla renskötande folk, är känt från Europa.¹²

Andra sådan delvis påpekade överensstämmelser mellan renskötelsen och den gamla nordiska kulturen äro användandet av vallhunden, inhägnader, dit djuren drivas genom en smalnande gång, t. ex. får på Färöarna och Island,¹² bruket av salt som lockmedel för kreatur, öronmärkning av boskap etc.

De på de sista sidorna givna strödda anmärkningarna till europeisk etnografi vill endast väcka intresse för denna ännu allt för litet plöjda forskningsgren. Så länge de primitiva lagren inom europeisk etnografi ännu för forskningen i mycket äro dolda, så länge skola också de äldre euroasiatiska problemen i stor utsträckning vänta på sin slutliga lösning.

¹⁰ Under den kommande sommaren hoppas jag bli i tillfälle att förvärva en sådan släpa, varpå en noggrannare beskrivning skall följa.

¹¹ G. Agricola: De re metallica s. 168 f. i H. Hoovers engelska översättning, London 1912. Se även Wiklund o. a. a. sid. 266 f.

¹² På Sardinien tämjer man vilda hästar genom att kasta ett rep med löpögla om halsen och dra däri, tills hästen tappar andan och faller till marken, Wagner i Wörter und Sachen, Beiheft 4, s. 95. Belägg från Rhones delta och Posläppen i Buschan. III. Völkerkunde², s. 315 (Haberlandt).

¹² Detta har även beaktats av Hatt: Rensdyrsnomadismens elementer.

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1930.

Föreningen har under år 1930 haft sitt 13:de arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna uppgifterna har (Styrelsen tillgodosett på följande vis:

Allmänna sammanträden ha under året hållits i Stockholms Högskola, Norrtullsgatan 2, måndagarna den 3 februari, den 31 mars, den 13 oktober och den 8 december. På grund av de många möten, som under året höllos med anledning av utställningen i Stockholm inställdes det till Dalarna beramade sommarmötet.

Måndagen den 3 februari höll professor Nils Lithberg ett med skioptikonbilder rikt illustrerat föredrag över »Bondgårdar från Gotlands medeltid, tryckt i Rig 1930 sid. 1 ff. Måndagen den 31 mars föreläste fil. lic. Märten Stenberger över »Öländska bebyggelseformer från järnåldern, Rig 1930, sid. 67 ff., och redogjorde fil. doktor Sune Ambrosiani för »Den danska regeringens förslag till ett nytt Dansk folkemuseum». Måndagen den 13 oktober talade lektor Ragnar Jirlow, Västerås, över »Bondeliv på Färöarna. Studier under Göteborgs Museums expedition år 1930». Alla föredragen ha varit rikt illustrerade med ljusbilder. Måndagen den 8 december höll intendenten Sigurd Erixon ett med balloptikonbilder belyst föredrag »Erfarenheter från sommarens resor i Litauen och Belgien».

Under året har Föreningen av trycket utgivit två dubbelhäften av Rig om tillsammans 12 sextonsidiga tryckark.

Styrelsen har sammanträtt den 3 december och Rådet den 15 december 1930.

Vid Föreningens decembersammanträde omvaldes den förutvarande styrelsen.

Under året har Föreningen åtnjutit 800 kronor i statsanslag. På grund av det belopp, som influitt som brandskadeersättning för en del av lagret, har årets starkt begränsade verksamhet kunnat finansieras. Behovet av ökad anslutning till Föreningen är fortfarande mycket stort, i synnerhet som tillgången till manuskript är i starkt stigande.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

INGÅENDE BALANS KONTO.

Tillgångar den 1 januari 1930.

A.-B. Svenska Handelsbanken	1,304: 70
Kassabehållning	662: 88
57,400 ex. Rig à 0,35	19,082: 42
Kronor	21,050: —

Skulder den 1 januari 1930.

Ledamöter, stödjande	6,000: —
» ständiga	15,050: —
Kronor	21,050: —

VINST- & FÖRLUST KONTO.

Inkomster.

Arliga medlemsavgifter	3,290: —
Statsbidrag	800: —
Försäljning av Rig	1,328: —
» » klichéer	137: 90
Räntor	5: 92
Vängåvan	363: 39
Kronor	5,925: 21

Utgifter.

Tryckningskostnader	4,386: 45
Författarearvoden	932: 50
Porto och omkostnader	606: 26
Kronor	5,925: 21

UTGÅENDE BALANS KONTO.

Tillgångar den 31 december 1930.

A.-B. Svenska Handelsbanken	1,641: 15
Kassabehållning	326: 43
59,800 ex. Rig à 0,31	19,082: 42
Kronor	21,050: —

Skulder den 31 december 1930.

Ledamöter, stödjande	6,000: —
» ständiga	15,050: —
Kronor	21,050: —

Stockholm i april 1931.

Joh. Hellner,

Carl Sahlén, Elis Sidenblad, Sten Westerberg,

Sune Ambrosiani.